

I. MAHMUD DEVRİ OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ

Alper YILDIRIM

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2017

I. MAHMUD DEVRİ OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ

Alper YILDIRIM

**T.C.
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Eskişehir
2017**

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Alper YILDIRIM tarafından hazırlanan I. Mahmud Devri Osmanlı-İran İlişkileri başlıklı bu çalışma tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

(Danışman)

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

ONAY

.../ .../ 200...

(İmza)

Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU

Enstitü Müdürü

17/04/2017

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin/projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Alper YILDIRIM

İmza

ÖZET

I. MAHMUD DEVRİ OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ YILDIRIM, Alper

Yüksek Lisans-2017

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Adnan ADIGÜZEL

XVIII. yüzyıl, Osmanlı Devleti açısından oldukça sıkıntılı bir dönem olmuştur. Bu dönemde Osmanlı Devleti dış cephede Avusturya, Rusya ve İran devletleriyle mücadele ederken içeride de bir takım isyanlarla uğraşmak durumunda kalmıştır. Bunlardan biri de 1730 senesinde Lale Devri'ni sona erdiren Patrona Halil İsyanıdır. Osmanlı Devleti bu vaziyette iken Sultan I. Mahmud Osmanlı Devleti'nin 24. Padişahı olarak başa geçmiştir.

Sultan I. Mahmud'un tahta çıkış tarihi 2 Ekim 1730'dur. Sultan I. Mahmud tahta çıktığı esnada İran tahtında Şah II. Tahmasb bulunmaktadır. 1736 senesine kadar İran tahtında bulunan II. Tahmasb'ın ardından İran'ın başına Nadir Şah geçmiştir. 11 sene kadar İran tahtında oturan Nadir Şah 1747 yılında öldürülmüştür.

XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğindeki Osmanlı-İran ilişkileri genel olarak birbirlerinden toprak elde etme mücadeleleri ile geçmiştir. Mücadele bugünkü Doğu Anadolu toprakları ile Azerbaycan, İran Azerbaycan'ı ve Irak topraklarında geçmiştir. Ancak sonuçta iki devletin sınırları 1639 yılında imzalanmış olan Kasr-ı Şirin Anlaşması'ndaki haliyle kabul edilmiştir.

Sultan I. Mahmud döneminde İran ile mücadelelerin önemli bir bölümü Nadir Şah ile gerçekleşmiştir. Bu dönemde iki hükümdar sadece siyasi ve askeri mücadeleler vermemiş, aynı zamanda dinî-mezhebî meseleler de gündeme gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: I. Mahmud, Osmanlı Devleti, İran, Siyasi İlişkiler, Mezhep Meseleleri.

ABSTRACT

I. MAHMUD DEVRİ OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ YILDIRIM, Alper

Yüksek Lisans-2017

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Supervisor: Doç. Dr. Adnan ADIGÜZEL

XIII. Century has been a very troubled period in terms of the Ottoman State. During this period, the Ottoman Empire struggled against the Austrian, Russian and Iranian states on the outside and had to deal with a number of revolts and rebellions from inside. One of these is the Patrona Halil Rebellion, which ended the Tulip Era in 1730. While the Ottoman Empire was in this position, Sultan Mahmud I was succeeded as the 24th Sultan of the Ottoman State.

The date of the ascension of Sultan Mahmud I to the throne is 1730. When Sultan Mahmud I ascended the throne, Shah II. Tahmasb was on the throne of Iran. He was on the throne of Iran until the year 1736. Following Tahmasb II, Nadir Shah ascended the throne of Iran and he ruled for 11 years and was killed in 1747.

The Ottoman-Iranian relations in the second quarter of the XVIII. century passed generally by struggles to acquire land. Particularly today's eastern Anatolia, Azerbaijan, Iran Azerbaijan and Iraq are regions where intense struggles were made between the Ottoman Empire and Iran. These regions were constantly changing hands between the Ottoman Empire and Iran, but ultimately the borders of the two states were determined according to the Kasr-i Shirin Agreement, signed in 1639.

During the reign of Sultan Mahmud I, a significant part of the fights with Iran were carried out with Nadir Shah. In this period, the two dynasties did not only give political and military struggles, but also dealt with religious-sectarian issues.

Key Words: Mahmud I, Ottoman Empire, Iran, Political Relations, Sectarian Affairs

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii-iv
KISALTMALAR.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SULTAN I. MAHMUD DÖNEMİNE KADAR OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ

1. 1. Safevi Öncesi İlişkiler.....	10
1. 2. Safeviler Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri.....	16
1. 2. 1. Çaldıran Savaşı'nın Sonuna Kadar Olan Osmanlı-İran İlişkileri.....	16
1. 2. 2. I. Mahmud Devri'ne Kadar Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

I. MAHMUD DEVRİ OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ (1730-1754)

2. 1. XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde İran'daki Siyasi Durum ve Osmanlı-İran İlişkileri.....	31
2. 2. Sultan I. Mahmud'un Tahta Geçmesi (1730-1754).....	39
2. 3. Birinci Dönem Osmanlı İran İlişkileri (1730-1736).....	41
2. 3. 1. Kuzey Azerbaycan Harekâtı.....	42
2. 3. 2. Güney (Irak) Harekâtı ve Kurican Savaşı.....	44
2. 3. 3. II. Tahmasb'ın Tasfiyesi.....	46
2. 3. 4. Nadir'in Bağdat Kuşatması.....	49

2. 3. 5. Kafkaslarda Mücadele.....	56
2. 4. II. Dönem Osmanlı-İran İlişkileri (1736-1743).....	60
2. 4. 1. Mugan Kurultayı'nda Nadir'in Şah İlan Edilmesi ve Mezhep Siyaseti....	60
2. 4. 2. İran ile Muahede.....	72
2. 4. 3. Nadir Şah'ın Doğu'ya Yönelişi.....	74
2. 4. 4. İran ile Diplomatik Görüşmeler ve Osmanlı'nın Denge Politikası.....	76
2. 4. 5. Kerkük'ün Nadir Şah Tarafından İşgali.....	79
2. 4. 6. Musul Muhasarası.....	80
2. 5. III. Dönem Osmanlı-İran İlişkileri (1743-1747).....	81
2. 5. 1. Nadir Şah'ın Necef Toplantısı.....	81
2. 5. 2. Nadir Şah'ın Kars Kuşatması.....	83
2. 5. 3. Revan Muharebesi.....	86
2. 5. 4. Nadir Şah'ın Osmanlı Devleti'nden Yeni Talepleri.....	87
2. 5. 5. Nadir Şah ile Son Muselaha.....	90
2. 5. 6. Nadir Şah'ın Öldürülmesi.....	92
SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA.....	99
EKLER VE HARİTALAR.....	112

KISALTMALAR

AKD TYK	: Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
b.	: bin
bty.	: Basım tarihi yok
byy.	: basım yeri yok
C.	: Cilt
çev.	: Çeviri
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicri
haz.	:Hazırlayan
M.	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
ö.	: Ölümü
Vol.	: Volume
yy.	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Bu çalışma I. Mahmud Devri'nde Osmanlı Devleti ile aynı dönemdeki İran tahtında bulunan Şah II. Tahmasb ve Nadir Şah dönemleri ilişkilerini ele almaktadır. Bu çerçevede önce Sultan I. Mahmud'a Kadar Osmanlı-İran İlişkileri özet olarak aktarılmış arkasından da I. Mahmud Devri Osmanlı-İran İlişkileri ele alınmıştır.

Bu çalışma, Osmanlı Devleti tarihinin yeniden yapılanma ve devletin kurumlarıyla yeniden daha güçlü hale getirilmesi çabalarının başladığı bir döneminin ele alınması açısından da önem taşımaktadır. Ülkede bir yandan içeride yenilik ve toparlanma adına çabalar sürdürülürken, diğer yandan da dışarda birçok gaileyle uğraşmak zorunda olduğu görülmektedir. Bu anlamda devletin en çok meşgul olduğu konulardan biri de İran'dan gelen bitmez tükenmez saldırılar olmuştur.

Bu çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmuştur. Girişte konunun önemi, işlenme şekli, kaynakları, hedefleri, metodu gibi konularda açıklamalar yapılmıştır. Birinci bölümde Sultan I. Mahmud'a kadar Osmanlı-İran ilişkileri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise I. Mahmud devri Osmanlı-İran ilişkileri ele alınmıştır. Sonuç kısmında bu çalışmadan elde edilen sonuçlar ifade edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmayı meydana getirirken yardımlarını esirgemeyen, sürekli yanımda hissettiğim danışman Hocam Doç. Dr. Adnan ADIGÜZEL'e öncelikle teşekkür etmeliyim. Yine İran ziyaretimde Farsça kaynakların temininde yardımlarını esirgemeyen İran Şebister Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Sayın Doç. Dr. Manizheh SADRI Hanım ile İran Parlamento Üyesi Sayın Dr. Zahra SAEI Hanım'a teşekkür ediyorum. Ayrıca hem Azerbaycan kaynakları hem de İran kaynakları hakkında rehberlik eden ESOGÜ Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Sayın Doç. Dr. Ferzane DOVLETABADÎ Hanım ile bu süreçte maddi-manevi yardımlarını esirgemeyen öğretmen arkadaşlarım Sayın Volkan ATUK ve Mustafa TANRIVERDİ Beylere de teşekkürlerimi sunuyorum. Ve kıymetli ailem, sizin verdiğiniz destek ve ilginin karşılığının olamadığının farkındayım, şükranlarımı sunuyorum.

GİRİŞ

Bu çalışmada I. Mahmud Devri Osmanlı-İran İlişkileri ele alınacaktır. Konunun daha iyi anlaşılması için öncelikle bu döneme kadarki Osmanlı İran ilişkileri özet olarak anlatılmıştır. Ana konumuz olan I. Mahmud Devri'nde İran tahtında bulunan Şah II. Tahmasb ve Nadir Şah gibi devlet adamları yer almışlardır. Özellikle 1699 Karloşça Anlaşması sonrasında Osmanlı Devleti yeniden toparlanmak için ciddi ve somut çabalara girişmiştir. Bu anlamda “Lale Devri” olarak bilinen 1718-1730 döneminde bir dizi çalışmalara başlanmıştır. Bu dönem, Patrona Halil isyanıyla son bulsa da yeni padişah olan I. Mahmut ve ondan sonraki padişahlar da bu konudaki çalışmalara devam etmişlerdir. Ancak devletin içerde bu konuda mücadele ve çalışmalar yaparken dışarda da sürekli olarak uğraşması gereken bir dizi gaile bulunmaktadır. İşte bu dönemde devletin uğraşması gereken gailelerden en önemlilerinden biri de İran'ın sürekli olarak bir yandan Bağdat ve çevresindeki bölgelere, bir yandan da Azarbeycan bölgesinden hareketle Kars ve çevresine saldırıları olmuştur. Hemen hemen I. Mahmud'un hükümdarlığı boyunca bu mücadeleler devam etmiştir.

Osmanlı ve İran iki Müslüman Türk Devleti olarak gerek kültürel gerekse siyasi yönden birçok ortak noktası bulunan İran ve Osmanlı Devleti, mezhep ayrılığı ve nüfuz alanı genişletme mücadeleleri dolayısıyla birçok kez karşı karşıya gelmişlerdir. Bu mücadele Osmanlı'nın batıya karşı mücadelesinde de önemli bir gerileme ve temkinli hareket etme gereğini doğurmuştur. İran, Osmanlı'ya karşı Batılı devletlerle ve Rusya'yla işbirliği yapmaktan da geri durmamıştır. Bir anlamda Osmanlı'yı Batılı devletlerle birlikte ortak düşman gibi kabul etmiştir. Bu gerçeklik I. Mahmut dönemi İran Osmanlı mücadelesinde de açıkça görülmektedir. Osmanlı Devleti de İran'ın kendisi için askeri ve siyasi olarak zarar verebilecek konumdan çıkarılması için tarih boyunca mücadele etmiş, defalarca savaşa tutuşmuştur. Ancak yüzyıllarca süren mücadelenin sonunda aslında iki devlet de kendilerini yıpratmaktan başka bir sonuç elde edememişlerdir. I. Mahmut dönemi sonunda, XVIII. Yüzyıl ortalarında onca savaş ve kan dökmelerden sonra 1639 Kasrı Şirin Anlaşması sınırlarına dönme şeklinde tecelli etmiştir.

Osmanlı Devleti ile İran'ın uzun tarihsel süreç içerisinde geliştirdikleri ilişkiler bazı siyasal, sosyal ve dinî sonuçlar meydana getirmiştir. Ortaya çıkan bu sonuçlar iki devletin birbirine karşı tutumlarını da etkilemiştir. Osmanlı ve İran her ne kadar birer Türk devleti olsalar da mezhep farklılıkları onların siyasetine yön veren önemli bir unsur olmuştur. Bu devletler mevcut mezhep farklılıkları dolayısıyla birbirlerine kendilerini kabul ettirme çabasına girmişlerdir. Böylelikle üstünlüğü ele geçiren taraf aynı zamanda mezhebi olarak bölgede üstünlük imkânı elde etmiştir.

Çalışmamızın amacı, yüzyıllardır süregelen Osmanlı-İran ilişkilerinin Sultan I. Mahmud döneminde ne gibi değişikliklere uğradığını ortaya koymaktır. Sultan I. Mahmud Osmanlı Devleti'nin başına geçtikten bir süre sonra İran'daki Safevî hâkimiyeti sona ermiş, İran'da Afşar Türklerine mensup olan Nadir Şah hâkim olmuştur. Nadir Şah, Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini mezhep farklılıklarının dışına çıkarmaya çalışmıştır. Bu sebeple Nadir Şah'ın mezhebe dayalı çatışmaları sona erdirme ve Ehl-i Sünnet itikadına yakınlaşma çabası dikkat çekmektedir. Çalışmamızda, Safevî-Osmanlı ilişkileri ile Nadir Şah-Osmanlı arasındaki ilişkilerin hem siyasal hem de dinî yönden farklılıklarına işaret edilecektir. Ayrıca Osmanlı-İran ilişkilerinin mezhebî açıdan yeni bir yola girmesi ile bu durumun siyasi ilişkilere ne şekilde yansıdığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Diğer yandan İran'da hanedanlığın değişmesi ile birlikte Sultan I. Mahmud'un İran politikası da değişikliğe uğramıştır. Bu sebeple, bu çalışmada Sultan I. Mahmud'un duruma göre şekillendirdiği siyasi ve mezhebî hamleleri belirtilmiş ve Osmanlı Devleti'nin İran politikasına dikkat çekilmiştir.

Hem Osmanlı Devleti hem de İran, tarihin iki önemli devletlerindedir. Bu iki devletin arasında ortaya çıkan mezhebi problemlerin kökenindeki siyasi anlaşmazlıklar ve iktidar meseleleri, bu devletlerin ilişkilerinde temel faktör oluşturmuştur. Bu sebeple Sultan I. Mahmud devrinde meydana gelen Osmanlı-İran ilişkileri, bu siyasi ve mezhebi çatışmaların içerisinde yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin Sünniliğin temsilciliğini yapması ve Hilafeti elinde bulundurması, onu dinî açıdan diğer Müslüman halklar nezdinde farklı bir konuma getirmiştir. Bunun karşısında ise İran'ın yüzyıllardır öne çıkardığı Şîî mezhebî yönetim anlayışı, bu iki devletin yine aynı gerekçelerle karşı karşıya getirmektedir. Bu çalışma dönemin

incelenmesi, aynı zamanda daha sonraki ilişkileri aydınlatmak ve yorumlamak açısından da bizlere yol gösterecektir.

Çalışmanın Kaynakları: Bu çalışma öncelikle Osmanlı ve İran'ın ana kaynakları ışığında objektif bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, İran'da İsfahan Çehel Sütun Sarayı ve Meşhed Nadir Şah Müzesi'nde yer alan konu ile alakalı resim, minyatür, tablet ve kitabeler gibi görüntülü belgeler yanında, konuların işlenişinde olabildiğince ana kaynaklardan yararlanmaya çalıştık. Bunun yanı sıra araştırmamız süresince istifade ettiğimiz Farsça kaynakların tümü yine İran ziyaretlerimizde, gerek Nadir Şah Müzesi'nden gerekse üniversite kütüphanelerinden temin edilen eserlerden oluşmaktadır. Ayrıca kullandığımız İran kroniklerinin ve araştırma eserlerinin tümünde orijinal dilindeki metinlerden yararlanılmıştır.

Tezimizi oluştururken elde ettiğimiz kaynakların çoğunu dönemin kronikleri oluşturmaktadır. Gerek Osmanlı kronikleri, gerekse İran kronikleri ve dönemin İngiliz gezginlerinin eserleri tezimizi hazırlarken istifade ettiğimiz temel kaynaklardır. Bunun yanında Osmanlı arşiv belgeleri, özellikle de Osmanlı ve İran hükümdarlarının yazışmaları tezimizi hazırlarken bize oldukça yol göstermiştir. Çalışmamız için istifade ettiğimiz bir diğer önemli kaynak türü ise yayınlanmış olan mühimme defterleri ve sefaretnamelerdir. Bunlara ilaveten konu ile alakalı tezler ve diğer araştırma eserlerinden de oldukça istifade edilmiştir.

Çalışmamızın en önemli kaynaklarından ikisini Nadir Şah'ın münşisi Mirza Mehdi Han Esterebadî tarafından Farsça olarak kaleme alınmış eserler oluşturmaktadır. Meşhed'deki Nadir Şah Müzesi'nden elde ettiğimiz malumata göre Mirza Mehdi Han Esterebadî, Muhammed Nasir Esterebadî'nin oğludur ve daha çok Mirza Mehdi Han Münşi Esterebadî olarak bilinir. Kendisi Nadir Şah'ın kâtipliği görevini üstlenmiş olup, Nadir Şah ile beraber 18 sene boyunca seyahatlerde bulunmuştur. Bu sebeple onun eserleri Nadir Şah ile ilgili en temel İran kaynağı sayılmaktadır.¹

Mirza Mehdi Han Esterebadî'nin en önemli eserlerinden biri "*Tarih-i Cihanguşa-yı Naderi*"² adlı eseridir. 1160/1747 tarihinde³ Farsça olarak yazılan bu

¹ Mirza Mehdi Han Münşi Esterebadî hakkında malumat ve fotoğraflar için bkz. Ekler.

² Muhammed Mehdi bin Muhammed Nasir Esterebadî (ö. 18. yy), *Tarih-i Cihanguşa-yı Naderi*, İntişarat-ı Âlem-i Efruz, Kaşmer 1394.

eser esasında “*Tarih-i Naderi*” olarak hazırlanmıştır. Hatta bu eser tarihi metinlerde ve yazma kütüphanelerinde “*Tarih-i Naderi*” olarak geçmektedir. Ancak bu eserin hangi sebeplerle günümüze “*Tarih-i Cihanguşa-yı Naderi*” ismi ile geldiği bilinmemektedir. Bu eser, Nadir Şah devri üzerine yapılan akademik çalışmaların hemen hemen hepsine ana kaynak teşkil etmektedir. Eserin muhtevası genel olarak Nadir Şah’tan önceki başlamış olan ve Nadir Şah’ın ölümünden sonraya kadar gelen tarihsel olaylardır.⁴

Mirza Mehdi Han Esterebadî’nin faydalandığımız bir diğer kaynak eseri, yine Farsça olarak kaleme alınmış olan “*Dürre-i Nadere*”⁵dir. 1749 yılında kaleme alınan⁶ bu eser (1736-1747) İran’da hüküm sürmüş olan Nadir Şah Afşar’ın saltanatını ele almaktadır. Mirza Mehdi Han Estarabadî, Nadir Şah’ın münşisi olduğundan, onunla önemli savaşlarda beraber olmuş ve olaylara yakından tanıklık etmiştir. Bu sebepten *Dürre-i Nadere* İran’da Afşar hükümeti tarihi hakkında çok önemli kaynak eserlerdendir. Bu eser belirtildiğine göre “*Vassaf Tarihi*”⁷ ve “*Cehanguşa-yı Coveynî*”⁸ eserlerinin bir devamı niteliğindedir. Ancak *Dürre-i Nadere* adlı eserin dili diğerlerine göre oldukça ağır ve anlaşılmaz ifadelerle doludur.⁹

İstifade ettiğimiz bir diğer önemli İran kaynağı Muhammed Kâzım Mervî’nin “*Alâm-ı Ara-yı Naderi*”¹⁰ adlı eseridir. 1757 yılında yazılan¹¹ bu eser üç ciltten oluşmakla birlikte eserde Nadir Şah ve dönemi ile ilgili oldukça ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Eserin dili Farsça olup diğer eserlere nazaran daha anlaşılır ve sadedir. Fakat yazar hakkında edinebildiğimiz bilgi oldukça sınırlıdır. Yazarın, kendisinin H. 1149 senesinde 16 yaşında olduğunu ifade etmesi üzerine yazarın H. 1133 (M.

³ Osman Gazi Özgüdenli, “Tarih”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2011, C. XXXX, s. 57.

⁴ *Tarih-i Cihanguşa-yı Naderi* adlı eser hakkında elde ettiğimiz malumat ve fotoğraflar için bkz. Ekler.

⁵ Mirza Mehdi Han Esterebadî (ö. 18. yy), *Dürre-i Nadere: Tarih-i Asr-ı Nader Şah*, Naşir-i Çapî: Vezaret-i Ferheng ve Amuzeş-i Âlî Neşriyat, Naşir-i Dicalî: Merkez-i Tahkikat-ı Rayane-yi Kaimiye İsfahan.

⁶ Osman Gazi Özgüdenli, “Tarih”, *DİA*, C. XXXX, s. 57.

⁷ Abdülmuhammed Ayetî, *Tarih-i Vassaf*, Naşir-i Çapî: Pejuheşgâh-i Ulum-u Ensani ve Mutalâ’at-ı Ferhengî, Tahran 1383.

⁸ Atamelik bin Muhammed Coveynî (ö. 1283), *Tarih-i Cehanguşa-yı Coveynî*, Tashih: Muhammed bin Abdülvahab Kazvinî, İntişarat-ı Hermes, byy, bty.

⁹ *Dürre-i Nadere* adlı eser hakkında elde ettiğimiz malumat ve fotoğraflar için bkz. Ekler.

¹⁰ Muhammed Kâzım Mervî (Vezir-i Merv) (ö. 18. yy), *Alâm-ı Ara-yı Naderi*, Nakş-ı Cehan Neşriyat, C. I, II, III, İsfahan 1364.

¹¹ Osman Gazi Özgüdenli, “Tarih”, *DİA*, C. XXXX, s. 57.

1720/21) senesinde dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.¹² L. Lochart'ın ifade ettiğine göre yazar büyüdüğünde önce Azerbaycan hâkiminin hizmetinde bulunmuş, sonra da Merv şehrinde hizmet vermiştir. Daha sonra Nadir Şah'ın emrine girip onunla seferlere katılan yazar 2 Safer 1171/16 Ocak 1757 tarihinde vefat etmiştir.¹³

Çalışmamız için kullandığımız bir diğer önemli kaynak ise dönemin İngiliz seyyahlarından Jonas Hanway'in (ö. 1786) Farsçaya tercüme edilmiş olan “*Zendegi-yi Nader Şah*”¹⁴ adlı eseridir. Bu eser Safevîler döneminin sonlarından başlayıp Nadir Şah'ın ölümüne kadar geçen olayları içerir. Eserin, Nadir Şah döneminde kaleme alındığı için ve yazarın İran sarayı ile herhangi bir bağı olmaması sebebi ile diğer eserlere nazaran nispeten daha objektif olduğu söylenebilir.

Tezimiz için istifade ettiğimiz kaynaklar arasında Osmanlı arşiv kaynakları çok önemli yer tutmaktadır. Bunların büyük bir çoğunluğu tarafımızca Başbakanlık Devlet Arşivi'nden temin ettiğimiz belgelerden oluşmaktadır. Bu belgelerin yanı sıra istifade ettiğimiz, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan “I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları (3 Numaralı Nâme-i Hümayûn Defteri)”¹⁵, “*Kırım Hanlarına Nâme-i Hümayûn (2 Numaralı Name Defteri)*” ve “*Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dâir Arşiv Belgeleri I-II (1578-1914)*”¹⁶ gibi eserler büyük önem arz ederler. Çünkü bu eserler doğrudan Sultan I. Mahmud ve Nadir Şah ya da dönemin devlet görevlileri tarafından kaleme alınmış birinci el kaynaklardır. Bu tür arşiv belgeleri çalışmamızın sonuçlarının kanıtlanabilirliği arttırmaktadır. Bunlara ilaveten Kemal Erkan tarafından hazırlanmış olan “*1734-1735 Osmanlı-İran Savaşı Mühimme Defteri*”¹⁷ adlı eser de çalışmamız için oldukça faydalı bir kaynak olmuştur.

Çalışmamız için diğer önemli kaynakları dönemin Osmanlı kronikleri oluşturmaktadır. Özellikle tezimizin hemen her alanında istifade ettiğimiz bu

¹² Muhammed Kâzım Mervî (Vezir-i Merv), *Alâm-ı Ara-yı Naderî*, Nakş-ı Cehan Neşriyyat, İsfahan 1364, C. I, s. Şest.

¹³ L. Lockhart (ö. 1882), *Nadir Shah*, Luzac and Co. , London 1938, s. 296, 297.

¹⁴ Jonas Hanway, (ö. 1786), *Zendegi-yi Nader Şah*, Farsçaya çev. İsmail Dovletşahi, Şirket-i İntişarat-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran 1365.

¹⁵ *I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları (3 Numaralı Nâme-i Hümayûn Defteri)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 136, İstanbul 2014.

¹⁶ *Kırım Hanlarına Nâme-i Hümayûn (2 Numaralı Name Defteri)*, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 123, İstanbul 2013.

¹⁷ *1734-1735 Osmanlı-İran Savaşı Mühimme Defteri*, Çamlıca Yayınları, Haz. Kemal Erkan, İstanbul 2011.

kronikler gerçeğe en yakın bilgilere ulaşmamız ve diğer kaynaklarla mukayese yapabilmemiz hususunda bizim için çok faydalı olmuştur. Sayıca oldukça fazla olan ve yoğun bir şekilde istifade ettiğimiz bu kronikler tezimizin Kaynakça kısmında belirtilmiştir.

Çalışmamız için Azerbaycan kaynaklarından da oldukça istifade etmiş bulunmaktayız. Bu kaynakların birçoğu itina ile hazırlanmış olan araştırma eserlerinden oluşmaktadır. Ancak bunlardan bizim için en önemlisi Azerbaycan Arşiv kaynağı olan ve ‘Azerbaycan Milli İlimler Akademiyası Mehemed Füzuli Adına El Yazmalar İnstitutu’ tarafından yayınlanmış olan “*Nadir Şah Efşarın Mektublaşması*”¹⁸ adlı eserdir. Bu eser sadece I. Mahmud-Nadir Şah arasındaki mektupları değil, Nadir Şah ile diğer hükümdarlar arasındaki yazışmaları da içermektedir. Bu sebeple çalışmamız için oldukça kıymetli bir kaynaktır.

Tezimiz için istifade ettiğimiz kaynaklardan bir diğeri de, Laurence Lochart’ın (ö. 1882) “*Nadir Shah*”¹⁹ adlı eseridir. Eser İngilizce olarak kaleme alınmış olup, yazar Nadir Şah’ın tüm faaliyetlerini hem Batılı kaynaklardan hem de Doğu kaynaklarından istifade ederek hazırlamıştır. Eserde Nadir Şah’ın siyasi faaliyetlerine genişçe yer verilmiş ve etkili bir çalışma ortaya konulmuştur.

Çalışmamız için yukarıda yararlandığımız başlıca kaynakların yanı sıra birçok güncel araştırma eserlerinden, ansiklopedilerden ve tezlerden istifade etmiş bulunuyoruz. Ayrıca konu ile alakalı Safevîler ve Nadir Şah hakkında İsfahan Çehel Sütun Sarayı ve Meşhed Nadir Şah Müzesi’nde yer alan resim, minyatür, tablet ve kitabeler gibi görüntülü belgelerden de istifade edilmiştir.

Ele aldığımız konu ile alakalı daha önce çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri, Abdurrahman Ateş tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış ve daha sonra kitap olarak basılmış olan “Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)”²⁰ adlı eserdir. Bu eser Osmanlı-İran ilişkilerini daha çok Nadir Şah tarafından ele almıştır. Safevîlerin yıkılışından başlayıp akabinde Nadir Şah’ın hayatına uzunca değinen bu eser daha sonra Osmanlı-İran ilişkilerine yer vermiştir. Tezimizde bu eserden daha çok Nadir Şah ve Osmanlı münasebetleri bağlamında istifade

¹⁸ Azerbaycan Milli İlimler Akademiyası Mehemed Füzuli Adına El Yazmalar İnstitutu, *Nadir Şah Efşarın Mektublaşması*, Farsçadan çev. Rauf Şeyxzamanlı, Bakı-Nurlan 2007.

¹⁹ L. Lockhart (ö. 1882), *Nadir Shah*, Luzac and Co. , London 1938.

²⁰ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, Altınpost Yayınları, Ankara 2002.

edilmiştir. Kaynakça bakımından dönemin İran kroniklerine yeterince değinmiş olan bu eser güncel İran kaynaklarını kullanma bakımından yetersizdir. Ayrıca bu eser konunun geçtiği bölge ile alakalı birince el görsel kaynaklardan istifade edilmesi bakımından eksik kalmıştır.

İstifade ettiğimiz bir diğer çalışma, Saim Arı tarafından hazırlanmış olan “*Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Nadir Şah - I. Mahmut Dönemi Ehl-i Sünnet - Şîf Diyalogu*”²¹ adlı çalışmadır. Doktora tezi olarak hazırlanmış olan bu çalışma, dönemin Osmanlı-İran ilişkilerini mezhep bağlamında ele almıştır. Konuya Osmanlı-İran mezhebi ilişkilerinin tarihsel süreçte nasıl şekillendiği ile başlayan bu çalışma daha sonra I. Mahmut ve Nadir Şah dönemlerindeki Osmanlı-İran mezhep ilişkilerine değinmiştir. Arşiv kaynaklarını ve dönemin kroniklerini kullanması bakımından gayet titiz hazırlanmış olan bu çalışmadan özellikle Nadir Şah ve Sultan I. Mahmut’un mezhebi ilişkileri bağlamında istifade etmiş bulunmaktayız. Ancak bizim çalışmamız I. Mahmut dönemindeki Osmanlı-İran ilişkilerinin daha çok siyasi yönünü ele alması bakımından Saim Arı’nın çalışmasından farklılık göstermiştir.

Yine çalışmamız ile yakinen alakalı Ali Djafar Pour tarafından 1977 yılında doktora tezi olarak hazırlanan “*Nadir Şah Döneminde Osmanlı-İran İlişkileri*”²² adlı çalışma mevcuttur. Zengin kaynakları bulunan bu çalışma, Nadir Şah öncesi döneme geniş bir yer ayırdıktan sonra esas konuya giriş yapmıştır. Bu doktora çalışması, bu alandaki diğer çalışmalar gibi dönemi Nadir Şah üzerinden ele almıştır. Bu çalışmada Osmanlı arşiv kaynaklarından oldukça istifade edilmiş ancak konun içeriği bakımından daha çok İran kaynakları üzerinden dönem anlatılmıştır. Yapılan çalışma her ne kadar kaynakça açısından zengin olsa da, konu hakkında yeni fikirler sağlama ve ilişkilerin yorumlanması bakımından eksik kalmıştır. Ayrıca bu çalışma eski tarihli olduğundan konu ile ilgili güncel araştırmalar çalışmada yer almamaktadır.

Çalışmamız ile alakalı bir diğer kıymetli eser ise Tamburi Arutin’in “*Tahmasb Kulu Han’ın Tevrihi*”²³ adlı eseridir. Bu çalışma Ermeni Alfabeti ile

²¹ Arı, Saim, *Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Nadir Şah - I. Mahmut Dönemi Ehl-i Sünnet - Şîf Diyalogu*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 2001.

²² Ali Djafar Pour, *Nadir Şah Döneminde Osmanlı-İran İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarih Kürsüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1977.

²³ Tamburi Arutin, *Tahmasb Kulu Han’ın Tevrihi*, E. Uras Yayıncılık, Ankara 1942.

Türkçe olarak kaleme alınmıştır ve yazarın İran seyahatini konu alır. Maalesef konu ile ilgili kaynak eser niteliğinde olan bu kıymetli çalışmaya tüm çabalarımıza rağmen ulaşamadık.

Konuyla alakalı Türkiye’de yeteri kadar çalışma yapılmamakla birlikte mevcut çalışmalarda zaman zaman İran ve Osmanlı kaynaklarının dengeli bir şekilde kullanımı ve olaya tarafsız, nesnel bir şekilde yaklaşım konusunda problemler görülmektedir. Bizim çalışmamızda ise, olaylar olabildiğince nesnel olarak ele alınmaya çalışılmış ve ana kaynaklar üzerinden bilgi aktarılmaya çalışılmıştır. Yine bunlarla birlikte İran’da İsfahan Çehel Sütun Sarayı ve Meşhed Nadir Şah Müzesi’nde yer alan konumuzla ilgili resim, minyatür, tablet ve kitabeler gibi önemli belgelere doğrudan ulaşılmıştır. İran’da gerek Nadir Şah Müzesi’nden gerekse üniversite kütüphanelerinden doğrudan istifade edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yararlandığımız İran kroniklerinin tümünün orijinal Farsça metinlerinden faydalanılmıştır.

Bu alanla ilgili mevcut çalışmalar konuyu ya daha çok mezhebî açıdan ele almışlar, ya da konuyu Nadir Şah’ı merkeze alarak anlatmışlardır. Biz ise çalışmamızda konuyu Osmanlı Sultanı I. Mahmud ve çağdaşı olan İran Şahlarını üzerinden, her iki tarafı da nispeten daha dengeli bir seviyede tutarak anlatmaya çalıştık.

Yöntem ve teknikler: Çalışmamız boyunca kullandığımız tarih yazımlarında önce hicri tarihler daha sonra da, araya kesme işareti konularak o tarihin muadili olan miladi tarihler yazılmıştır. Hicri tarihlerin miladiye çevrilmesi, Türk Tarih Kurumu’nun internet ortamındaki sayfasındaki Hicri Tarihleri Miladiye Çevirme Kılavuzuna göre yapılmıştır. Yazım esnasında TDK imla kılavuzu esas alınmıştır. Yüzyılların ve eserlerin ciltlerinin gösterilmesinde Roma rakamları (I, II, V, X, L...), sayfa ve diğer rakamsal ifadelerde ise Arap rakamları (1, 2, 3, 4...) kullanılmıştır. Ayrıca kullanılan Farsça kaynakların giriş sayfalarının numaraları, kısaltma ve benzeri işaretleri orijinal haliyle transkript edilmiştir. Konular anlatılırken önce konu ile ilgili ana kaynaklarda yer alan bilgiler verilmeye çalışılmış, daha sonra araştırma ve yorumlar aktarılmış ve son olarak kendi değerlendirmelerimize yer verilmiştir.

Konular ele alınırken, öncelikle o konu ile ilgili arşiv kaynaklarıyla, ulaşabildiğimiz en eski Türkçe ve Farsça kaynaklardaki bilgiler kullanılmaya

alışılmıştır. Daha sonra diğer kaynaklar ve araştırmalar incelenmiştir. Olayların anlatımında kronolojik akışa olabildiğince dikkat edilmiştir. Yüzyıl ifadeleri ve eserlerin ciltlerinin belirtildiği rakamsal ifadeler için Roma rakamları, diğer rakamların yazımında ise Arap rakamları kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SULTAN I. MAHMUD DÖNEMİ'NE KADAR OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ

1. 1. Safevi Öncesi İlişkiler

Osmanlı-İran ilişkileri, Safevî Devleti'nin kurulmasından öncesine, birer Türkmen devleti olan Karakoyunlu (1351-1469) ve Akkoyunlu Devletleri (1340-1514) zamanına kadar dayanır. Bunlardan Karakoyunlu Devleti mezhep olarak Şii'liği, Akkoyunlu Devleti ise Sünni'liği benimsemişti. Ancak Karakoyunlular mezhep olarak Şii' oldukları, Akkoyunlular ise Sünnî olmakla birlikte Safeviler ile akrabalık kurdukları için aynı çatı altında bir araya gelebilmişlerdi.²⁴ Moğol istilasından kaçarak XIV. yüzyılın başlarında Maverâünnehir dolaylarından Doğu Anadolu bölgesine gelen bu iki topluluk, Diyarbakır ve Musul bölgelerini ele geçirmişler,²⁵ XV. yüzyıla gelindiğinde ise neredeyse tüm Irak ve İran'a hâkim olmuşlardı. Ayrıca bu devletlerin Anadolu ve Azerbaycan'ın Türkleşmesinde çok önemli katkıları olmuştu.²⁶

Bu Türkmen devletlerinden Karakoyunlular, coğrafi nüfuz açısından çıkarları uyuşmadığı için Timur ile çatışma halindeydi. O dönemde Anadolu'nun büyük bir bölümünü nüfuzu altına almış olan Karakoyunlu Hükümdarı Kara Mehmet Bey, Timur'a bağlılığı kabul etmeyince onun saldırısına uğramış, Erzurum'a kadar olan bölgedeki hâkimiyetini kaybetmişti. Kara Mehmet Bey, daha sonra kendisine karşı isyan eden kumandanı Pir Hasan tarafından öldürüldü. Onun yerine Karakoyunlu beylerinden Kara Yusuf başa geçti ve Kara Yusuf devlet içinde nüfuzunu arttırmaya çalıştı. Ancak o da daha sonra Timur'la karşı karşıya kaldı. Timur, Kara Yusuf'un yakalanması emrini verdi.²⁷ Köşeye sıkışan Kara Yusuf, Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid Han'a sığınarak Timur'u şikâyet etti.²⁸ Kara Yusuf Osmanlı Devleti'ne sığındıktan sonra sürekli olarak Yıldırım'ı Timur'a karşı savaşmaya

²⁴ Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, AKDITYK, Ankara 2006, s. 22.

²⁵ Mehmet Ali Çakmak, "Akkoyunlu-Karakoyunlu Mücadeleleri", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. XXV, S. 3 (2005), s. 76.

²⁶ Süleyman Memmedov, "Karakoyunlular ve Batı Azerbaycan", *TÜRKLER*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. VI, s. 869.

²⁷ Faruk Sümer, "Karakoyunlular", *DİA*, TDV Yayınları, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 435.

²⁸ Münecimbaşı Ahmet Dede (ö. 1702), *Münecimbaşı Tarihi*, Tercüman Yayınları, çev. İsmail Erünsal, 1974 İstanbul, C. I, s. 143.

kışkırtmıştı.²⁹ Diğer yandan da Yıldırım Bayezid'in ele geçirdiği Anadolu topraklarındaki bazı beyler Timur'a giderek onu Yıldırım Bayezid'e karşı kışkırtıyorlardı.³⁰

Kendisine Yıldırım Bayezid tarafından özel ihtimam gösterilen Kara Yusuf'a Osmanlı Sultanı Aksaray bölgesi vermişti. Kara Yusuf, Osmanlı Devleti'nde yaklaşık 9 ay bulunmuş ve bu süre içinde Erzincan'ı zapt etmiştir. Onun bu başarısından dolayı Yıldırım Bayezid Erzincan'ı da kendisine vermişti.³¹ Ancak Timur, Yıldırım Bayezid'e sığınanların ve tüm kaçakların kendisine verilmesini isteyince Osmanlı Padişahı bu duruma sinirlenmiş ve ona sert bir cevap göndermiştir.³²

Bütün bunlardan sonra her iki hükümdar arasında savaş ortamı hazırlandı. Timur ve Yıldırım Bayezid savaşmak niyetiyle Ankara Ovası'na yerleştiler.³³ Bu savaşta Yıldırım Bayezid, Timur'un askeri düzeninin hemen hemen aynısını yaparak onun karşısına geçmiştir. Kısa zaman sonra her iki taraf da var gücüyle savaşımaya başlamıştır. Savaş esnasında Yıldırım Bayezid'in askerine karşı sert tavrı bazı beylerin savaş esnasında taraf değiştirmesine sebep olmuştur.³⁴ Taraf değiştirdiği bilinen gruplardan biri de Kara Tatarlardır.³⁵ Bu durum Ankara Savaşı'nın gidişatını Yıldırım Bayezid'in aleyhine çevirmiş ve Yıldırım Bayezid bozguna uğrayarak esir düşmüştür.³⁶

Mehmet Neşri'nin rivayet ettiğine göre, Yıldırım Bayezid'in esareti esnasında Timur, Yıldırım Bayezid'e; “Eğer sen beni esir etseydin ne yapardın” diye sormuş, Yıldırım da; “Seni bir demir kafese koyardım”, şeklinde cevap vermişti. Bunun üzerine Timur da hemen bir demir kafes hazırlatarak Yıldırım'ı kafese

²⁹ Mehmed Neşri (ö. 1520), *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, TTK Yayınları, Haz. Faruk Reşit Unat, Mehmet Altan Köymen, Ankara 1995, C. I, s. 345.

³⁰ Nişancı Mehmet Paşa (ö. 1728), *Hadisât*, Kamer Yayınları, Sadeleştiren: Enver Yaşarbaş, İstanbul 1983, s. 119, 120; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, çev. Özdemir Çobanoğlu, Ankara 1979, C. I, s. 54, 55.

³¹ Faruk Sümer, "Kara-Koyunlular", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, C. XI, s. 297.

³² Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi*, C. I, s. 143.

³³ Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseyinî (ö. 15. YY), *Târih-i Kebîr*, TTK Yayınları, Farsçadan çev. İsmail Aka, Ankara 2011, s. 28.

³⁴ Edirneli Oruç Bey (ö. 16. YY), *Oruç Bey Tarihi*, Tercüman Yayınları, haz. Atsız, byy-bty, s. 60.

³⁵ Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseyinî, *Târih-i Kebîr*, s. 31.

³⁶ Edirneli Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, s. 61; A. De Lamartine, *Aşiretten Devlete (Türkiye Tarihi)*, Tercüman Yayınları, haz. M. R. Uzmen, byy, bty, C. I, s. 222; Faruk Sümer, "Kara-Koyunlular", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, s. 297.

koydurmuştur.³⁷ Celal Zâde Salih Çelebi, Timur'un Yıldırım Bayezid'i demir kafes içinde Horasan'a götürmeye karar verdiğini belirtir. Ancak Yıldırım Bayezid bunu onur meselesi yaparak yüzüğündeki zehri içmek suretiyle intihar etmiştir.³⁸ Hayrullah Efendi'nin aktardığına göre ise Yıldırım Bayezid, bu esareten kurtulmak için Timur'a verilmek üzere Bizans İmparatorundan ödünç olarak 90 bin altın istemiştir. Ancak Bizans İmparatoru bunu kabul etmemiştir.³⁹ Hülâsa, Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nı kaybetmesi, Osmanlı Devleti'ni dağılma sürecine sokmuş ve çok büyük sıkıntıların yaşandığı 'Fetret Dönemi'ni başlatmıştır.

Osmanlı Devleti ile önemli temaslarda bulunmuş bir diğer Türkmen Devleti, Oğuz kökenli Akkoyunlular olmuştur. Onlar XIII. yüzyılın sonlarına doğru Horasan bölgesinden Azerbaycan taraflarına gelmiş bir aşirettir. Akkoyunlular XIV. yüzyılın sonlarına doğru Diyarbakır, Harput ve Azerbaycan bölgeleri arasına hâkim olmuşlardır. Kara Yölük Osman Bey tarafından kurulan Akkoyunlular (1403),⁴⁰ daha sonra Timur'un emrine girmiştir. Timur, Kara Yölük Osman Bey'in Anadolu ve Suriye seferlerinde kendisine yardımcı olmasından dolayı ona Diyarbakır ve çevresini ikta olarak vermiştir. Bu sayede Kara Yölük Osman, Timurluların yüksek himayesini kazanmıştır.⁴¹

Osmanlı Devleti ile Akkoyunluların esas mücadelesi ise, sonraki dönemlerde Akkoyunlu Devleti'nin başına geçmiş olan Uzun Hasan Bey zamanında gerçekleşmiştir.⁴²

Akkoyunlu Devleti ile Osmanlı Devleti XV. yüzyıl ortalarında yoğun temasta bulunmuşlardır. Bu dönemde Fatih Sultan Mehmet Han kendisini Türklerin, Müslümanların ve hatta Hristiyanların büyük hükümdarı olarak görmekteydi. Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan da kendisini tüm Türklerin ve Müslümanların koruyucusu olarak görüyordu. Uzun Hasan, Osmanlı'yı Anadolu'dan çıkarmak için Papalık, Venedik, Trabzon Rum İmparatorluğu gibi güçlerle iş birliği içine

³⁷ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, C. I, s. 355-357.

³⁸ Celâl-Zâde Sâlih Çelebi (ö. 1565), *Hadîkatü's Selâtin*, haz. Hasan Yüksel, H. İbrahim Delice, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 175.

³⁹ Hayrullah Efendi (ö. 1898), *Devlet-i Âliyye-i Osmaniye Tarihi*, Haz. Zuhuri Danışman, Son Havadis Yayınları, İstanbul 1971, C. III, s. 82.

⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 188.

⁴¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara 1984, s. 269.

⁴² Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1989, C. II, s. 272.

girmektedir. Osmanlı Devleti ise Anadolu'yu Akkoyunlulardan alarak kendi topraklarına katmak istiyordu. Bu durum, iki devleti kısa sürede karşı karşıya getirmişti.⁴³

Osmanlı-Akkoyunlu mücadeleleri sürerken, Karakoyunlu Devleti'nden kovulan Safevi Tarikatı Şeyhi Cüneyd Anadolu'ya gelmiştir. Daha sonra Şeyh Cüneyd Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ı ziyaret etmek istemiştir. Cüneyd'in bu isteği önceleri Uzun Hasan tarafından şüpheli görülse de daha sonra kabul edilmiştir. Cüneyd, 1456 yılında geldiği Amid'de dört sene kalmıştır.⁴⁴ Bu süre zarfında Şeyh Cüneyd gelişen ilişkilere dayanarak Uzun Hasan'dan kız kardeşini istemiştir. Uzun Hasan bu izdivacı münasip görünce Şeyh Cüneyd ile Hatice Begüm'ü evlendirmiştir.⁴⁵

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettikten sonra Trabzon Rum İmparatorluğu'nun üzerine yürümüştü.⁴⁶ Diğer yandan Uzun Hasan ise, 1458 yılında Trabzon İmparatoru IV. Kalo İonnes'in kızı Maria Katherina (Despina Teodora) ile evlenmişti. Bu sebeple Uzun Hasan kendisini Trabzon Rum İmparatorluğu'nun hamisi olarak görmekteydi.⁴⁷ Buna dayanarak Uzun Hasan, Trabzon İmparatorluğu lehine 1461'de Sivas dolaylarındaki Koyulhisar'ı ele geçirmiş ve şehrin kalesini işgal etmiştir. Böylece Akkoyunlular Osmanlı Devleti için büyük bir tehdit haline gelmiştir.⁴⁸ Sonrasında Uzun Hasan, daha da ileri giderek Tokat ve dolaylarında büyük bir mezalim yaptırmıştır.⁴⁹ Bu durum karşısında Osmanlı Hükümdarı, rotasını

⁴³ Remzi Kılıç, "Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. XIV, Yıl: 2003/1, s. 98.

⁴⁴ Walther Hinz, Şeyh Cüneyd'in Diyarbakır'da Uzun Hasan'ın yanında kaldığı süreyi üç yıl olarak zikretmektedirler. Konu ile ilgili bkz. Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, TTK Yayınları, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992, s. 16-27. Fakat bu konu ile alakalı bizim tercihimiz, ulaştığımız en eski kaynak olan ve Safevi tarihçisi Hasan-ı Rumlu tarafından yazılan Ahsenü't Tevârih'te yer alan bilgiye dayanmaktadır.

⁴⁵ Hasan-ı Rumlu (ö. 1577), *Ahsenü't-Tevarih*, TTK Yayınları, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2006, s. 393-395; Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, TTK Yayınları, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992, s. 16-27.

⁴⁶ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, s. 385; Feridun M. Emecen, "Fatih Sultan Mehmed ve Etrafındaki Dünya: Osmanlı Devleti'nin Doğu Komşuları", *Osmanlı Araştırmaları XXXIII*, Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı-I, İstanbul 2009, s. 70.

⁴⁷ Gelibolulu Mustafa Âli (ö. 1600), *Künhü'l-Ahbar*, TTK Yayınları, haz. M. Hüdayi Şentürk, Ankara 2003, C. II, s. 118; Remzi Kılıç, "Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri", s. 98.

⁴⁸ Münecimbaşı Ahmet Dede (ö. 1702), *Münecimbaşı Tarihi*, Tercüman Yayınları, çev. İsmail Erünsal, byy, bty, C. II, s. 324; Selahattin Tansel, *Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s. 305, 306.

⁴⁹ F. Giese Neşri, *Anonim Tevarih-i Al-i Osman*, Marmara Üniversitesi Yayınları Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992, s. 116; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, çev. Özdemir Çobanoğlu, C. II, Ankara 1979, s. 15.

Akkoyunlu topraklarına çevirmiştir. Ancak Osmanlı ile büyük bir savaşa girmek için herhangi bir hazırlığı bulunmayan Uzun Hasan ümitsizliğe kapılarak⁵⁰ annesi Sâra Hatun'u kendilerine saldırmamaları için özür dilemek maksadıyla Fatih Sultan Mehmed'e, yollamıştır.⁵¹ Fatih, Sâra Hatun'un özrünü dikkate almışsa da onun, Osmanlı'nın Trabzon'a saldırmaması, istediğini önemsememiş⁵² ve Koyulhisar'ı aldıktan sonra Trabzon İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmıştır (1461).⁵³

Uzun Hasan her şeye rağmen Osmanlı Devleti ile mücadele etmekten ve Anadolu'ya hâkim olma emelinden vazgeçmemiştir. Bu sebeple Uzun Hasan kısa bir süre sonra Osmanlı-Karamanoğulları mücadelesi sürerken, Karamanoğullarının hamiliğini üstlenmiştir.⁵⁴

Karakoyunlu Devleti'ni yendikten sonra iyice güçlenen Uzun Hasan, devletinin merkezini Diyarbakır'dan Tebriz'e taşımıştır. Ayrıca onun Karamanoğullarının hamiliğini üstlenmesi Osmanlı'ya saldırmak için yeni bir bahane daha oluşturacaktır.⁵⁵

Bu şartlar altında her iki taraf harp hazırlıklarına başlarken Uzun Hasan, Osmanlı Devleti'ne, Kapadokya ve Trabzon'un kendisine bırakılmasını istemiş, Fatih Sultan Mehmet ise ona çok sert bir şekilde cevap vermiştir.⁵⁶

1473 yılının baharında Fatih Sultan Mehmet Üsküdar'dan hareket ederek yol boyunca topladığı kuvvetlerle beraber asker sayısını 100.000-120.000'e kadar ulaştırmıştır. Fatih, bu sırada Uzun Hasan'ın 60.000-70.000 civarındaki askeriyile Tebriz'den harekete geçtiği haberini almıştır. İlerleyen süreçte iki ordu Otlukbeli bölgesine varmalarına kadar büyük çaplı bir savaş yaşamamışlardır. Asıl savaş Otlukbeli Meydanı'nda gerçekleşmiştir.⁵⁷

⁵⁰ Selahattin Tansel, *Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, s. 306, 307.

⁵¹ Sara Hatun'un Fatih Sultan Mehmed'e özür ziyareti için bkz. Tursun Bey (ö. 1499), *Târîh-i Ebü'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, Baha Matbaası, İstanbul 1977, s. 108, 109.

⁵² Münecimbaşı, *Münecimbaşı Tarihi*, C. II, s. 325; Mehmed Neşri (ö. 1520), *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, TTK Yayınları, haz. Faruk Reşit Unat, Mehmet Altan Köymen, Ankara 1995, C. II, s. 753.

⁵³ Âşık Paşazâde Derviş Ahmed Aşıkî (ö.1484), *Âşık Paşazâde Tarihi*, haz. Cemil Çiftçi, Mostar Yayınları, İstanbul 2008, s. 240; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't Tevarih*, s. 386, 387.

⁵⁴ Namık Kemal, *Evrak-ı Perişan*, Tercüman Yayınları, haz. Raif Karadağ, Ömer Faruk Harman, byy-bty, s. 149, 150; Remzi Kılıç, "Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri", s. 101.

⁵⁵ Feridun M. Emecen, *Fatih Sultan Mehmed ve Etrafındaki Dünya...*, s. 81.

⁵⁶ Selahattin Tansel, *Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, s. 310, 311.

⁵⁷ Edirneli Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, s. 124; Yaşar Yücel, Ali Sevim, *Klâsik Dönemin Üç Hükümdarı Fatih-Yavuz-Kanuni*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 71, 72.

Savaş düzeni olarak Akkoyunlu ordusunun merkez kanadında Uzun Hasan, sağ kanatta oğlu (Kör) Zeynel Mirza ve sol kanatta da diğer oğul Mehmet Mirza bulunmaktaydı. Otlukbeli Meydanı'nda gerçekleşen bu savaşta Uzun Hasan birlikleri bozguna uğramıştır. Uzun Hasan zorlukla kaçmış ancak oğlu Zeynel Mirza kurtulamamıştır.⁵⁸ Zeynel Mirza'yı kafasını kesmek suretiyle öldürmüşlerdir.⁵⁹ Ordusunun her iki kanadı da harap olan Uzun Hasan, oğlunun da öldürüldüğünü öğrenince morali iyice bozulmuştur. Bir de Osmanlı askerlerinin çoğunun savaş için henüz harekete geçmediğini duyunca, onlara katiyen karşı koyamayacağını anlayarak hızla savaş meydanını terk etmiştir.⁶⁰ Uzun Hasan savaştan kaçabilmek için komutanlarından kendisine çok benzeyen Pir Mehmet Alpagot Bey'i kendi yerine bırakarak herkesin onu Uzun Hasan zannetmesini sağlamış ve böylece canını zor kurtarmıştır.⁶¹ Osmanlı askerleri ise Uzun Hasan'ın kaçmasını çok fazla önemsemeyerek onu takip etmemişlerdir.⁶²

Fatih Sultan Mehmet'in elde ettiği bu zafer Uzun Hasan'a büyük bir darbe olmuştur. Uzun Hasan, 1476'da son kez Gürcistan'a sefer düzenledikten sonra 1478'de Tebriz'de vefat etmiştir.⁶³ Akkoyunlu Devleti Otlukbeli Savaşı'ndan sonra İran'a çekilerek yavaş yavaş Fars kültürünün etkisine girmiş, İran Merkezli bir devlet haline gelmiştir. Kısa zamanda Anadolu ve Memlûklüler için tehdit olmaktan çıkan Akkoyunlular kısa sürede yıkılma aşamasına gelmişlerdir.⁶⁴ Zamanla iç karışıklıkları daha da artan Akkoyunlu Devleti'ne 1502 yılında Safevîler son vermiştir.⁶⁵

⁵⁸ Hoca Sadettin Efendi (ö. 1599), *Tacü't Tevarih*, Kültür Bakanlığı Yayınları, haz. İsmet Parmaksızoğlu, C. III, 1992 Ankara, s. 128-132.

⁵⁹ Aşık Paşaoğlu (ö. 1484), *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, MEB Yayınları, haz. Atsız, İstanbul 1992, s. 153; Edirneli Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, s. 125; A. de Lamartine, *İmparatorluk Yolu (Türkiye Tarihi)*, Tercüman Yayınları, haz. M. R. Uzmen, C. II, byy, bty, s. 543.

⁶⁰ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel*, İnsan Yayınları, haz. Ahmet Ağrakça, İstanbul 1995, s. 283; Tursun Bey, *Fatih'in Tarihi (Tarih-i Ebul Feth)*, Tercüman Yayınları, Haz. Ahmet Tezbaşar, byy, bty, s. 142, 143; Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, s. 160; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. II, s. 16, 17.

⁶¹ İdris-i Bitlisî (ö. 1520), *Heşt Behişt-VII. Ketîbe (Fatih Sultan Mehmet Devri)*, haz. M. İbrahim Yıldırım, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 215.

⁶² Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarih*, C. II s. 17; Mehmet Maksutoğlu, *Osmanlı History 1289-1922: Based on Osmanli Sources*, Publisher: International Islamic University Malaysia, Malaysia 1999, s. 86.

⁶³ John E. Woods, Akkoyunlular, Milliyet Yayınları, çev. Sibel Özbudun, İstanbul 1993, s. 202, 203; Mükrimin Halil Yinanç, "Akkoyunlular", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, C. I, s. 260.

⁶⁴ Remzi Kılıç, "Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri", s. 114.

⁶⁵ İlhan Erdem-Mustafa Uyar, "Akkoyunlular-Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı", *TÜRKLER*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. VI, s. 880.

1. 2. Safeviler Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri

1. 2. 1. Çaldıran Savaşı'nın Sonuna Kadar Olan Osmanlı-İran İlişkileri

Safevi Devleti'nin teşkili, İslam ve Türkiye tarihi açısından önemli bir olaydır. Safevilerin kuruluşu ile beraber, İslam Dünyası yeni güçlü bir devletle tanışmıştır. Safevî Devleti'ni ayakta tutan en önemli şey ise Şia Mezhebini benimsemiş olmalarıdır. Anadolu'dan gelen Türkmenler, bu devletin kurulmasında en büyük etken olmuştur.⁶⁶ Bu Türkmen gruplar önceleri Moğol istilasıyla beraber Anadolu'ya doğru gelmişlerdi. Anadolu'ya ilerleyen bu göçebe-yarı göçebe ve savaşçı-mistik Türkmen gruplarının manevi önderleri 'baba'lar, 'abdâl'lar, 'Horasan erenleri' ve 'gazi dervişler' Batı Anadolu'da Bizans'a karşı fetih politikasını üstlenmiş olan Osmanlı padişahları ile gayet iyi geçinmişlerdi. Başlangıçta Osmanlılarla bu gruplar arasında Alevilik ve Sünnilik mücadelesi bir yana, bir birliktelik söz konusuydu. Yani bu devirde dinî yapının temeli kelâm ya da fıkhıtan çok, göçebe Türkmenlerin gaza ruhuna uygun ahlaki ve tasavvufî köklere dayanmaktadır. Bu sebeple Osmanlı Devleti, bürokrasiye ve hukuk yapılanmasına ihtiyaç duyana kadar, kadı mahkemelerinden çok tekke ve zaviyeler ön planda olmuştur.⁶⁷

Safevî Devleti, ismini Erdebil'deki Safeviyye tarikatının kurucusu Şeyh Safiyüddin'den almıştır.⁶⁸ Ailesinin beşinci çocuğu olan Şeyh Safiyüddin, 1252'de Erdebil'e bağlı Gelhoran'da dünyaya gelmiştir. Daha çok 'Şeyh Ebû'l-Feth' lakabıyla anılan Safiyüddin'nin gerçek adı, 'Şeyh Safiyüddin Erdebilî İshak b. Cebrail'dir.⁶⁹ Onun yaşadığı dönem, İran'da Moğol hâkimiyetinin son yıllarına denk gelmektedir ve o, Moğolların son hükümdarlarından Ebu Saîd Bahadır Han ile yaklaşık aynı tarihlerde vefat etmiştir (735/1334-35).⁷⁰ Fakat onun ailesinin menşeinin bazı gizemler içerdiği iddia edilmiştir. Bunlardan belki de en önemlisi sonradan tertip

⁶⁶ Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 1; Ayrıca Safevi Devletini oluşturan Kızılbaş Türkmen gruplarının sayısal verileri için bkz. Haydar Çelebi Ruznamesi, Tercüman Yayınları, haz. Yavuz Senemoğlu, byy, bty, s. 30-32.

⁶⁷ Taha Akyol, *Osmanlı ve İran'da Mezhep ve Devlet*, Doğan Kitap, İstanbul 2013, s. 27-29

⁶⁸ Cihat Aydoğmuşoğlu, "16. Yüzyılda Safevi Devleti'nde Ekili Olan Dört Türkmen Aşireti", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 5, Issue: 6, December 2012, s. 18.

⁶⁹ Sönmez Kutlu, Nizamettin Parlak, *Makâlât-Şeyh Safi Buyruğu*, Horasan Yayınları, İstanbul 2008, s. 17.

⁷⁰ Hamid Rıza Sefakiş, *Safeviyan der Gozargâh-ı Tarih*, Sohan Neşriyyat, Tahran 1390, s. 39.

edilen, Şeyh Safiyüddin'in Hz. Ali soyundan geldiğini iddia eden ve ona 'Seyyidlik' atfeden sahte olduğu iddia edilen soy kütüğü hakkındadır.⁷¹ Bu soy kütüğü muhtemelen, tarikatın temellerini Şia'ya dayandırmak amacıyla Şah İsmail ve I. Tahmasb dönemlerinde bazı uydurma ve hatalı mitlerle yeniden oluşturulmuştur.⁷²

Safevi Tarikatı'nın soy kütüğü ile ilgili olarak, Makâlât adlı eserde aktarıldığına göre XIV. yüzyılda İbn-i Bezzaz tarafından yazılmış olan, Şeyh Safiyüddin'in fikirlerinin anlatıldığı en güvenilir eserlerden olan 'Safvetü's-Safâ', tahrifata uğratılmıştır. Yapılan tüm bu değişikliklerin amacı, Şeyh Safiyüddin'in ve müritlerinin Şia kökenli olduğuna dair bir kanıt sunmak içindir.⁷³ Fakat Şeyh Safiyüddin'in döneminde bölgede henüz Şiilikle ilgili bir ibare yoktur. Hatta kendisinin de Sünnî itikatlı bir Şafiî olduğu bilinmektedir.⁷⁴ Bu durum, Safvetü's-Safâ'nın ilk yazmalarında ve benzer başka eserler tarafından da desteklenmektedir.⁷⁵ Ancak Hoca Ali devrinde (1427) bazı Şiî fikirler tarikata gerçek anlamıyla girmeye başlamış, Şeyh Cüneyd döneminde de bu fikirler benimsenmiştir. Şah İsmail dönemine gelindiğinde ise Erdebil Tekkesi tamamen Şiileşecektir.⁷⁶

Erdebil'de dergâhının faaliyetlerine devam eden Safiyüddin, şehirde birçok mürit edindiği gibi İlhanlı Hükümdarı Gazân Han ile veziri tarafından da desteklemiştir.⁷⁷ Hatta Şeyh Safiyüddin'in ünü o kadar yayılmıştır ki, Moğol Hükümdarı bile onun ziyaretine gelmiştir. Halkın Safevî Şeyhi'ne karşı duyduğu bu derin sevgi ve bağlılık sayesinde Şeyhin taraftar kitlesi giderek hızla artmıştır. Diğer taraftan o dönemde Moğol hâkimiyeti altındaki bu bölgelerde halk içerisinde pek çok inanç yaşama imkânı bulabilmiştir.⁷⁸

⁷¹ H. Mustafa Ervacı, "Safevi Hanedanı", *TÜRKLER*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. VI, s. 882.

⁷² S. M. Savory, "Safawids", *The Encyclopaedia of Islam*, E. J. Brill Editions, Vol. VIII, Leiden 1995, s. 766.

⁷³ Sönmez Kutlu, Nizamettin Parlak, *Makâlât-Şeyh Safi Buyruğu*, s. 22, 89, 90; Ayrıca Safvetü's-Safa ve çevirilerindeki tahrifat örnekleri tablosu için bkz. s. 92-96; Ayrıca Safevî Hanedanı'nın şecere tablosu ekler kısmında belirtilmiştir. Bu şecere tablosu Şeyh Safiyüddin Erdebilî'ye kadar dayanan bir tablodur, Şeyh Safiyüddin Erdebilî'nin dayandığı kök belirtilmemiştir.

⁷⁴ S. M. Savory, "Safawids", Vol. VIII, s. 766.

⁷⁵ Sönmez Kutlu, Nizamettin Parlak, *Makâlât-Şeyh Safi Buyruğu*, s. 90.

⁷⁶ Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünnî-Şii İttifakı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 26.

⁷⁷ Reşat Öngören, "Safeviyye", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2008, C. XXXV, s. 460.

⁷⁸ A. de Lamartine, *Cihan Hâkimiyeti (Türkiye Tarihi)*, Tercüman Yayınları, haz. M. R. Uzmen, byy, bty, C. III, s. 666, 667; Ömer Faruk Teber, "XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (İslam Mezhepleri Tarihi) Anabilim Dalı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2005, s. 50.

Müritleriyle beraber Erdebil'in dışında da faaliyetlerine devam eden Şeyh Safiyyüddin, ömrünün son döneminde Mekke'ye giderek Hacı olmuştur. Şeyh Safiyyüddin, 12 Muharrem 735/12 Eylül 1334 tarihinde Erdebil'de vefat etmiş ve yerine oğlu Sadreddin Musa geçmiştir.⁷⁹

Ali Şeriatî'ye göre, İran'ın yönetim anlayışında mezhebin ön plana çıkarılması, aslında Safevilerden daha öncelere, "Serbedârîlik"⁸⁰ hareketine kadar dayanmaktadır. Moğol Devleti'ne karşı bir başkaldırı olan bu hareket, kendini meşrulaştırmak zorunda kalmıştır. Bu sebeple Sünnî nüfusun hâkim olduğu topraklarda Şia temelli bir devlet haline dönüşmüşlerdir. Yani Safevilerden daha önce meydana gelmiş Şia kökenli, kuvvetli bir oluşumdur.⁸¹ Onlar da tıpkı Safeviler gibi, coğrafyalarında tutunabilmek için kendilerini farklı olmak zorunda hissetmişlerdir. Safeviler de, mücadeleleri için kendi ideolojisi ile çelişen bir fikir ortaya atmışlar ve bu fikri yeni ideoloji olarak benimsemişlerdir. Böylece Ali Şeriatî'nin deyiimiyle "Safevi Şia'sı" ortaya çıkmıştır.⁸²

Şeyh Safiyyüddin'in ölümünden sonra tarikat şeyhliğine önce oğlu Sadreddin, sonrasında da onun oğlu Hoca Ali'nin geçmesiyle⁸³ tasavvuf geleneklerine aykırı bir durum gerçekleşmiş ve tarikat şeyhliği babadan oğula intikal etmiştir. Yeni lider Hoca Ali'nin Teşeyyü eğilimleri tarikatın seyrini değiştirmiştir. Timur'un Anadolu seferinden dönerken yaptığı ziyaret ise onu daha da güçlendirmiş ve bu sayede tarikat diğer bölgelerde de faaliyetlerini rahatça sürdürebilmiştir.⁸⁴ Hatta bu tarikatın ünü kısa süre sonra o denli artmıştı ki, Osmanlı Padişahlarının kulağına kadar gitmişti. Bu sebeple Osmanlı padişahlarınca belli bir süre Erdebil'e her sene "Çerağ Akçesi" adı altında para ve kıymetli hediyeler gönderilmişti.⁸⁵

⁷⁹ Reşat Öngören, "Safiyyüddîn-i Erdebilî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2008, C. XXXV, s. 478.

⁸⁰ "Serbedârîlik" için bkz. Erdoğan Merçil, "Serbedârîler", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2008, C. XXXVI, ss. 549-550.

⁸¹ Ali Şeriatî, *İran ve İslam*, Fecr Yayınları, Çev. Kenan Çamurcu, Ankara 2012, s. 76, 77.

⁸² Ali Şeriatî, *Ali Şiası Safevi Şiası*, Fecr Yayınları, çev. Hicabi Kırlangıç, Ankara 2014, s. 122.

⁸³ Hayrullah Efendi, *Devlet-i Âliyye-i Osmaniye Tarihi*, C. III, s. 112.

⁸⁴ Tufan Gündüz, "Safevîler", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2008, C. XXXV, s. 451.

⁸⁵ Richard F. Kreutel, *Haniwaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bayezid-i Velî*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, çev. Necdet Öztürk, İstanbul 1997, s. 35; Ayhan Ürkündağ, *Ahmet Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Eylül 2006, s. 8.

Hoca Ali'den sonra tarikat liderliğine Şeyh Şah lâkaplı İbrahim ve sonra da Şeyh Cüneyd (1447-1460) geçmiştir.⁸⁶ Araştırmalara göre Şiilik, Safevî Tarikatı'nda Hoca Ali zamanında mahiyet kazanmış ve onun halefi Şeyh Cüneyd zamanında siyasilereşerek tarikatın zaviyelerinde yayılmaya çalışılmıştı.⁸⁷ Ancak Şeyh Cüneyd tarikatın başına geçtikten bir müddet sonra, Şirvan Şahlarla girdiği mücadeleyi kaybederek öldürülmüştür (1460).⁸⁸

Cüneyd'in vefatından kısa bir süre sonra bir oğlu dünyaya gelmiş ve ismini Haydar koymuşlardı. Şeyh Cüneyd'in ardından da yerine oğlu Haydar'ı geçirmişlerdi.⁸⁹ Haydar, Erdebil'e giderek tarikatın faaliyetlerini kaldığı yerden devam ettirdi.⁹⁰ O, müritlerine 12 dilimli kırmızı bir taç giydirmişti. Safeviler, kendilerinin aktardığına göre, Hz. Peygamber'e kan yolu ile bağlıydılar. 12 İmam ise Hz. Peygamber'in tek meşru halifeleriydi.⁹¹ Bu yüzden de 12 dilimli bu taç onları 12 İmamlarına bağlı olduklarını gösteren temsili bir şeydi. Bu durum, bundan sonra onların "Kızılbaş" adıyla anılmalarına sebep olmuştu.⁹²

Şeyh Haydar, dayısı Uzun Hasan'ın kızı ile evlenerek siyasi durumunu biraz daha kuvvetlendirmek istemiştir. Böylece babasının izinden giderek, oluşturmak istediği Şîî devletini daha sağlam teşkilatlandırabilmiştir.⁹³ Fakat tarikatın Anadolu içerisinde büyüebilmesindeki en temel sebeplerden biri, Sultan II. Bayezid'in pasif tutumundan kaynaklanmıştı. Bu tutum da çok kısa bir sürede bu tarikatın Anadolu'da daha da güçlenmesine sebep olmuş ve hatta Safevî Devleti'nin kurulmasını kolaylaştırmıştır.⁹⁴ Ancak Şeyh Haydar, bir süre sonra babasının intikamını almak

⁸⁶ Hayrullah Efendi, *Devlet-i Âliyye-i Osmaniye Tarihi*, C. III, s. 112; Tufan Gündüz, "Safeviler", *DİA*, C. XXXV s. 451.

⁸⁷ *Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dâir Arşiv Belgeleri-I (1578-1914)*, haz. Komisyon, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 4, Ankara 1992, s. 32; Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çabalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri", *OSMANLI, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, C. I, s. 270.

⁸⁸ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, s. 395, 396.

⁸⁹ Âşık Paşazâde, *Âşık Paşazâde Tarihi*, s. 337; Hayrullah Efendi, *Devlet-i Âliyye-i Osmaniye Tarihi*, C. III, s. 113.

⁹⁰ Tufan Gündüz, "Safeviler", s. 451.

⁹¹ Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 65; Kızılbaşlık ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İlyas Üzümlü, "Kızılbaş", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2002, C. XXV, ss. 546-557.

⁹² Sadık Firudin oğlu Nağıyev, *Qızılbaşlıq Haqqında*, Ebilev Zeynalov Neşriyatı, Bakı 1997, s. 4.

⁹³ Richard F. Kreutel, *Haniwaldanus Anonimi'ne Göre...*, s. 37; Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 19.

⁹⁴ Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde...*, s. 13.

için Şirvan Şahı'nın üzerine yürümüş fakat bu eyleminde muvaffak olamayarak öldürülmüştür.⁹⁵

Şeyh Haydar'ın ölümünün ardından Akkoyunlu Hükümdarı Sultan Yakub, Şeyh Haydar'ın ailesinin (Şeyh Haydar'ın karısı, çocukları Ali ve İsmail) Fars bölgesinde hapsedilmesini emretmiştir. Orada dört buçuk sene hapis kalan Haydar'ın ailesi, Akkoyunlu Sultan Rüstem'in emriyle Azerbaycan bölgesine gönderilmişlerdi. Sultan Rüstem'in böyle davranmasının sebebi, muhtemelen Safevî hanedanının manevi nüfuzundan yaralanmak idi. Bir süre sonra Şeyh Haydar'ın çocuklarından serbest kalan Ali'nin, tarikatın başına geçerek Şeyhliği ilan etmesine rağmen ömrü uzun olmamıştır. Şeyh Ali, onun hızlı nüfuslanmasından korkan Akkoyunlu Hükümdarı tarafından öldürülmüştür. Bu olayın akabinde müritleri İsmail'i saklamış ve onu Azerbaycan bölgesinden alıp, Gilân'a getirmişler ve sonra da başa geçirmişlerdir.⁹⁶

İsmail, mücadelelerin sürdüğü esnada Gilan'dan ayrılmıştır. İsmail, babasının ve dedesinin intikamını almak amacıyla Şirvan ülkesine giderek onları ağır bir yenilgiye uğratmış, sonra da Azerbaycan'ı ele geçirerek 1501'de Tebriz'de Safevî Devleti'ni resmen kurmuştur. İsmail, devleti kurduktan sonra ilk iş olarak 12 İmam adına hutbe okutup, para bastırmıştır.⁹⁷ Böylece, Devletin teşekkülü ile birlikte baskın olan Sünnî Mezhebin yanında Şiîlik de güçlü bir şekilde yer almaya başlamıştır.⁹⁸ İsmail'in bu kararı almaktaki amacı, muhtemelen güçlü Sünnî komşusu Osmanlı'dan farklılaşmak için yeni bir ideoloji ile Safevî Devleti'ni oluşturmaktır.⁹⁹

Şah İsmail, kısa sürede İran, Irak ve Azerbaycan'ı ele geçirmiştir. Diyarbakır'ı da kuşattıktan sonra Bağdat'a gelen Şah, Musa Kâzım'ın¹⁰⁰ mezarına

⁹⁵ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, s. 583-585; *Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dâir Arşiv Belgeleri-I*, s. 32; Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 19.

⁹⁶ Hamid Rıza Sefakiş, *Safeviyan der Gozargâh-ı Tarih*, s. 57, 58.

⁹⁷ Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde...*, s. 16-22.

⁹⁸ Mehmet Çelenk, "Safevilerin Din Politikası ve İran'ın Şiîleşme Seyri", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, S. IV, s. 7.

⁹⁹ Richard F. Kreutel, *Haniwaldanus Anonimi'ne Göre...*, s. 39; S. M. Savory, "Safawids", Vol. VIII, s. 765.

¹⁰⁰ Musa Kazım' hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Musa Kazım", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2006, C. XXXI, ss. 219-221.

kubbe yaptırmış,¹⁰¹ Ebu Hanife'nin mezarını ise harap ettirmiştir. Ayrıca İsmail, şehirdeki bazı âlimleri de öldürtmüştür.¹⁰²

Şah İsmail'in kafasına göre oluşturduğu din anlayışı ile artık oruç ve namazlar yerine getirilmemektedir. Bu durum bazı kesimler için İslam'a aykırı olarak oluşturdukları din anlayışının kolay İslam olarak algılanmasına sebep olmuşturlardır.¹⁰³

Şah İsmail, ele geçirdiği yerlerden sonra kurduğu bu yeni devletin ideolojisini yaymak için propaganda amacıyla Türkistan'a ve Anadolu'ya bir sürü müridini göndermiştir.¹⁰⁴ Zamanla, Şah'ın müritlerinin Anadolu'daki etkinliği artmış ve sonunda Şah Kulu isyanı patlak vermiştir.¹⁰⁵ Devam eden süreçte Vezir-i Âzam Ali Paşa'nın komutasındaki birlikler, Şah Kulu isyanını bastırmıştır.¹⁰⁶

Yavuz lâkabı ile ünlenen Osmanlı Sultanı Selim (1470-1520)¹⁰⁷, Şah İsmail'in Safevî Devleti'ni kurduğu devirde Trabzon'da vali olarak bulunmaktaydı. Trabzon'a gider gitmez oranın hamiliğini üstlenen Yavuz, tüm zamanını gazâ politikası için harcamaktaydı. Onun şehzadeligi döneminde neredeyse hiçbir huzur kaçırıcı eylem olmuyordu.¹⁰⁸

Şehzade Selim, Kızılbaş eylemleri üzerinde dikkatle duruyordu. Hatta o, bazı şehzadelerin Şah İsmail ile ilişkisi olduğunu öğrendiğinde bir an evvel harekete geçmesi gerektiğini anlamıştı.¹⁰⁹ Ayrıca Selim, Kızılbaş tedhişinin Anadolu'da artması sebebi ile payitahtı uyarıp, Erzincan ve Bayburt dolaylarına kadar Safevî Devleti'ne akınlar düzenlemişti.¹¹⁰ Şehzade Selim, babası II. Bayezid'i Safevî tehlikesine karşı uyarmasına rağmen, II. Bayezid gene de bu tehdidi önüne

¹⁰¹ Musa Kazım Şia imamet anlayışındaki on iki imamdan birisidir. Safevi Devleti, yaptıkları soy kütüğü tahrifatıyla Şeyh Safiyüddin'in soyunu Musa Kazım'a dayandırmışlardır. Konu ile ilgili bkz. Sönmez Kutlu, Nizamettin Parlak, Makâlât, s. 97.

¹⁰² Vecih Kevserânî, *Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi*, Denge Yayınları, Çev. Muhlis Canyürek, İstanbul 1992, s. 59.

¹⁰³ Richard F. Kreutel, *Haniwaldanus Anonimi'ne Göre...*, s. 45.

¹⁰⁴ Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 23.

¹⁰⁵ H. Mustafa Ervacı, "Safevi Hanedanı", *TÜRKLER*, C. VI, s. 886.

¹⁰⁶ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. II, s. 37.

¹⁰⁷ Namık Kemal, *Yavuz Sultan Selim*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1968, s. 10.

¹⁰⁸ Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Sultan Bayezid*, Arvana Yayınları, Haz. Reha Bilge, İstanbul Eylül 2015, s. 80.

¹⁰⁹ Yaşar Yücel, Ali Sevim, *Klâsik Dönemin Üç Hükümdarı...*, s. 116.

¹¹⁰ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fatih Cemiyeti, İstanbul 1993, s. 3.

geçememiştir. Şah İsmail tehdidi ise ancak Şehzade Selim'in Osmanlı Devleti'nin başına geçmesinden sonra engellenebilmiştir.¹¹¹

1512'de babası Sultan II. Bayezid'i tahttan indiren Selim, Osmanlı Devleti'nin yeni padişahı olmuştu. Selim her ne kadar babasını tahttan indirerek başa geçse de, ona karşı bir saygısızlıkta bulunmamıştı.¹¹² Hatta babasına kendisiyle beraber aynı sarayda yaşamasını teklif etse de, sabık Padişah “*bir kına iki kılıç sığmaz*” diyerek bu teklifi reddetmiştir. II. Bayezid bu olaydan kısa bir süre sonra vefat etmiştir.¹¹³ Sultan Selim ise başa geçtikten sonra, ne kadar cömert olduğunu göstermek ve ordusunun kendisini sevmesini sağlamak için iki milyon flori cülus bahşişi dağıtmıştır.¹¹⁴

Sultan Selim, tahta geçtikten sonra ilk iş olarak memleketin iç meselelerini halletmiş sonra da dış problemlere ehemmiyet göstermiştir. Bunun için İslam'ın huzurunu bozan Şah İsmail'e karşı savaşmak amacıyla ulemeden fetva almıştır.¹¹⁵

Yavuz Sultan Selim Şah İsmail'e gönderdiği mektuplarla, savaşa girmeden önce onu son kez uyarıp hak dine davet etse de, İsmail bu teklifi kabul etmemiştir.¹¹⁶

1514 yılı baharında Osmanlı Devleti Safevîlere saldırmak amacıyla Anadolu üzerinden İran'a doğru harekete geçmişti.¹¹⁷ Sultan Selim'in yaklaşmakta olduğunu haber alan Şah İsmail, Osmanlı ordusu ile arasında bir tampon bölge oluşturmak için sınırın yakınlarındaki tüm tarım alanlarını yakıtılarak adeta yapay bir çöl meydana getirmişti.¹¹⁸ Gene de bu zorluklara aldırmayan Sultan Selim Tebriz'e kadar gitmeyi kafasına koymuştu.¹¹⁹ Hatta Sultan Selim, Şah İsmail'in kendiliğinden ortaya çıkmasını sağlamak amacıyla ona kadın kıyafeti ve sufi cübbesi göndermişti.¹²⁰

¹¹¹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, FEY Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, C. III, s. 203.

¹¹² F. Giese Neşri, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 135.

¹¹³ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. II, s. 41-43.

¹¹⁴ *Anonim Osmanlı Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, haz. Şerif Baştaç, Ankara 1973, s. 190; A. de Lamartine, *Cihan Hâkimiyeti (Türkiye Tarihi)*, C. III, s. 655.

¹¹⁵ Namık Kemal, *Yavuz Sultan Selim*, s. 35, 36.

¹¹⁶ Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, Marmara Üniversitesi Yayınları, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s. 386; Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim arasındaki mektuplaşmalar için bkz. Haydar Çelebi, *Haydar Çelebi Ruznamesi*, s. 43-49.

¹¹⁷ Namık Kemal, *Yavuz Sultan Selim*, s. 37-39.

¹¹⁸ A. de Lamartine, *Cihan Hâkimiyeti (Türkiye Tarihi)*, C. III, s. 674.

¹¹⁹ Namık Kemal, *Yavuz Sultan Selim*, s. 42.

¹²⁰ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, TTK Yayınları, Ankara 1979, C. I-II, s. 81.

Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail ile karşılaşma ümidiyle beklerken bazı Kızılbaş esirleri Şah İsmail'in savaşmak için Çaldıran Ovası'nda hazır bulunduğu, bilgisini vermiştir. Bu duruma oldukça sevinen Sultan Selim, hızla Çaldıran Ovası'na doğru yönelmiş ve nihayetinde iki ordu Çaldıran Ovası'nda karşı karşıya gelmiştir.¹²¹

Şah İsmail'in ordusu sayıca Osmanlı birliklerinden fazlaydı ve her an çarpışmaya hazır fedailerden oluşmaktaydı. Osmanlılar ise belli bir nizam içerisinde, top ve tüfek gibi ateşli silahlarla savaş meydanında hazır bulunuyordu.¹²² Nihayetinde iki ordu Çaldıran Meydanı'nda çarpışmaya başladı. Şah İsmail'in ordusunun sağ cenahında Ustaçlı Oğlu Mehmet ve askerleri bulunmaktaydı. Osmanlı askerleri aniden top ve tüfek ile saldırınca ne yapacağını bilemeyen Şah İsmail'in askerleri dağılmaya başlamıştır. Bu panik esnasında Sinan Paşa, Ustaçlı Oğlu'nu öldürerek kellesini Sultan Selim'in önüne bırakmıştır.¹²³ Bu esnada Şah İsmail vurularak atından düşmüştür. Şah tam yakalanmak üzereyken kendisine benzeyen biri ortaya çıkarak hedef yanılınca İsmail bu durumu fırsat bilip savaş meydanından kaçmıştır.¹²⁴ Ertesi gün Şah İsmail hiç duraksamadan Tebriz'e kadar gitmiş ve oradan da Dergüzin'e geçmiştir.¹²⁵

David Morgan'a göre, Osmanlı Devleti'nin Çaldıran zaferi 'modern askeri teknolojinin, bozkırın çağdışı savaş taktikleri üzerine bir zaferi' idi.¹²⁶

Galibiyetle beraber Osmanlı ordusu, başkent Tebriz'e girdi. Böylece Tebriz'in tüm zenginlikleri Osmanlı'nın eline geçmişti. Ayrıca Safevî Devleti'nin çok kıymetli yaklaşık bin kadar sanatkar ve zanaatkarları İstanbul'a gönderilmişti.¹²⁷

Osmanlı Sultan'ı, o kışı Tebriz'de geçirmeyi planlarken¹²⁸ bir süre sonra orada fazla kalamayacağını anlamıştır. Çünkü Şah İsmail bir yolunu bulup Osmanlı

¹²¹ Münecimbaşı, *Münecimbaşı Tarihi*, C. II, s. 461, 462.

¹²² Mustafa Nuri Paşa, *Netayic Ül-Vukuat*, C. I-II, s. 81; Savaşın detayları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. s. 81, 82.

¹²³ Haydar Çelebi, *Haydar Çelebi Ruznamesi*, s. 76, 77; Percy Sykes, *A History of Persia*, Routledge and Kegan Paul Publisher, London 1969, Vol. II, s. 162, 163.

¹²⁴ A. de Lamartine, *Cihan Hâkimiyeti (Türkiye Tarihi)*, C. III, s. 681; Celâl-Zade Mustafa (ö. 1567), *Selim-Nâme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, haz. Ahmet Uğur, Ankara 1990, s. 378.

¹²⁵ Münecimbaşı, *Münecimbaşı Tarihi*, C. II, s. 464, 465.

¹²⁶ David Morgan, *Medieval Persia (1040-1797)*, Longman Group, London 1988, s. 117; Safevîler, Osmanlı Devleti ile gerçekleştirdikleri Çaldıran Savaşı'nda yenilmelerini Osmanlıların ateşli silahlar kullanmalarına; kendilerinin ise kılıç, ok ve yay gibi silahlar kullanmasına bağlamaktadırlar. Konu ile ilgili İsfahan bölgesindeki Çehel Sütun Sarayı adlı müzede bulunan gravürün fotoğrafı ve açıklaması bu çalışmanın ekinde yer almaktadır.

¹²⁷ A. de Lamartine, *Cihan Hâkimiyeti (Türkiye Tarihi)*, C. III, s. 682; F. Giese Neşri, *Anonim Tevârih-i Al-i Osman*, s. 136, 137.

askerini kışkırtmayı başarmıştır. Bu sebeple Sultan Selim, Tebriz'den ayrılmıştır. Sonrasında Şah İsmail hükümdarlığını iki buçuk yaşındaki şehzade Tahmasb'a bırakarak kendisi Tebriz'in yüksek bölgelerinden Surloğ Yaylası taraflarına gitmiştir.¹²⁹

Sultan Selim, Şah İsmail'e üstün gelip Mısır'ı ele geçirdikten sonra İstanbul'a dönmüştü. Bundan kısa bir süre sonra 1519 yılında Zülkadir vilayetinde Şah Veli isyanı patlak verdi. Bu isyanı bastırması için Sultan Selim, vezir Ferhad Paşa'yı görevlendirdi. Kendisi de tahtında kalmaya devam etti. İsyân bastırıldıktan sonra Osmanlı Sultanı o yazı İstanbul'da geçirdi. Daha sonra Dimetoka'ya doğru yola çıkan Sultan Selim¹³⁰ Çorlu dolaylarında rahatsızlanıp takatini yitirdi. Hekimlerin verdiği ilaçlar da kâr etmeyince (8 Şevval 926/21 Eylül 1520) Cumartesi günü Hakk'ın rahmetine kavuştu. Olay bir süre gizlendikten sonra Şehzade Süleyman'a haber salındı. Bunu duyan Şehzade 4 gün içerisinde İstanbul'a ulaşarak (17 Şevval 926/30 Eylül 1520 Pazar günü) tahta geçti.¹³¹

Sultan Süleyman'ın Osmanlı tahtına geçmesinden kısa bir süre sonra Safevî tahtına Şah I. Tahmasb oturmuştu (930/1523).¹³² O da tıpkı Sultan Süleyman gibi uzun süre tahtta kalmıştı (1523-1576) ve tıpkı Şah İsmail gibi dış problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştı. Bunların başında da Özbekler ve Osmanlılar ile olan mücadeleler gelmekteydi.¹³³

¹²⁸ Celâl-Zade Mustafa, "Selim-Nâme", s. 383.

¹²⁹ Hayrullah Efendi (ö. 1898), *Devlet-i Âliyye-i Osmaniye Tarihi*, Son Havadis Yayınları, Haz. Zuhuri Danişman, İstanbul 1972, C. V, s. 200, 202.

¹³⁰ Kayhan Atik, *Lütfi Paşa ve Tevarih-i Âl-i Osman*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 115, 116.

¹³¹ Kemal Paşa-zâde (ö. 1534), *Tevarih-i Âl-i Osman*, X. Defter, TTK Yayınları, Haz. Şerafettin Severcan, Ankara 1996, s. XCVII-XCIX.

¹³² Hamid Rıza Sefakiş, *Safeviyan der Gozargâh-ı Tarih*, s. 66.

¹³³ Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, Anka Yayınları, giriş ve çev. Hicabi Kırılangoç, İstanbul 2001, s. 9, 10.

1. 2. 2. I. Mahmud Devri'ne Kadar Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri

Sultan Süleyman'ın Safevilere karşı izlediği politikası İran'ı fethetme amacından çok, onu kuşatarak izole etme ya da saf dışı bırakma politikası idi. Çünkü o dönemde Osmanlı Devleti tüm dikkatini Avrupa, Akdeniz ve Hint Okyanusu'na çevirmişti. Doğudan gelecek bir tehlike Osmanlı'nın siyasetini sekteye uğratabilirdi. Osmanlı Devleti bu ihtimali düşünerek, İran tehdidini her zaman göz önünde bulundurmakta idi. O yüzden İran'a karşı iki temel kuşatma politikası uygulamaktaydı. Birincisi; Kızılbaş tehdidine karşı Doğu Anadolu'da önlem almak, ikincisi; Fırat Nehri'ni Osmanlı-Safevî Devletlerinin doğal sınırı yapabilmektir. Sultan Süleyman Devri Osmanlı-Safevî münasebetlerinin genel çerçevesi bu politikalar üzerine olmuştur.¹³⁴

Osmanlı ile İran'ın arasında geçen Çaldıran Muharebesinden sonra taraflar arasında herhangi bir anlaşma gerçekleşmemişti. Ancak resmi olmasa da ortada çok uzun süredir devam eden bir ateşkes mevcuttu. Her ne kadar ortada bir anlaşma söz konusu olmasa da, İran'ın Doğu Anadolu politikası Osmanlı yüzünden sekteye uğramaktaydı. Çünkü Çaldıran Savaşı taraflar arasında bir doğal sınır görevi görmüş gibiydi. Zaten, Şah İsmail'in ölümünden sonra da taraflar arasındaki ilişkiler pek fazla değişmemiştir. Çünkü İsmail'in yerine geçen Şah Tahmasb da aynı babası gibi Şiileri kışkırtma politikasına devam etmiştir. Hatta Tahmasb bununla da yetinmeyip Osmanlılara karşı Hristiyan devletlerle ittifak yapmak amacıyla onlara elçi bile göndermiştir.¹³⁵ Çünkü o devirde tıpkı İran gibi Avrupa'da da Osmanlı tehdidi altında bulunduğundan, Avrupa Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifak oluşturabilmek için İran'a başvurmuştur.¹³⁶

Bir müddet sonra Osmanlı ve İran'ı tekrar karşı karşıya getirecek yeni olaylar gerçekleşmiştir. Bunlardan biri de Bağdat meselesidir. Çünkü Şah Tahmasb'a bağlı olan Bağdat Emiri Zülfikâr Han mezhep değiştirip Kanuni Sultan Süleyman'a bağlılığını bildirerek şehrin anahtarını padişaha yollamıştı. Şah Tahmasb bu durumu duyunca kabullenemedi. Bu sebeple Irak üzerine sefer düzenleyerek Zülfikâr Han'ı

¹³⁴ Adel Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, Anka Yayınları, çev. Ahmet Emin Dağ, İstanbul 2001, s. 114, 115.

¹³⁵ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2011, C. II, s. 872.

¹³⁶ Giorgio Rota, "Safevî İrani İle Venedik Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilere Genel Bir Bakış", *TÜRKLER*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, Ankara 2002, s. 899.

katletti.¹³⁷ Bunun yanında Osmanlılar ile İran'ı karşı karşıya getiren etkenlerden bir diğeri de Bitlis hâkimi Şeref Han'ın İran tarafına; İran Beylerinden, Şah Kulu İsyanında önemli rol oynamış olan, Ulama Han'ın da Osmanlılar tarafına geçmesidir. Şeref Han'ın İran tarafına geçmesi ile Bitlis toprakları tehlikeye girmiş demektir. Tüm bunlar gerçekleşirken Osmanlı'nın Avusturya seferi anlaşmayla sonuçlanınca, batıdaki tehlike şimdilik bertaraf edilmiş ve İran'ın üzerine yürümek için iyi bir fırsat oluşturmuştu. Tüm bu gelişmeler Kanuni Sultan Süleyman'ı İran üzerine yürümeye zorlamıştı.¹³⁸ Bu sebeple Osmanlı Sultanı 10 Haziran 1534'te İran'a doğru harekete geçti¹³⁹ ve 28 Eylül 1534'te Tebriz'e ulaştı.¹⁴⁰ Ancak Kanuni Sultan Süleyman savaşmak için karşısında Şah Tahmasb'ı bulamayınca Bağdat'a döndü. Kanuni Sultan Süleyman'ın geldiğini haber alan İran'ın Bağdat emiri hemen orayı terk etti ve böylece Bağdat hiç zorlanılmadan Osmanlı Devleti'nin elin geçmiş oldu.¹⁴¹ Osmanlı ordusu Bağdat'a geçtiği sırada İran Şah'ı Van üzerine yürüyerek çevre yolları abluka altına almıştı. Bunu duyan Kanuni Sultan Süleyman tekrar İran üzerine harekete geçmiş ve 1 Temmuz 1535'te Tebriz'i işgal etmiştir. Bu sırada Van yolundan dönen Şah Tahmasb barış teklif etse de Osmanlı Sultanı bunu kabul etmemiştir. Sonrasında ise Kanuni Sultan Süleyman, 27 Ağustos 1535 tarihinde Tebriz'den hareket ederek 8 Ocak 1536'da İstanbul'a dönmüştür.¹⁴²

Kanuni Sultan Süleyman, Şah Tahmasb'ın intikam için Osmanlı sınır bölgelerine zarar verdiğini duymakta idi. Kanuni, Tahmasb'a haddini bildirmek niyetiyle Gürcistan-Nahcivan dolaylarına sefer düzenlemişti.¹⁴³ Ancak yine de Şah Tahmasb ile karşılaşamadı. Fakat bir süre sonra Şah Tahmasb'tan Kanuni'ye bir barış teklifi gelmiştir. Bu sebeple 29 Mayıs 1555'te¹⁴⁴ İran ile Osmanlı Devleti arasında Amasya Barışı imzalandı. Buna göre; Tebriz dâhil Azerbaycan'ın bir bölümü, Irak ve Doğu Anadolu Osmanlı'nın olacaktı. Bu anlaşma Safevî İran'ı ile

¹³⁷ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1981, C. I, s. 129.

¹³⁸ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 873, 874.

¹³⁹ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C. I, s. 132.

¹⁴⁰ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 877.

¹⁴¹ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ÜL-Vukuat*, C. I-II, s. 97.

¹⁴² Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 884, 885.

¹⁴³ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ÜL-Vukuat*, C. I-II, s. 102, 103.

¹⁴⁴ Oktay Efendiyev'in ifadesine göre Farsça kaynaklarda Amasya Anlaşması'nın tam tarihi belli değildir. Sadece Hicrî 961 (M. 1554) olarak verilmiştir. Bu anlaşmanın tam tarihi ise Türkçe kaynaklarda sahihtir ve Hicrî 9 Receb 962 (M. 29 Mayıs 1555) olarak geçmektedir. bkz. Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler Devleti*, Şerg-Qerb Yayınları, Bakü 2007, s. 105.

Osmanlıların yaptığı ilk anlaşma özelliğini taşımaktaydı.¹⁴⁵ Tüm bu olayların neticesinde Şah Tahmasb güvenlik amacıyla, devletin başkentini Tebriz'den Kazvin'e taşımıştı.¹⁴⁶

Osmanlı tahtına III. Murad oturduğu vakit İran ile yapılan (1555) Amasya Anlaşması geçerliliğini sürdürüyordu. Fakat ileriki dönemlerde değişen ilişkiler bu iki devleti tekrar karşı karşıya getirmiştir.¹⁴⁷ Şah Tahmasb'tan sonra başa gelen İran şahları Osmanlı-İran politikasını olumsuz etkilemişlerdir. Böylece İran Şah'ı Tahmasb'ın ölümü (1576) sonrasında iki devlet arasındaki ilişkiler yeniden bozulmaya başlamıştır.¹⁴⁸

Şah Tahmasb'ın yerine geçmek için oğullarından Haydar Mirza ve İsmail taht mücadelesi içerisine girmişlerdir. Bu mücadeleyi kazanan Haydar Mirza Safevî tahtına oturmuştur. Fakat Haydar Mirza'nın saltanatı çok kısa sürmüş, İsmail'in taraftarları Haydar Mirza'yı öldürerek¹⁴⁹ onun yerine 22 Ağustos 1576'da II. İsmail'i geçirmişlerdi. Ancak II. Şah İsmail'in de saltanat hayatı çok uzun sürmedi. Onun ölümü üzerine Aralık 1578'de Mehmed Hüdâbende tahta geçti. Mehmet Hüdâbende döneminde Osmanlı ile İran arasındaki barış bozularak yerini mücadele evresine bırakmıştı.¹⁵⁰

Safevî Devleti'nin yeni Şahı Hudâbende sürekli olarak Osmanlı sınırlarına tecavüz edip, Amasya Anlaşması'nı ihlal etmekteydi. Tüm bunlara Şirvan ve Dağıstan hâkimlerinin Şîi baskılarına karşı Osmanlı'dan yardım istemeleri de eklenince, İran üzerine sefer yapmak kaçınılmaz olmuştur. 1578'de İran üzerine yapılan bu seferin sonucunda Şirvan ve Gürcistan ele geçirilmiştir.¹⁵¹ İlerleyen süreçte Osmanlı Devleti Ferhat Paşa ile beraber Azerbaycan topraklarına yönelmiştir. Ferhat Paşa, Azerbaycan topraklarında baş gösteren huzursuzluklar üzerine Tebriz'e girerek orayı tekrar Osmanlı hâkimiyeti altına almıştı. Bunun üzerine dönemin Safevî Şahı I. Abbas, daha fazla toprak kaybetmeyi göze alamayarak Osmanlı Devletinden

¹⁴⁵ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 906-908.

¹⁴⁶ H. Mustafa Ervacı, "Safevi Hanedanı", *TÜRKLER*, C. VI, s. 887.

¹⁴⁷ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2011, C. III, s. 1313.

¹⁴⁸ Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 41.

¹⁴⁹ Hamid Rıza Sefakiş, *Safeviyan der Gozargâh-ı Tarih*, s. 78, 79.

¹⁵⁰ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 1315.

¹⁵¹ Remzi Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasî Antlaşmaları*, Tez Yayınları, İstanbul 2001, s. 89-97.

barış istemiştir.¹⁵² 1590 yılında Ferhat Paşa'nın imzaladığı anlaşmayla İran, Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Dağıstan hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır.¹⁵³

Osmanlı Devleti ile İran arasında 1590 yılında Ferhat Paşa'nın imzaladığı anlaşma kalıcı değildi. Nitekim Şah I. Abbas anlaşmanın hemen sonrasında Osmanlı Devleti'nin aleyhine Avrupa devletleriyle görüşmelere başlamıştır. Bundan sonra ticaret yollarının Osmanlı diyarından başka yönlere çekilmesi amacıyla I. Abbas, adamı Hüseyin Ali Bey ile beraber kendisi için çalışan İngiliz Sir Anthony Sherley'i Avrupa saraylarına elçi olarak göndermişti.¹⁵⁴

İran Şahı I. Abbas, Ferhat Paşa ile anlaşmaları sonrasında, önce devlet işlerini düzene sokmuş, sonrasında da Özbeklere kaptırmış olduğu toprakları geri almıştı. Şimdi ise sıra Osmanlı'ya kaptırdığı Azerbaycan ve Şirvan topraklarındaydı. Bunun için fırsat kollayan Şah, Anadolu'da Celâlî isyanları baş gösterince derhal harekete geçerek Tebriz'i ve Revan Şehrini Osmanlılardan geri almıştır.¹⁵⁵

Osmanlı Devleti, İran'a kaptırdığı Azerbaycan topraklarını geri alabilmek için tekrar İran üzerine harekete geçmiştir (1610).¹⁵⁶ Fakat bir sonuç alınamaması sebebiyle İran ile Nasuh Paşa Anlaşması yapılmıştır. Buna göre Sultan Selim zamanındaki sınırlar geçerli olmuş ve İran Osmanlı Devleti'ne her sene iki yüz yük ipek vermeye mahkûm edilmiştir.¹⁵⁷ Ancak İranlılar anlaşmaya riayet etmeyerek Bağdat'ı ele geçirmiş ve Musul'u işgal etmişlerdir.¹⁵⁸ İranlılar Irak'ı ele geçirdikten sonra Sünnî bölgelerde katliamlar yapmaya başlamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti harekete geçmiş¹⁵⁹ Sultan IV. Murad Bağdat'ın üzerine yürüyerek burayı ele geçirmiştir (1638). İran Şah'ı Bağdat'ı kaybedince Osmanlı Devleti'nden barış istemek zorunda kalmıştır.¹⁶⁰ Akabinde 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin

¹⁵² Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, C. I-II, s. 117, 118.

¹⁵³ Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 45.

¹⁵⁴ Halil İnalçık, "Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 17, Kasım-Aralık-Ocak 2001-2002, s. 30.

¹⁵⁵ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, C. I-II, s. 190-193.

¹⁵⁶ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1982, C. II, s. 317.

¹⁵⁷ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 1740.

¹⁵⁸ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C. II, s. 366-369.

¹⁵⁹ William L. Cleveland; Martin Bunton, *A History of the Modern Middle East*, Westview Press, Philadelphia 2009, s. 55.

¹⁶⁰ Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, Haz. Vahid Çubuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, C II, s. 548-550.

anlaşması gereğince Osmanlı Devleti ile İran'ın sınırları yeniden belirlenmiştir. Buna göre Bağdat tarafından sınır, Bedre, Hassân, Hanikin, Mendelcin, Derne ve Dertenek'ten Semanel dolaylarına kadar olan ve buradaki Caf Aşireti'nin bazı kabileleri Osmanlılara bırakılmıştır. Ayrıca Kars, Ahıska ile Van, Bağdat ve Basra sınırlarına Safevi Devleti tarafından kesinlikle saldırılmayacağı kararlaştırılmış,¹⁶¹ Revan Kalesi ise Safevi Devleti'nde kalmıştır. Bu antlaşmaya göre Revan Kalesi ve Kuzey Azerbaycan İran'da kalmış, Irak Bölgesi, Bağdat, Basra, şehirleri de Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Ayrıca diğer bir madde olarak Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ayşe'ye kötü söz söylenmesi de yasaklanmıştır.¹⁶²

Kasr-ı Şirin Antlaşması ile beraber Osmanlı-İran ilişkileri yeni bir sürece girmiştir. Bu anlaşmayla beraber yıllardır süren Osmanlı-İran savaşlarına uzun süreliğine ara verilmiştir. Bu tarihten sonra İran ile meydana gelen bütün sınır problemleri Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın esaslarına göre çözülmüştür.¹⁶³

Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı-İran ilişkilerinin oldukça iyi devam ettiği gözlemlenmiştir. Bu antlaşmanın devamında İran, Osmanlı topraklarında Şîi propagandalarını devam ettirmemiştir. Osmanlı Sultanı IV. Murad vefat edince yerine geçen Sultan İbrahim (1640-1648)'in culûsunu tebrik için İran heyetinin elçi yollaması ve İran Şahı Safî'nin vefatıyla yerine geçen oğlu II. Abbas (M. 1642-1666)'ı tebrik için İstanbul'dan elçilerin gönderilmesi iki ülke arasındaki düşmanlığın ortadan kalktığını göstermektedir.¹⁶⁴ Daha sonra İran Sultan IV. Mehmed (1648-1687)'in culûsunu tebrik için heyet gönderince; Osmanlı Devleti de Şah Süleyman (1666-1694)'in tahta geçişini tebrik için bir heyet göndermiştir. Böylece iki devlet arasındaki bu iyi ilişkiler II. Süleyman (1687-1691) ve Sultan II. Ahmed (1691-1695)'in devirlerinde de aynı şekilde devam etmiştir.¹⁶⁵

III. Ahmed'in 1703 yılında tahta geçmesiyle beraber İran ile ilgili problemler tekrar baş göstermiştir. Çünkü bu dönemde Ruslar İran'ın içerisindeki taht

¹⁶¹ Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Osmanlı Devleti Tarihi-9*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985, s. 261.

¹⁶² Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, s. 194; Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın esaslarına göre belirlenen Osmanlı-İran sınırlarını gösteren harita, bu çalışmanın Haritalar kısmında yer almaktadır.

¹⁶³ Remzi Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran...*, s. 195, 196.

¹⁶⁴ Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 59.

¹⁶⁵ Saim Arı, *Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Nadir Şah - I. Mahmut Dönemi Ehl-i Sünnet - Şîi Diyalogu*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 2001, s. 43.

mücadelelerini fırsat bilerek İran'ın kuzey bölgesini işgal etmişlerdi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti de bu durumu bir tehdit olarak algılayarak Ermenistan'a ve İran Gürcistanı'na girmişti.¹⁶⁶ Fakat devam eden süreçte Osmanlı Devleti, Rusların İran'daki Kafkas topraklarında daha fazla ilerlemelerini kabul etmeyerek Ruslara bu ilerleyişlerini durdurmaları için bir ultimatom göndermiştir. Bu ultimatom üzerine Rus Çarı Petro ilerleyişini mecburen durdurmuştur. İlerleyen süreçte yapılan anlaşmalarla da Dağıstan ve Hazar kıyıları Ruslara; Gence, Revan ve Tebriz'in hâkimiyeti de Osmanlılara kalmıştır.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, Meydan Neşriyat, haz. Hakkı Dursun Yıldız, byy, 1966-67, s. 181, 188.

¹⁶⁷ Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 69.

İKİNCİ BÖLÜM

I. MAHMUD DEVRİ OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ (1730-1754)

2. 1. XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde İran'daki Siyasi Durum ve Osmanlı-İran İlişkileri

XVIII. yüzyılın başlarında İran'da yönetimde Safevî Hanedanından Şah Hüseyin (1694-1723) oturmakta idi. Şah Hüseyin dirayetsiz bir yönetici olduğundan devlet erkani kendisini rahatça yönlendirebilmekteydi. Bu dirayetsiz yönetim ve bundan kaynaklanan keyfi idare, halkı da rahatsız etmeye başlamıştı. Bunun sonucu olarak sınırlardaki Türk aşiretleri isyan ederek yönetime itaat etmediklerini bildirmeye başladılar. Bunlardan biri de Afganistan Eyaleti'nin isyan eden komutanı Mir Üveys'in oğlu İran'daki Kılıçlar Oymağı'ndan Mahmud Han idi.¹⁶⁸

Mehmet Saray'ın ifadesine göre İran, Afganistan'daki Kandahar bölgesini ele geçirdiğinde, buradaki Sünnî gruplar üzerine Şîi politikası uygulamıştı. Sünnî Mir Üveys işte bu sebeple isyan ederek bölgede bağımsız bir yönetim oluşturmuştu. Onun oğlu Mahmud Han da İran'ın içinde bulunduğu durumdan faydalanarak, Şii olan Safevîlerden intikam almak için isyan etmişti.¹⁶⁹

Mahmud Han, ayaklandıktan sonra 1722 senesinde İsfahan'a doğru yola çıktı. Onun İsfahan'a hareket ettiği gün Şah Hüseyin İsfahan'daki Culfa Ermenilerine saray kapılarını muhafaza etmeleri için 300 silahlı ve cesur Ermeni genci göndermelerini emretmişti. Fakat İran askerleri gönderilen bu Ermenilerin ellerindeki silahları alarak onları geri gönderdiler. Sonrasında Mahmud Han'ın İsfahan'ın içlerine doğru ilerlediği öğrenilince, İran askerleri Mart ayının başlarında, öğle vaktinde şahlarının emriyle Mahmud Han'a karşı savaş açmışlardır. Buna göre İran ordusunun sağ cenahında Hassa alayı kumandanı olarak Tiflis hanı kumandanı Vakhtang'ın kardeşi Rüstem Mirza, merkezde Muhammed Guli Han, sol cemahta ise Kurcibaşı yer almaktaydı. Savaşın sonunda Afganlılar galip gelmiş, Gask, Erivan, Tebriz, Daşti, Karagel, Koçer, Culfa mahallelerini yağmalamış ve şehri kuşatma altına almışlardır. Bir süre sonra kuşatmaya dayanamayan Şah Hüseyin şehri

¹⁶⁸ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2011, C. V, s. 2439.

¹⁶⁹ Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 69, 70.

Mahmud Han'a teslim etmeyi kabul etmiştir.¹⁷⁰ Böylece İran'ın büyük bir bölümü 6-7 yıllığına da olsa Gılzayların eline geçmiştir.¹⁷¹

İranlıların Afganlarla mücadeleleri esnasında İsfahan muhasara altına alınmasına rağmen Şah Hüseyin'in oğlu Tahmasb Kazvin'e kaçmayı başarmış¹⁷² ve 1135/1722 senesinin Muharrem ayının sonlarına doğru İran'ın Kazvin şehrinde kendisini Safevî Şahı II. Tahmasb olarak ilan ederek tahta çıkmıştı.¹⁷³ İran'da Şah Hüseyin'in şahlığı son bulup yerine II. Tahmasb geçtiği sırada bir taraftan Ruslar İran'ın Gilan şehrini istila etmişler, diğer taraftan da Lezgiler Şirvan'ı zaptetmişlerdir.¹⁷⁴

İran'ın iç işleri vahim bir vaziyet almışken Şaban 1134/Mayıs 1722 yılında Van valisi Köprülüzâde Abdullah Paşa'ya İsfahan'ın ele geçirilmek üzere olduğu bildirilmiş ve bunun ile alâkalı bazı talimatlar verilmiştir. Ayrıca Osmanlı Padişahı III. Ahmed, Basra, Bağdat, Şehrioz, Erzurum, Çıldır ve Kars valilerine hükümler göndererek; İran'da meydana gelen olaylardan haberinin olduğunu, İran şahlarının bu zayıf zamanında ona saldırmanın doğru olmadığını ancak Acem diyarında bulunan Ehl-i Sünnet cemaatinin muhafaza edilmesi gerektiğini bu sebeple de her an tetikte olunmasını emretmiştir.¹⁷⁵

Ahmet Rasim'in aktardığına göre Safevî Şahı Hüseyin İran'ın doğusunda ve batısında meydana gelen isyan hareketlerini bastıramayınca Kandahar'da bulunan Afganistan valisi Mir Veysi¹⁷⁶ (Mir Üveys) bağımsızlığını ilan etmiştir. Fakat bir süre sonra Mir Veysi (Mir Üveys) yeğeni Mir Mahmud tarafından öldürülmüş ve Mir Mahmud İsfahan'ı zapt ederek Şah Hüseyin'i de orada hapsedmiştir. Tam da bu esnada Ruslar, İran'ın karışık durumundan istifade ederek Şah Hüseyin'in oğlu

¹⁷⁰ Petros di Sarkis Gilantenz, *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak (I. Petros di Sarkis Gilantenz'in Kronolojisi / II. Nadir Şah Devrine Ait Bir Anonim Kronoloji)*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ter. ve Haz. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1974, s. 3-14.

¹⁷¹ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, Altınpost Yayınları, Ankara 2002, s. 72.

¹⁷² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "XVIII. Asırda Osmanlı-İran Münasebetleri", *TÜRKLER*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C.XII, s. 512.

¹⁷³ Mirza Mehdi Han Esterebadî, *Dürre-i Nadere: Tarih-i Asr-ı Nader Şah*, Naşir-i Çapî: Vezaret-i Ferheng ve Amuzeş-i Âli Neşriyat, Naşir-i Dicitâlî: Merkez-i Tahkikat-ı Rayane-yi Kaimiye İsfahan, s. 215.

¹⁷⁴ Sırrı Efendi, *Risâletü't-Târîh-i Nâdir Şâh (Makâle-i Vâkı'a-ı Muhâsara-i Kars)*, Kitabevi Yayınları, Haz. Mehmet Yaşar Ertaş, İstanbul 2012, s. 5.

¹⁷⁵ *1734-1735 Osmanlı-İran Savaşı Mühimme Defteri*, Çamlıca Yayınları, Haz. Kemal Erkan, İstanbul 2011, s. XXI, XXII.

¹⁷⁶ Ahmet Rasim, Mir Üveys'ten 'Mir Veysi' olarak bahsetmektedir.

Tahmasb'ı başa geçirmek bahanesiyle İran'ın Kuzey bölgelerini işgal etmişlerdir. Rusların bu hamlesi üzerine Osmanlılar da Ermenistan'a ve İran Gürcistan'ına girmiştir. Bu olaylar yaşanırken Mir Mahmud yeğeni Mir Eşref tarafından katledilmiştir. Ancak ilerleyen süreçte İran tahtı üzerinde hak iddia eden Mir Eşref öldürülünce II. Tahmasb İran'ın yeni ve tek şahı haline gelmiştir.¹⁷⁷

İran, iç karışıklıklarla uğraşırken Osmanlı Devleti bu durumu değerlendirme niyetindeydi. Bu sebeple İran'a sefer düzenlemek için hazırlıklar başladı. Esasen Osmanlı'yı İran'a sefer yapmaya iten yeniçeriler olmuştu. Çünkü Damat İbrahim Paşa'nın izlemiş olduğu barış siyaseti bir süredir savaşımayan yeniçerileri rahatsız etmekteydi. Bunun başlıca sebeplerinden biri yeniçerilerin savaşta elde edecekleri ganimeti düşünmeleri, diğeri ise Damat İbrahim Paşa'nın düşmanlarınca kışkırtılmaları idi. İşte bu sebepler Damat İbrahim Paşa'yı İran'a karşı sefer yapmaya zorluyordu.¹⁷⁸

Osmanlı Devleti İran ile herhangi bir münasebete girmeden önce İran'daki siyasi durumu öğrenmek ve onlara kendi kudretini hatırlatmak niyetindeydi. Bu sebeple Osmanlı Devleti Van diyarından olan ve Divan-ı Hümayun Hocalığı, Anadolu Muhasebeciliği, Cizye Muhasebeciliği gibi görevlerde bulunmuş olan Ahmed Dürri Efendi'yi orta elçi olarak İran'a gönderdi. Ahmed Dürri Efendi, İran'a ulaştığında sadece orayı gözlemlemekle kalmamış, ayrıca Osmanlı Devleti ile İran arasındaki ilişkileri sıkı tutmak ve İran Hükümdarını ürkütmemek amacıyla onlarla iyi ilişkiler geliştirmiştir. İran'ın tüm yönlerini gözlemleyerek Padişah'a bildiren Ahmed Dürri Efendi görevini lâıykıyla yerine getirmiştir (1721). Bunun hemen akabinde İran Hükümeti de Osmanlı Devleti'ne Murtaza Kulu Han adlı bir elçi göndermiş ve kendisi Damat İbrahim Paşa tarafından gayet iyi bir şekilde ağırlandırılmıştır.¹⁷⁹

Geçmişte olduğu üzere Osmanlılar da tıpkı Ruslar gibi İran topraklarını ele geçirmek için her fırsatı değerlendirmişlerdir. Buna rağmen Şah II. Tahmasb, denize düşen yılanı sarılır düşüncesiyle, Afganları İran topraklarından çıkartabilmek için Osmanlılardan ve Ruslardan yardım talep etmek zorunda kalmıştır.¹⁸⁰ Fakat

¹⁷⁷ Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, s. 188, 189.

¹⁷⁸ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 78-80.

¹⁷⁹ Faruk Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 59-61.

¹⁸⁰ Sadık Rezaşade Şafak, *Nader Şah*, Behzad Neşriyat, Tahran 1395, s. 153.

Osmanlı'dan umduğu yardımı göremeyen Şah II. Tahmasb, Ruslara yanaşıp Derbent ve Bakü'nün işgalini kabul etmiştir. Ancak Rusların kendilerine yardım etmeleri karşılığında Tahmasb'ın onlara Gilan, Mazenderan ve Esterabad'ı vaad etmesi Osmanlı'nın işine gelmemekteydi. Bu sebeple Osmanlı Devleti Ruslara karşı katı bir tavır takınmaya başlamıştı.¹⁸¹ Bu durum önce Osmanlı ile Rusya arasında anlaşmazlıklara sebep olmuş, sonrasında bu iki devleti savaşa süreklemiştir.¹⁸² Ancak Fransız elçisinin araya girmesiyle 23 Haziran 1724'te bir muahede yapılarak her iki tarafın aldığı İran toprakları kendilerinde kalmak suretiyle Hazar kıyıları, Dağıstan'ın bir bölümü ile Derbent ve Bakü kalelerinin Ruslara bırakılmasına karar verilmiştir.¹⁸³ Fakat bu muahede İranlılar tarafından kabul edilmeyince Osmanlılar İran'a savaş açılmasına karar vermiştir.¹⁸⁴

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde İran'a savaş ilan etmesinin bir diğer sebebi de ham ipek ticaretinin gelirlerini kontrol etmektir. Bu sebeple Osmanlılar, Tebriz'i Osmanlı ekonomisine dahil etmek zorunluluğu hissetmişlerdir. Nihayetinde Osmanlı Devleti, Gılcayların İsfahan'ı ele geçirmesinin ardından İran'a savaş açmıştır.¹⁸⁵ Bu savaşta Kirmanşah, Gence, Hamedan ve Revan ele geçirilmiştir.¹⁸⁶ İran'ın Azerbaycan bölgesinde ise Tebriz'in fethi için Abdullah Paşa görevlendirilmiştir.¹⁸⁷ 28 Temmuz 1725 senesinde Abdullah Paşa ve İran askerleri karşı karşıya gelmişlerdir. Meydana gelen şiddetli çarpışma sonucunda İran askerleri Osmanlı askerlerinin önünden kaçarak Tebriz kalesine sığınınca Osmanlı askerleri de peşlerinden gitmiş Tebriz'e girmeyi başarmışlardır. Şehrin içinde iki gün süren çarpışma sonucunda Tebriz Osmanlı askerlerince ele geçirilmiş ve böylece şehrin fethi tamamlanmıştır. Tebriz'in hemen ardından Urumiye ve Erdebil şehirleri de Abdullah Paşa tarafından alınarak Osmanlı Devleti sınırlarına dahil edilmiştir.¹⁸⁸

Mahmud Han, İsfahan tahtında bulunuyor iken Eşref Han'ı tutuklatıp zindana attırmıştı. Ancak bir müddet sonra Eşref Han'ın amcaoğlu onu Mahmud Han'ın

¹⁸¹ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *TÜRKLER*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. XII, s. 488.

¹⁸² Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, TTK Yayınları, Ankara 1980, C. III-IV, s. 36.

¹⁸³ Derbent bölgesinin Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sınır olarak tayin ve tespit edilmesi hakkında bkz. BOA. C. HR. nr. 40 / 1958.

¹⁸⁴ Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, s. 189.

¹⁸⁵ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 86.

¹⁸⁶ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, C. III-IV, s.36.

¹⁸⁷ Çelebizade Asım Tarihi, (Ç. içi 13. 01. 2017) https://archive.org/stream/CelebizadeAsimTarihi-Www.yazoku.net/CelebizadeAsimTarihi_metni#page/n0/mode/2up, s. 274

¹⁸⁸ 1734-1735 Osmanlı-İran Savaşı Mühimme Defteri, s. XXIV.

zindanından kurtarmıştır. Daha sonra Eşref Han, Mahmud Han'dan İsfahan tahtını alarak 22 Nisan 1725 tarihinde şah koltuğuna oturmuş ve daha sonra babsını öldüren Mahmud Han'dan intikam almak için onu katlettirmiştir.¹⁸⁹ Bu durumda Safevi Şah'ı II. Tahmasb da paniğe kapılarak Türkmen Afşar reisi Nadir Kulu Han'dan yardım talep etmiştir.¹⁹⁰ II. Tahmasb'ın bu isteğini kabul eden Nadir, Tahmasb Kulu ünvanını alarak mücadeleye başlamıştır.¹⁹¹

Eşref Han başa geçtikten bir müddet sonra Ekim 1725/1138 Muharrem'de İstanbul'a Hamedan Seraskeri Ahmed Paşa vasıtasıyla iki elçi yollamıştır. Bu elçiler Eşref Han'ın, İran tahtına oturduğunu ve Hamedan, Kirmanşah, Erdelan, Tebriz, Gence, Revan ve Tiflis'in geri verilmesini getirdikleri mektupla Osmanlı Padişahına iletmişlerdir. Osmanlı Padişahı bu mektuba cevap vermeyi lüzum görmeyerek Bağdat Valisi Ahmed Paşa'yı İsfahan Seraskeri olarak görevlendirip, Eşref Han'a savaş açmıştır. Mücadelenin başlarında başarısız olan Osmanlı kuvvetleri nihayetinde Eşref Han'ı bozguna uğratmış ve Eşref Han Osmanlı Devleti'nden barış istemek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine 3 Ekim 1727'de imzalanan Hamedan Muahedenamesi'ne göre Osmanlı Devleti'nin İran'dan aldığı yerler tamamen Osmanlı'nın olacak, savaş esnasında Osmanlı kuvvetlerinin terk ettiği topraklar iade edilecek ve Afganlıların işgal ettiği Sultaniye, Zencan, Tarım ve Ehber Osmanlı Devleti'ne geri verilecekti.¹⁹² Böylece 1723'te başlayan Osmanlı-İran muharebesi 1727'de imzalanan Hamedan Barışı ile son bulmuş oluyordu.¹⁹³

Afgan birlikleri İsfahan'ı ele geçirdikten bir müddet sonra, işgal ettikleri İran topraklarında dehşet saçmaya başlamıştı. Bu sebeple bazı bölgelerde isyan hareketlerinin önü alınamaz olmuştu. Eşref Han bu duruma karşılık Afgan birliklerine Kaşan, Kum, Kazvin, Tahran ve civarını boşaltma emri vermişti. Buraları

¹⁸⁹ Janoter, *Sefernâme-i Janoter (Asr-ı Nader Şah)*, Farsçaya çev. Doktor Ali Ekbali, Sazman-ı Entezarat-ı Cavidan, İran-Zemistan 1363, s. 115.

¹⁹⁰ Ali Djafar Pour, *Nadir Şah Devri'nde Osmanlı-İran Münasebetleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarih Kürsüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1977, s. 65; Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 70; M. Saffet Sarıkaya, "Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri", *Türk Kültürü*, S. 363, Yıl: XXXI, Ankara Temmuz-1993, s. 415.

¹⁹¹ Gulamhoseyn Mosaheb, "Nader Şah", *Dairet'ül Maarif-i Farsi*, Emirkebir Neşriyat, C. II, Tahran 1381, s. 2975; Alâettin Özer, *Vekâyi Nâme-i Nâder Şah Der-Mezâhib-i Şi'iyye-i Ca'feriyye*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Tarih Bölümü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1990, s. 2; Bruce Masters, "Nader Shah", *Encyclopedia of The Ottoman Empire*, Facts On File Publisher, Newyork 2009, s. 415.

¹⁹² İ. H. Uzunçarşılı, "XVIII. Asırda Osmanlı-İran Münasebetleri", *TÜRKLER*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. XII, s. 515, 516.

¹⁹³ Ebû Sehl Nu'mân Efendi (ö. 18. yy.), *Tedbîrât-ı Pesendide*, TTK Yayınları, Haz. Ali İbrahim Savaş, Ankara 1990, s. 10.

boşaltan birlikler İsfahan'a çekildiler. Çünkü Afganlar isyan eden şehirli ve köylülerin saldırılarına dayanamıyorlardı. Yol boyunca neredeyse bir lokma ekmek bile bulamayan Afgan askerleri, yerli halkın da kendilerine yiyecek vermemesi sebebiyle çoğu zaman binek ve yük hayvanlarını kesip yemek zorunda kalmışlardı. Sürekli olarak isyancılardan kaçan ve güvenli bir merkez arayan Afgan orduları isyancıların saldırısına dayanamaz hale gelmişlerdi. Bu esnada Eşref Han, bir kardeşini Türklerden yardım istemesi için Lar'dan Basra'ya yolladıysa da, bölgedeki köylüler onu yakalayıp öldürmüşlerdir. Eşref Han'ın ortadan kalkmasında da bu köylü ve şehirli isyancılar büyük rol oynamışlardır.¹⁹⁴

Nadir 1729 yılında Afganların lideri Eşref Han'ı yenip, İsfahan'ı ondan geri almış¹⁹⁵ ve Afganları İran toprakların'dan göndererek¹⁹⁶ Şah Tahmasb'ı tekrar atalarının payitahtına, İran'ın gerçek tahtına oturtmuştu.¹⁹⁷

Nadir, Afganları ülkeden tamamen çıkartana kadar Şah II. Tahmasb'ın sadık bir komutanı olarak gözükmeye devam etmiştir. Ancak Nadir, elbet günün birinde devlet politikasını gerçekten eline alacağından hiç şüphe duymamıştır.¹⁹⁸

Afganların mağlubiyetinden sonra Şah II. Tahmasb Osmanlı Devleti'ne karşı vakur bir tavır takınmaya başladı. İsfahan'da tahta geçtikten hemen sonra Osmanlı Devleti'nin elinde bulundurduğu bazı bölgelere bildiriler gönderen Tahmasb, Osmanlı Devleti'nin aleyhinde çalışmalar başlatmıştı. Tüm bu çalışmalar sonuç vermiş ve yöre halkı Tahmasb'ın tarafını tutmaya başlamıştı. Hatta Hamedan halkı vergi toplamaya gelen Osmanlı görevlilerini umursamayarak,¹⁹⁹ *"Hele görelim bundan sonra nice olur. Şimdi İsfahan'da Eşref Han yoktur, Tahmasb şahıdır. Bizden gayri sizlere bir türlü faide yoktur ve iki defa mal-i mîrî vermek bizlere el vermez. Hemen varup başınıza tedarük göresiz"* deyip onlara karşı çıkmışlardır. Bu duruma

¹⁹⁴ M. R. Arunova, K. Z. Eşrefyan, *Dovlet-i Nader Şah-ı Efşar*, Şebgir Neşriyat, Farsçaya çev. Hamid Emin, Tahran bty. , s. 64, 65.

¹⁹⁵ Michael Axworthy, "Nader Shah and Persian Naval Expansion in the Persian Gulf, 1700-1747", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Vol. 21, Issue 01, Cambridge Journals January 2011, s. 32.

¹⁹⁶ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic Ül-Vukuat*, C. III-IV, s.37.

¹⁹⁷ M. R. Arunova, K. Z. Eşrefyan, *Dovlet-i Nader Şah-ı Efşar*, s. 63.

¹⁹⁸ J. R. Perry, "The Last Safavids (1722-1773)", *Iran*, Journal of the British Institute of Persian Studies, Vol. IX, London 1971, s. 64.

¹⁹⁹ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 127.

karşı Abdurrahman Paşa derhal bu bölgelere görünüp taraf değiştirmelerini sağlama düşüncesi içine girmiştir.²⁰⁰

Şah II. Tahmasb bir süre sonra Osmanlı Devleti'ne bir mektup yazarak işgal ettikleri bölgeleri terk etmelerini istemiştir. Ancak Osmanlı Devleti, işgal ettiği yerlere yapılan harcamaların karşılanması kaydıyla bu teklifi kabul edebileceğini belirtince İran, kaybettiği yerleri geri almak amacıyla Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir.²⁰¹ Bu amaçla Nadir, 18 Şaban 1142/8 Mart 1730'da Şiraz'dan Dezful yolundan Baş, Bihbihan, Râmhurmuz ve Şûster üzerinden hareket etmiştir. Sonrasında Berucerd ve oradan da Nehavend'e geçen Nadir, o bölgede ansızın Osmanlı ordularıyla karşılaşmıştır. Bir kısım Osmanlı askerini Nihavend'de mağlup eden Nadir, Osmanlı'nın diğer kuvvetlerini de Milayir'de mağlup ettikten sonra Hemedan'ı ele geçirmiştir. Bunun üzerine geriye kalan Osmanlı güçleri de Senendec yolu üzerinden Bağdat yakınlarına çekilmeye mecbur kalmışlardır. Sonrasında Nadir, bir ay kadar Hamedan'da kalmış, Erdelan ve Kirmanşah'ı ele geçirmiş ve Muharrem 1143/Temmuz/Ağustos 1730'da Azerbaycan'ı Osmanlılardan geri almak için harekete geçmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Sadrazam Damat İbrahim Paşa'yı barış teklifi için İran'a yollamış ve Bağdat valisi Ahmed Paşa'yı İran'la kalıcı bir barışı kabul ettirmesi için görevlendirmiştir.²⁰² Bağdat valisi Ahmed Paşa her ne kadar İran ile kalıcı bir barış sağlamaya çalışsa da Nadir bunu kabul etmeyerek ilerlemesine devam etmiş ve Osmanlılarca işgal edilmiş bölgelerin bir kısmını ele geçirmiştir.²⁰³

Osmanlı güçlerinin bir kısmı, Nadir'in ilerlemesi esnasında isyan ederek Rum topraklarına kaçmıştı. O esnada Mustafa Paşa'nın emrindeki Osmanlı kuvvetleri Tebriz'den çıkartılmış²⁰⁴ ve Nadir, 27 Muharrem 1143/1 Ağustos 1730'da şehre girmişti.²⁰⁵

²⁰⁰ Abdi (ö. 1764), *Abdi Tarihi (1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser)*, Haz. Faruk Reşit Unat, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 14.

²⁰¹ Rızâ Şabânî, "Efşâriye ve Zendiye Döneminde (H. 1135-1210/M. 1723-1796) İran-Osmanlı İlişkileri", *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu* (16-17 Aralık 2002 Konya), TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 80, 81.

²⁰² Sadık Rezazâde Şafak, *Nader Şah*, s. 154.

²⁰³ Rızâ Şabânî, *Efşâriye ve Zendiye Döneminde...*, s. 81.

²⁰⁴ Sadık Rezazâde Şafak, *Nader Şah*, s. 154.

²⁰⁵ Minorsky, *İran der Zeman-e Nader Şah*, Telif: Ali Esger Abdullahî, Farsçaya çev. Reşid Yasmi, Donya-yı Ketab Neşriyat, Tahran 1383, s. 25.

Mustafa Paşa'nın yenildiğinden haberi olmayan Rüstem Paşa'nın kuvvetleri Mustafa Paşa'ya yardım amacıyla Tebriz'e vasıl olduklarında onlar da Nadir tarafından hezimete uğratılmıştır. Sonrasında Nadir esir düşen Osmanlı askerlerine kötü davranılmamasını buyurarak onların memleketlerine gönderilmelerini emretmiştir.²⁰⁶

Nadir, Tebriz'i ele geçirdikten sonra kendi soydaşı olan Bisütun Han Afşar'ı Tebriz hâkimi ilan etti ve Osmanlılardan kalan ganimetleri ona bağışladı.²⁰⁷ Nadir'in Tebriz yöneticiliğini kendi soydaşına vermesi onun kendi soydaşlarına daha çok güvendiği izlenimini vermişti. Nadir, Tebriz'in yönetimini Bisütun Han Afşar'a verdikten sonra Afşar ve Türkmen soylarından altı bin kişiyi Tebriz'e göç ettirmiştir. Bunun yanında başta Fars ve Azerbaycan eyaletleri olmak üzere birkaç eyaletten Horasan vilayetine 50 bin alie göç ettirilmiştir. Bunlardan 22 bin aile Afşar soyuna mensup olup, onlardan da iki bin alie, Nadir'in de bağlı olduğu Kırklı Oymağına mensup idi.²⁰⁸ Minorsky'e göre ise Kırklı Oymağından Horasan'a göç ettirilen alielerin sayısı üç bini bulmaktaydı.²⁰⁹

Tüm bunlar gerçekleşirken Osmanlı Devleti'nde Sadrazam İbrahim Paşa'nın öldürülmesi ve ülkede iç karışıklıkların çıkması üzerine Osmanlı Devleti'ni, İran'a karşı gerçekleştirdiği savaşı devam ettirememiştir.²¹⁰ Bu olayların hemen akabinde Nadir, Patrona Halil İsyanı'nın neticesinde Sultan III. Ahmed'in Osmanlı tahtından azl edildiği haberini işitmiştir.²¹¹ Bunun üzerine Nadir Osmanlı Devleti'nin iç karışıklıklarından yararlanarak Nahcivan ve Erivan bölgelerini Osmanlı Devleti'nen geri almak istemiş ancak Abdâlilerin Afganistan'da karışıklık çıkardıklarını duyunca yönünü Horasan'a çevirmiştir. Bu sebeple Tebriz'den Meşhed'e doğru harekete geçmek zorunda kalan Nadir, daha sonra bir müddet Afganlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Nadir bundan sonra uzun bir süre Horasan'ın birliğini sağlamak için bölgede mücadeleler vermiştir.²¹²

²⁰⁶ Sadık Rezazâde Şafak, *Nader Şah*, s. 154.

²⁰⁷ Mirza Mehdi Han Esterebadî, *Dürre-i Nadere*, s. 298, 299.

²⁰⁸ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, Nigâr Endişe Neşriyat, Tahran 2010, s. 189.

²⁰⁹ Minorsky, *İran der Zeman-e Nader Şah*, s. 26.

²¹⁰ Rızâ Şabânî, *Efşâriye ve Zendiye Döneminde...*, s. 81.

²¹¹ Minorsky, *İran der Zeman-e Nader Şah*, s. 26.

²¹² Edalet Tahirzade, *Nadir Şah Efşar (Tercüme-i-hal oçerki)*, Çırağ Neşriyat, Bakü 2005, s. 8.

2. 2. Sultan I. Mahmud'un Tahta Geçmesi (1730-1754)

Sultan I. Mahmud, XVIII. yüzyılda, önemli olayların meydana geldiği bir dönemde Osmanlı tahtına oturmuştur. Osmanlı Devleti'nde 1730 senesinde meydana gelen Patrona Halil İsyanı Osmanlı Devleti'ni güç bir duruma düşürmüştü, devleti bu cendereden çıkarmak I. Mahmud'a düşmüştür.²¹³ Rebiyülevvel 1143/Eylül 1730'da patlak veren bu ayaklanmanın²¹⁴ çeşitli sebepleri vardır. Bunlar arasında Sultan III. Ahmed'in damadı Nevşehirli Sadrazam İbrahim Paşa'nın bir süre barışçıl politika izlemesi ve bu dönemde bazı önemli toprakların Osmanlı'nın elinden çıkması en önemli sebeplerdendir. Yine başta hükümdar olmak üzere İbrahim Paşa ve diğer rütbeli memurların israfa varan harcamaları ve devlet kadrolarına yapılan liyakatsiz atamalar da isyan için önemli sebeplerden sayılmıştır.²¹⁵ Tüm bu olaylar mezkur isyana sebep olmuş ve sonucunda da yeniçerilerin isteklerine uyularak²¹⁶ 1 Ekim 1730 Pazar Günü Damat İbrahim Paşa, Kaptan Paşa ve Mehmet Kethüda öldürülmüş, cesetleri isyancılara terk edilmiştir. Ancak bu idamlar da isyancıların ateşini söndüremeyince Sultan III. Ahmed tahtını I. Mahmud'a devretmek zorunda bırakılmıştır.²¹⁷

Öldürülmemek şartıyla tahtını devreden III. Ahmed, izlediği yanlış politikardan dolayı memleketi lüzumsuz yere bir buhrana sokmuştur. Bunun sonucunda patlak veren hareketler onun padişahlığına mal olmuştur. III. Ahmed, tahtını devrettikten altı sene sonra vefat etmiştir.²¹⁸

27 sene kafeste kaldıktan sonra²¹⁹ 2 Ekim 1730 tarihinde tahta geçirilen Sultan I. Mahmud²²⁰ tahta geçtikten sonra, ilk olarak orada hazır bulunan ulema, vüzera ve ağalar, kendisine biat etmişlerdir.²²¹ Daha sonra ise Sultan I. Mahmud'un amcası eski padişah III. Ahmed, tahta geçen yeğenine; vezirlerine teslim olmaması,

²¹³ Uğur Kurtaran, *Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2012, s. 51.

²¹⁴ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, C. III-IV, s. 38.

²¹⁵ Abdülkadir Özcan, "Patrona İsyanı", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, C. XXXIV, s. 189.

²¹⁶ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, C. III-IV, s. 39.

²¹⁷ Abdi, *Abdi Tarihi*, s. 52-55; Kahraman Şakul, "Mahmud I" *Encyclopedia of The Ottoman Empire*, Gâbor Agoston and Bruce Masters, Facts On File Publisher, Newyork 2009, s. 345.

²¹⁸ Adil Şen, *İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem*, TDV Yay. Ankara 1995, s. 19.

²¹⁹ Uğur Kurtaran, *Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi*, s. 51.

²²⁰ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2468.

²²¹ Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it Tevârih-I*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, Haz. M. Münir Aktepe, İstanbul 1976, s. 11.

yalan söze itibar etmemesi, vezirleri uzun süre görevde tutmaması, her işi kendisinin görmesi gerektiği gibi nasihatlerde bulunmuştur.²²² Ayrıca Sultan I. Mahmud Osmanlı tahtına çıktığı vakit merkezden Kırım Han'ı Mengli Giray'a bir hilât gönderilmiş ve tüm Kırım'da bu haberin top atışlarıyla duyurulması istenmiştir.²²³

Sultan I. Mahmud, iktidarı boyunca üç cephede birden savaşmak zorunda kalmıştır. O, her ne kadar devlet idaresinde olağanüstü bir başarı sağlayamasa da onun iradesi sayesinde sıkıntılı dönemler atlatılmıştır. Onun döneminde devlet bir miktar toparlanma sürecine girmiş, hatta daha önceden kaybedilen bazı yerler geri alınmıştır.²²⁴

Sultan I. Mahmud'un saltanatının ilk günlerinde asiler tüm hâkimiyeti ellerinde bulunduruyorlardı. Patrona Halil ve diğer isyancılar, Şeyhülislamlık, Yeniçeri ağalığı, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği ile İstanbul kadılığı gibi önemli mevkilere hep kendi adamlarını yerleştirmişlerdi. Silahdar Mehmed Paşa'yı da sadrazam tayin ettirmişlerdi. Asiler bu tavırları ile kendilerini hükümetin üstünde görmekte idiler. Hatta Halil; yandaşları Kaplan Giray'ı Kırım Hanı, Kasap Yanaki'yi de Boğdan prensliğine tayin ettirmişti. Bu durum Sultan I. Mahmud'u harekete geçmeye zorlamıştır.²²⁵ Patrona Halil İsyanının tamamen bastırılmasından sonra Sultan I. Mahmud, isyan sürecinde yorulmuş olan Sadrazamı Silâhdar Mehmed Paşa'nın görevine son vermiş ve yerine yetenekli Kabakulak İbrahim Paşa'yı getirmiştir. Sonrasında da isyanın elebaşlıları ve birkaç destekçisi idam ettirerek ortadan kaldırmıştır.²²⁶

Sultan I. Mahmud, devletin idaresini eline aldıktan sonra devlet işlerinde istişareye çok önem vermiştir. Bu surette gerekli hallerde devlet adamlarını bir araya toplayıp yaşanan gelişmeler hakkında sıkça fikir alış verişi yapmıştır. Sultan I. Mahmud her ne kadar hükümdarlığı boyunca İstanbul'u terk etmese de kıymetli vezirleri ve komutanları sayesinde İran, Avusturya ve Rusya gibi güçlerle mücadele etmiştir.²²⁷

²²² Abdi, *Abdi Tarihi*, s. 55.

²²³ BOA. C. SM. nr. 118 / 5934.

²²⁴ Uğur Kurtaran, *Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi*, s. 51.

²²⁵ M. Münir Aktepe, "Mahmud I.", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay. İstanbul bty., C. VII, s. 158, 159.

²²⁶ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, C. II, s.348, 349.

²²⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1982, C. IV, s. 331.

2. 3. Birinci Dönem Osmanlı İnan İlişkileri (1730-1736)

I. Mahmud, Patrona Halil İsyanı'nı bastırdıktan bir süre sonra İnan meselesi ile ilgilenmeye başlamıştır. Bu amaçla o, Bağdat Valisi olan Ahmed Paşa'yı İnan seraskeriliği görevine getirmiş²²⁸ ve hemen ardından Ahmed Paşa'ya ve Hekimoğlu Ali Paşa'ya İnan üzerine sefer düzenlenmesi için emir vermiştir.²²⁹ Osmanlı Padşahı'nın niyeti Irak ve Azerbaycan taraflarına taaruz etmektir.²³⁰ Bunu sebeple Padişah, sefere gönderilmek üzere acilen asker tedarik edilmesini istemiştir.²³¹ Bunun üzerine sefere iştirak etmeleri amacıyla Rumeli'den birçok alaybeyi, Musul Seraskeri Osman Paşa'nın emrine verilerek sefer mahaline gönderilmişlerdir.²³² Ayrıca seferde kullanılması amacıyla bazı mahallerden de yük hayvanları temin edilmiştir.²³³

Nadir, 1729 Aralık ayına kadar Afganlarla mücadele etmiş ve nihayetinde onları İnan'dan kovmayı başarmıştı. Bu vesile ile artık Şah II. Tahmasb'ı İsfahan'daki tahtına tekrar oturtabilmişti. Nadir iç problemleri hallettikten sonra yönünü tekrar Osmanlı Devleti'ne çevirdi. Osmanlıların kendilerinden aldıkları toprakların iade edilmesini isteyen Nadir red cavabı alınca Osmanlı Devleti ile yeni bir mücadele dönemi başlamış oldu.²³⁴

Sultan I. Mahmud Osmanlı tahtına oturduktan sonra İnan şahı II. Tahmasb cülûs tebriği için Osmanlı Devleti'ne Veli Mehmed Han adındaki bir elçisini göndermişti. Bu sırada bir süredir İnan elçisi olarak İstanbul'da bulunan Rıza Kulu Han ile Osmanlı devlet ricalinden reisülküttap İsmail Efendi, defter emini Mehmed Efendi ve birkaç memur İnan ile barış meselesini görüşmüşlerdi. Ancak bir türlü barışa veya savaşa karar verilememekteydi. Bunun en büyük sebebi ise Şah II. Tahmasb'ın niyetinin bir türlü kestirilemiyor olması idi.²³⁵ Fakat İnan elçisi yola çıktığı vakit Şah Tahmasb'ın Revan üzerine yürüdüğünü haber alan Osmanlı Devleti, İnan'ın gerçek niyetini anlamış ve Veli Mehmed Han'ı maiyeti ile beraber yakalayıp

²²⁸ M. Münir Aktepe, "Mahmud I.", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. VII s. 160.

²²⁹ Uğur Kurtaran, *Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi*, s. 179.

²³⁰ V. Minorsky, "Nâdir", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul 1964, C. IX, s. 23.

²³¹ BOA. C. AS. nr. 94 / 4317.

²³² BOA. C. AS. nr. 750 / 31599.

²³³ BOA. C. AS. nr. 388 / 16011.

²³⁴ Cahangir Hüseyin Efşar, *Azerbaycan Nadir Efşar Dövləti*, Nadir Şah'ın 325 ve Efşar Dövləti'nin 280 İlliyinə Hars Edilir, Bakü 2014, s. 57.

²³⁵ Midhat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2477.

Mardin Kalesi'ne hapsedmişti. Sonrasında ise Bağdat valisi ve İran seraskeri Ahmed Paşa ile Revan seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa'ya Bağdat ve Revan dolaylarından iki koldan harekete geçmeleri için emirler verilmişti.²³⁶

2. 3. 1. Kuzey Azerbaycan Harekâtı

Azerbaycan üzerine yapılacak olan harekât için Hekimoğlu Ali Paşa ikinci kez serasker olarak görevlendirilmişti. Ayrıca Köprülüzâde Abdullah Paşa serdarlığı döneminde Tahmasb'ın ele geçirdiği Tebriz'i geri alma görevi de Hekimoğlu Ali Paşa'ya verilmişti.²³⁷ Bununla beraber Revan'ı Tahmasb'ın elinden kurtarmak için de Hekimoğlu Ali Paşa görevlendirildi.²³⁸

Şah II. Tahmasb 1731 yılında Nadir'in haberi olmadan Nahcivan ve Revan'a hücum etmiştir.²³⁹ Fakat II. Tahmasb Revan'ı ilk kez kuşatmıyordu. Bundan önce de Revan'ı muhasara etmişti. Ancak Revan Kalesi'nden yapılan güçlü müdaafa sonrasında hezimete uğrayarak Revan'ı terk etmişti. Bu sebeple Revan davasından vazgeçmeyen Şah II. Tahmasb, bu sefer daha organize bir şekilde Revan'a saldırdı.²⁴⁰ Bunun üzerine derhal harekete geçen Hekimoğlu Ali Paşa, Diyarbakır'dan hareket edip Erzurum ve Kars üzerinden Şah'ın üzerine yürümüş ancak ilk seferde başarısızlığa uğrayarak Revan Kale'sine kapanmıştır. Yine de ümitsizliğe kapılmayan Hekimoğlu Ali Paşa, yazdığı mektuplarla Safevi ordusunda ikilik çıkarmayı başarmış ve kaledeki askerlerin de II. Tahmasb üzerine baskın yapmasıyla, İran Şahı emrindeki 18 bin askere rağmen geri çekilmek zorunda kalmıştır.²⁴¹

Mehman Süleymanov'un aktardığına göre, Şah II. Tahmasb ilk önce Revan kalesinin kenarında Osmanlılarla harbe girdi ve bu ilk harbi Safeviler kazandı. Hatta bu harbin sonunda Osmanlı ordusuna ait toplar II. Tahmasb'ın eline geçmişti. Sonrasında Osmanlı orduları Revan kalesine çekilmiş ve Şah II. Tahmasb'a büyük

²³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 218, 219.

²³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 220.

²³⁸ Uğur Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı İran İlişkileri (1731-1747)", *History Studies*, Vol. 3/3 2011, s. 184.

²³⁹ Firidun Nurullabeyli Esedov, *Nadir Şah Efşar*, İqtisad Üniversitesi Neşriyatı, Bakı 2011, s. 18.

²⁴⁰ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2478.

²⁴¹ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 139, 140.

bir darbe vurmuştur. Bunun sonucunda 18 gün Revan kalesini muhasara eden II. Tahmasb,²⁴² 18'nci günün sonunda ordusunun ihtiyaçlarını karşılayamaz hale geldiğinde Revan'ı elde edemeyeceğini anlayıp geri çekilmek zorunda kalmıştı.²⁴³

Hekimoğlu Ali Paşa bu zaferden sonra II. Tahmasb'ın rikabdarı olan ve Revan Hanlığına aday Hüseyin Han'ı esir edip İstanbul'a göndermiş ve sonrasında Hüseyin Han idam edilmiştir.²⁴⁴

Şah II. Tahmasb, Revan yenilgisinden sonra Aras Nehri'ni geçip Üçkilise mevkiine geldiğinde bu kez de Timur Paşa'nın baskınına uğramıştı. Bu beklenmedik olay yüzünden yönünü Tebriz'e çeviren İran Şahı, Hekimoğlu Ali Paşa'nın Tebriz'de olduğu haberini alıp Kazvin'e kaçmak mecburiyetinde kalmıştı.²⁴⁵

Osmanlı Devleti, Şah II. Tahmasb'ın Kazvin dolaylarına kaçtığını haber alması üzerine, onun takibi için Amasya Mutasarrıfı Selim Paşa görevlendirmiş ancak Selim Paşa kendisine yetişemeyerek geri dönmüştür.²⁴⁶

Hekimoğlu Ali Paşa, Revan galibiyetinin ardından Rumiye Kalesi'ni 65 gün kuşattıktan sonra ele geçirmiş (15 Kasım 1731) ve sonrasında Tebriz'in üzerine yürümüştü. Ancak Tebriz Muhafızı Bisütun Han, Hekimoğlu Ali Paşa'ya karşı koymayıp şehri terk edince, Tebriz muhaberesiz ele geçirilmiştir (4 Aralık 1731). Tebriz'in ele geçirilmesi neticesinde Sultan birinci Mahmud'a 'Gazilik' unvanı verilmiştir.²⁴⁷ Tebriz ele geçirildikten kısa bir süre sonra Ali Paşa, belki de şehri sahiplendiklerini göstermek amacıyla, orada büyük bir cami ve medrese inşa ettirmiştir.²⁴⁸

²⁴² Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 207, 208.

²⁴³ Sadık Rezazâde Şafak, *Nader Şah*, s. 95.

²⁴⁴ Midhat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2478.

²⁴⁵ Uğur Kurtaran, *Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi*, s. 180.

²⁴⁶ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 140.

²⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 221.

²⁴⁸ Viladimir Minorsky, *Tarih-i Tebriz*, Aydın Neşriyat, Farsçaya çev. Abdülali Kareng, Tebriz 1389, s. 62.

2. 3. 2. Güney (Irak) Harekâtı ve Kurican Savaşı

Osmanlı Devleti'nin Bağdat hakimi Ahmed Paşa, askerleri ile birlikte hiçbir zorluk çekmeden Kasr-ı Şirin'i ve Kirmanşah'ı almış²⁴⁹ ve Safevilere ait top arabalarıyla birçok askeri teçizatı ele geçirmişti.²⁵⁰

Ahmed Paşa Kasr-ı Şirin'i ve Kirmanşah'ı ele geçirdikten sonra Hamedan'a doğru yola çıktı (30 Temmuz 1731). Bunu duyan II. Tahmasb barış için Osmanlı Devleti'ne mektuplar göndermesine rağmen aniden 40 bin kişilik ordusuyla Osmanlı kuvvetlerinin karşısına çıkmıştır (15 Eylül 1731). Hamedan'a altı saatlik mesafede bulunan Kurican mevkiinde meydana gelen savaşta²⁵¹ II. Tahmasb'ın ordusunu sevk ve idare etmesi için görevlendirdiği Beluc Muhammed Han'ın kaçması Safevî ordusunun ağır bir yenilgi almasına sebep olmuştur.²⁵² Tahmasb'ın yenilgisi o kadar ağır olmuştur ki Safevî ordusunun süvari birliklerinin neredeyse tamamı yok olmuştur. Safevî Piyade birliklerinin de dörtte üçü Osmanlı birlikleri tarafından ortadan kaldırılmıştır.²⁵³

Safevî kuvvetleri Osmanlı yenilgisinden sonra 500 kişilik maiyetiyle Dergüzin taraflarına kaçmış ve Safevî ordusunun büyük bir bölümü telef olmuştur. Savaş sonunda Osmanlı kuvvetleri Safevilere ait 32 havan topu ve 200 zenberek topu ile bir sürü harp malzemesi ele geçirilmiştir.²⁵⁴

Kurican galibiyetinden sonra Osmanlı Devleti, II. Tahmasb'ı barışa zorlamak amacıyla Mardin Voyvodası Sâdik Ağa kumandasındaki birliği İsfahan'ı vurması için göndermişti.²⁵⁵ Bu sebeple Sâdik Ağa İsfahan'da önüne gelen her yeri tahrip etti. Bunun üzerine Şah II. Tahmasb başına gelebilecekleri tahmin ederek Osmanlı Devleti ile sulha razı olmak zorunda kaldı.²⁵⁶

²⁴⁹ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 208.

²⁵⁰ Uğur Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında...", s. 185.

²⁵¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 220.

²⁵² Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 141.

²⁵³ Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1991, C. VII, s. 390.

²⁵⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 220.

²⁵⁵ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 351.

²⁵⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 220.

Şah II. Tahmasb'ın Osmanlı orduları tarafından bozguna uğratılması bir utanç kaynağına ve endişeye dönüşmüştü.²⁵⁷ Ahmed Paşa ise İran ile barış yapmanın kendileri için en iyi sonuç olacağını bilincindeydi. Çünkü Ahmed Paşa, Şah II. Tahmasb'ın bir şekilde Nadir'e (Tahmasbkulu Han) müracaat edeceğinin farkındaydı. Ayrıca tekrar Safeviler ile bir savaşa girilirse bunun içine Nadir'in de karışacağını ve bu savaşın diğerlerinden çok daha farklı sonuçlar doğurabileceğini biliyordu.²⁵⁸ Nitekim Şah II. Tahmasb durumu Nadir'e bildirmekten geri durmamıştı. Ancak II. Tahmasb, Ahmed Paşa'nın Bağdat'a geri çekildiği haberini alınca, durumu Nadir'e iletmesine pişman oldu.²⁵⁹

Osmanlı Sultanı I. Mahmud, Bağdat hâkimi Ahmed Paşa'ya, İran ile dostane ilişkiler kurulması yönünde emir vermişti. Bunun üzerine Ahmed Paşa İran ile iyi ilişkiler kurulması ve sulh yapılması babında Şah II. Tahmasb'ın huzuruna bir sefir yolladı. Safevi Şah'ı bu haberi duyunca oldukça mutlu olmuştu. Çünkü O, Osmanlı Devleti'nin İsfahan üzerine saldırdığı takdirde orayı kolayca elde edebileceğinin bilincindeydi. Onun böyle düşünmesinin sebebi Şah II. Tahmasb'ın elinde Osmanlıları def etmek için yeterli silahı bulunmamasıydı.²⁶⁰

Ahmed Paşa, Nadir'in gelmesinden çekindiği için anlaşmayı bir an önce Bağdat'ta gerçekleştirme düşüncesinde idi.²⁶¹ Bu yüzden Ahmed Paşa hızlı bir şekilde İran tarafından Kuşçubaşı Mehmed Rıza Kulu ile görüşmelere başladı. Görüşmeler sona erdiği sırada Padişah I. Mahmud Tebriz'in Osmanlı Devleti'nin elinde olmasından dolayı buranın Osmanlı mülkü sayılmasını istiyordu. Ancak Serasker Ahmed Paşa, Tebriz'in alındığını bilmesine rağmen bu konu hakkında padişaha danışması gerekirken kendi kafasına göre hareket etmiş ve Tebriz ile ilgili herhangi bir yaptırım uygulamamıştı. Padişah I. Mahmud bu durumu kabullenemeyerek Ahmed Paşa'ya haber göndermiş ancak anlaşma çoktan imzalandığı için gecikmişti. Bu sebeple I. Mahmud Tebriz'in kesin olarak Osmanlı Devleti'nde kalması şartında ısrar etmeyerek Ahmed Paşa Anlaşması'nı²⁶² kabul

²⁵⁷ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 209.

²⁵⁸ Jonas Hanway, *Zendeği-yi Nader Şah*, Şirket-i İntişarat-ı İlmî ve Ferhengî, Farsçaya Çev. İsmail Dovletşahi, Tahran 1365, s. 82.

²⁵⁹ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 209.

²⁶⁰ Jonas Hanway, *Zendeği-yi Nader Şah*, s. 83.

²⁶¹ Sadık Rezazâde Şafak, *Nader Şah*, s. 95.

²⁶² Bu anlaşmanın ismi ile ilgili İ. H. Uzunçarşılı 'Ahmed Paşa Muahedesi', Cahangir Hüseyin Efşar ise 'Kirmanşah Sulhü' ibarelerini kullanmışlardır. Biz bu anlaşma için daha muteber olması sebebi ile

etmiştir. Buna göre Revan, Gence, Nahcivan, Tiflis, Şirvan, Şamahi, Dağıstan, Kâht, Karteli Osmanlılarda kalmak üzere Tebriz, Kirmanşah, Hamedan, Luristan ve Erdelan Eyaletleri ve Huveyze aşireti İran'a bırakılmıştır.²⁶³ Ayrıca Aras Nehri Osmanlı Devleti ile İran arasında sınır tayin edilmiş ve bu anlaşma süresince iki devlet herhangi bir zorunluluk halinde birlikte hareket edecekler ve ayrıca Hazar sahillerinin batısından, Derbent'ten, Şirvan'dan ve Gilan'dan Rusları çıkarmak için birbirleri ile ittifak halinde olacaklardır (16 Ocak 1732).²⁶⁴

Bu anlaşmanın sonunda Ruslara karşı ittifak yapılacak olması bölgenin Rus tehdidine karşı önemli bir hamledir. Çünkü bu bölgede Osmanlı, İran ve Rusya'nın hâkimiyet çabaları zaman zaman Rusları bölgedeki güçlerle ittifak yapmaya itmiştir. Bunun örneklerinden biri de Rusya'nın Tiflis Hanı ile ittifakıdır. Osmanlı Sultanı ise bu ittifakın neticesinde Gence, Şamahi, Dağıstan ve Revan'ın Ruslar tarafından zapt edilmesi endişesiyle bu durumun derhal bir çözüme kavuşturulmasını istemiştir.²⁶⁵

2. 3. 3. II. Tahmasb'ın Tasfiyesi

Ahmed Paşa'nın İran ile yapmış olduğu anlaşmadan her iki devlet de memnun kalmamıştı. Özellikle Osmanlı Hükümdarı savaşla kazanılan Tebriz, Hamedan, Erdelan, Luristan, Kirmanşah, Huveyze gibi yerlerin başarısız bir anlaşma sonucu İran'a terk edilmesini kabullenemiyordu. Zaten bu durum halk arasında da hoşnutsuzluklara sebep olmaya başlamıştı.²⁶⁶ Özellikle de Şeyhülislâm, durumu kabullenmek istemiyor ve suçluların Padişaha hesap vermesini istiyordu. Hatta orada bulunan Firevsî Seyid Ebubekir Efendi, Ahmed Paşa'yı bu anlaşmayı imzalamaya iten koşulları Padişaha ilettiğinde Şeyhülislam bu duruma hiddetlenerek şiddetle karşı çıkmıştı.²⁶⁷

İ. H. Uzunçarşılı'nın ifadesini kullandık. bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 222; Cahangir Hüseyin Efşar, *Azerbaycan Nadir Efşar Devleti* s. 57.

²⁶³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 222.

²⁶⁴ Jonas Hanway, *Zendeği-yi Nader Şah*, s. 83.

²⁶⁵ BOA, AE. SAMD. III. nr. 226 / 21756; Konu ile ilgili belge örneği için bkz. Ekler.

²⁶⁶ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2479.

²⁶⁷ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 392.

Sultan I. Mahmud anlaşma imzalanan anlaşmayla ilgili, sadarete bulunan Topal Osman Paşa'yı suçlu bularak²⁶⁸ onu görevinden azlettirmiştir.²⁶⁹ Topal Osman Paşa görevden alındıktan sonra Erzurum Valiliğine getirilmiş,²⁷⁰ yerine Tebriz fatihi Hekimoğlu Ali Paşa sadrazam olmuştur.²⁷¹

Nadir, II. Tahmasb'ın 1732'de Osmanlı Devleti ile imzaladığı Ahmed Paşa Anlaşma'sı katiyyen kabul etmemiştir.²⁷² Çünkü II Tahmasb bu anlaşmayı imzaladığı zaman Nadir Horasan bölgesinde Afganlar ile mücadele etmekteydi. Nadir, II. Tahmasb'ın imzaladığı anlaşma üzerine Azerbaycan topraklarının kaybedildiğini anlayınca vakit kaybetmeden Horasan'dan dönmüştür. Nadir, Azerbaycan topraklarının Osmanlı Devleti'nin eline geçmesinde II. Tahmasb'ı suçlu bulmuştur.
273

Nadir'in Osmanlı Devleti ile imzalanan anlaşmayı kabul etmemesi, onun II. Tahmasb'ın iradesini kabul etmemesi manasına gelmekteydi.²⁷⁴ Bu sebeple Nadir derhal komutanları ile birlikte bir çadırda konu ile alakalı toplantı gerçekleştirdi. Muhammed Hüseyin Meymendî Nejad'ın aktardıklarından anlaşıldığına göre Nadir ülkenin mevcut durumu için bu tür toplantıları birçok kez düzenlemişti. Toplantıya katılan komutanların fikrine göre ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı durumun müsebbibi Şah II. Tahmasb idi. Bu sebeple komutanların birçoğu ülkenin Nadir gibi dirayetli bir yönetici tarafından yönetilmesi taraftarı olmuşlardır. Ancak Nadir bu duruma çok da sıcak bakmamıştır. Çünkü Nadir'in bu konudaki düşüncesi, eğer Şah II. Tahmasb'ın yerine kendisi başa geçerse diğer devletlerin bu durumu henüz tanımayacağı, şeklindedir. Eğer ki Nadir kendisini diğer devletlere şah olarak tanıtamazsa yapılacak anlaşmaların bir geçerliliği olmayacaktır. Bu sebeple Nadir kendisinin yerine şah olarak II. Tahmasb'ın oğlu Abbas'ı önermiştir. Ancak bu sefer de rütbeli komutanlar oğul Abbas'ın henüz 6 aylıkken²⁷⁵ devlet yönetiminde nasıl bir

²⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 222.

²⁶⁹ Şem'dânî-Zâde, *Mür'î't Tevârih-I*, s. 33.

²⁷⁰ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 143.

²⁷¹ Janoter, *Sefernâme-i Janoter*, 304.

²⁷² Firidun Nurullabeyli Esedov, *Nadir Şah Efsar*, s. 22.

²⁷³ Cahangir Hüseyin Efsar, *Azerbaycan Nadir Efsar Devleti*, s. 57, 58.

²⁷⁴ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 210.

²⁷⁵ Tahmasb'ın oğlu Abbas'ın tahta çıkarılacağı vakit kaç aylık olduğu ile ilgili kaynaklarda farklı iddialar mevcuttur. Muhammed Hüseyin Meymendî Nejad'ın eserinde, Abbas'ın tahta çıkarılacağı vakit 6 aylık olduğunu ifade edilirken Cahangir Hüseyin Efsar Abbas'ın 8 aylık olduğunu ifade etmektedir. Dönemin İran kroniklerinden olan Dürre-i Naderî'de ise Abbas'ın o dönemde süt emen bir

rol oynayacağını sorgulamışlardır. Bunun üzerine Nadir, bir devlet geleneği olarak, Abbas buluş çağına erene kadar onun naibliğini üstlenmek kaydıyla devleti onun adına arka planda yönetmeyi teklif etmiştir. Nadir'in bu teklifinin kabul edilmesi üzerine²⁷⁶ Şah II. Tahmasb tahtından azledilmiş²⁷⁷ ve 22 Ağustos 1732'de²⁷⁸ III. Abbas İran'ın yeni şahı olarak tahta çıkarılmıştır.²⁷⁹

Şah II. Tahmasb'ın tahtan indirilip yerine oğlu Abbas'ın getirilmesi 'Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak' adlı eserde şu şekilde ifade edilmiştir: Nadir, II. Tahmasb'ı tahtan bir şekilde indirmeyi planlıyordu. Bu sebeple sayım bahanesi ile sürekli olarak kendine bağlı birlikleri ve II. Tahmasb'ın ordusunun asker sayısını öğreniyor ve böylece kendi gücünün ne kadar olduğunu belirlemeye çalışıyordu. Bunun yanı sıra Nadir, II. Tahmasb'ın askerlerini farklı farklı şehirlere dağıtmaya başlamıştı. Nadir'in bu hareketleri Şah'ı hiç şüpelelendirmiyordu çünkü Şah II. Tahmasb'ın ona itimadı sonsuzdu. Bu sebeple Şah II. Tahmasb bir gün sarayında verdiği eğlenceye Nadir'i de davet etmişti. Nadir, Şah'ın iyice sarhoş olup uyumasını bekleyerek bir plan hazırlamıştı. Şah II. Tahmasb gecenin sonunda uyuya kalınca Nadir onu derdest ederek Horasan'a yolladı ve karısını, kızlarını ve kızkardeşini esir olarak götürdü. Nadir II. Tahmasb'ı Horasan'a yolladıktan sonra komutanlarını yanına toplayıp Abbas'ı tahta çıkarmak isteğini ilettiler. Komutanların bu teklifi kabul etmesiyle 6 aylık Abbas İran'ın yeni şahı olmuştu. Nadir, Şah Abbas'ın eğitilmesi amacıyla onu Kazvin'e göndererek İran'ı kendi başına yönetmeye başladı.²⁸⁰

Nadir, III. Abbas'ı başarılı bir şekilde tahta geçirip Tahmasb ve haremینی Meşhed'e yolladıktan sonra,²⁸¹ III. Abbas'ın tahta çıkmasını kutlamak maksadıyla 1732'de büyük bir merasim hazırlatmıştı. Çünkü Nadir artık II. Tahmasb'ı devre dışı bırakmıştı. Ayrıca III. Abbas'ın naibliğine güvenen Nadir bütün imkânlarla sahip olmuş ve müstakil bir şekilde hareket etmeye başlamıştı.²⁸²

bebek olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Şem'danî-zâde Tarihi'nde Abbas'ın o dönemde 40 günlük olduğu yazılıdır.

²⁷⁶ Muhammed Hüseyin Meymendî Nejad, *Zendegi-yi Pormacerayî Nader Şah-ı Efşar*, İntişarat-ı Bedrege Cavidan ve Donya-yı Daniş, Tahran 1393, s. 390-392.

²⁷⁷ Abolhasanebn Muhammed Emin Golestanî, *Mecmu'ul Tevarih*, İntişarat-ı Daneşgâh-ı Tehran, Tahran-Çap-ı Sevvom, s. 374.

²⁷⁸ Cahangir Hüseyin Efşar, *Azerbaycan Nadir Efşar Dövleti*, s. 58.

²⁷⁹ Mirza Mehdi Han Esterebadî, *Dürre-i Nadere*, s. 350, 351; Şem'dânî-Zâde, *Mür'i't Tevârih-I*, s. 32; Gulamhoseyn Mosaheb, "Nader Şah", *Dairet'ül...*, C.II, s. 2975.

²⁸⁰ Petros di Sarkis Gilanentz, *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait...*, s. 87-89.

²⁸¹ L. Lockhart, *Nadir Shah*, Luzac and Co., London 1938, s. 62.

²⁸² Firidun Nurullabeyli Esedov, *Nadir Şah Efşar*, s. 23.

2. 3. 4. Nadir'in Bağdat Kuşatması

Nadir, Şah III. Abbas'ın hâkimiyetinin çok uzun sürmeyeceğinin farkındaydı. Bu sebeple devlet yönetimini ele geçirdikten sonra vakit kaybetmeden²⁸³ Şah II. Tahmasb'ın atadığı devlet adamlarının görevine son vermiş ve yerlerine kendi adamlarını yerleştirmiştir.²⁸⁴ Akabinde Nadir, Osmanlı Devleti'ne saldırmadan önce kendini sağlama almak amacıyla devletin iç asayişini düzeltme çabalarına girişmiştir. Bu amaçla ilk önce Luristan bölgesinde isyan eden Bahtiyarîlerin üzerine gitmiştir. Nadir Bahtiyarîlerle yaklaşık bir ay mücadele ettikten sonra isyanı bastırmış ve asayiş sağlamıştır.²⁸⁵ Nadir öncelikle Şah II. Tahmasb'ı tahttan indirip yerine III. Abbas'ı tahta çıkarmasına karşı, birleşerek kendi kafalarına göre birini şah ilan eden ve yağmalar yapan²⁸⁶ Bahtiyarîleri ve Zend taifesini cezalandırmıştır.²⁸⁷ Bu olayın akabinde Nadir, kardeşi İbrahim Han'ı yeniden Horasan hâkimi ilan etmiştir.²⁸⁸

Nadir, ülke içindeki isyanları bastırıp asayiş sağladıktan sonra, Bağdat Valisi Ahmed Paşa'ya II. Tahmasb'ın Osmanlılarla yaptığı anlaşmayı tanımadığını ve Osmanlılara karşı taaruza geçeceğini bildirmiştir.²⁸⁹ Bu amaçla Nadir, 1145/1732 yaz aylarında Irak-ı Acem'e doğru harekete geçmiştir.²⁹⁰

Sonrasında Nadir Osmanlı kuvvetleri üzerine taarruz etmek amacıyla 60 bin kişilik ordusuyla Tahran'a doğru ilerlemiştir. Nadir, Tahran'a doğru yola çıktıktan hemen sonra II. Tahmasb'a ordusu ile beraber İsfahan'dan Tahran'a hareket etmesi için haber yollamıştı. Nadir'in amacı Tahmasb'ın kuvvetleri ile birleşip Osmanlı üzerine daha sağlam bir harekât düzenlemektir. Fakat II. Tahmasb Nadir'in bu teklifini kabul etmemiş ve İsfahan'da kalmayı tercih etmiştir. Nadir ise Tahran'a varduktan sonra ordusu için istirahat talimatı vermiştir. Ayrıca onun emri ile asker

²⁸³ Firidun Nurullabeyli Esedov, *Nadir Şah Efsar*, s. 23.

²⁸⁴ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2479.

²⁸⁵ Elvin Valiyev, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya: Osmanlı, Safevi ve Rusya Kışkacında*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2014, s. 119.

²⁸⁶ Petros di Sarkis Gilanentz, *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait...*, s. 90.

²⁸⁷ Minorsky, *İran der Zeman-e Nader Şah*, s. 29.

²⁸⁸ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 210.

²⁸⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 223.

²⁹⁰ Mirza Mehdi Han Esterebadî, *Dürre-i Nadere*, s. 350.

maaşlarının ödenmesi ve zaruri ihtiyaçların karşılanması için ordusuna 50 bin Tümen (110 bin funt Sterlin) dağıtılmıştır.²⁹¹

Nadir, ordusunun iaşesini ve diğer ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra aniden Kirmanşah önlerine yöneldi. Ahmed Paşa, Nadir'in bu hamlelerini önceden düşünerek Derne, Mendele, Cin, Bendre ve Cesan geçitlerini eyalet süvarileriyle ve Baban, Hazir, Sengine ve Karabağ Kürd beylerinin birlikleriyle tutturmuştu.²⁹² Aynı zamanda Azerbaycan naibi Lütfü Ali Bey başka bir orduyla beraber Karaçolan'ın güneyinden (Süleymaniye'nin Kuzeydoğusu) Nadir'e yardım etmek için gelmişti.²⁹³ Nadir kendine yardıma gelen beylerin kuvvetleriyle birleştikten sonra Erbil'e doğru yönelmiştir. Erbil zaptedildikten sonra yedi yüz atlı ile beraber Kerkük'ü kuşatmışlar fakat üç saat içerisinde geri püskürtülerek Tuz-Hurmati dolaylarına çekilmişlerdir (9 Receb 1145/26 Aralık1732).²⁹⁴

II. Tahmasb'ın, Nadir'in Osmanlı kuvvetlerine karşı birleşme teklifine rıza göstermemesi, Nadir'e karşı bir düşmanlık beslediğinin bariz bir işareti idi. Hatta Tahmasb, Nadir ile Tahran'da birleşmeyi reddettikten sonra Bağdat Hâkimi Ahmed Paşa'nın yanına adam göndermiş ve onunla iyi ilişkiler geliştirmek niyetine girmiştir. Bu durum Nadir ile Tahmasb'ın arasını iyice bozmuştur. Ancak Nadir bunu bir fırsata dönüştürmek ve bu durumu bahane ederek İran tahtını ele geçirmek niyetindedir. Nadir'in elinde İran tahtını ele geçirecek bir güç mevcutken bunu o anda yapmamasının sebebi İran halkının durumu kabul etmemesi düşüncesindedir. Çünkü İran halkı saltanat geleneğine köklü bir şekilde bağlıdır. Eğer Nadir, İran tahtını hiçbir sebep yokken ele geçirirse orada fazla tutunamayacağını bilmektedir. Bu sebeple Nadir uygun zamanı kollayarak koşulların oluşmasını beklemiştir.²⁹⁵

Nadir'in ordusu Kerkük'te geri püskürtüldükten sonra bu sefer Bağdat üzerine yönelmişlerdir. Nadir, Bağdat'ı tahdit etmek amacıyla 10.000 kişilik İran kuvveti ile Samarra'daki Tigris'in batı kısmından harekete geçmiştir.²⁹⁶ Nadir daha sonra Adana köprüsünün²⁹⁷ yakınlarında ve Bağdat'a 18 fersah²⁹⁸ mesafede bulunan

²⁹¹ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 210.

²⁹² Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 405, 406.

²⁹³ Minorsky, *Iran der Zeman-e Nader Şah*, s. 29.

²⁹⁴ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 405, 406.

²⁹⁵ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 211, 212.

²⁹⁶ L. Lochart, *Nadir Şah*, s. 66.

²⁹⁷ Burada 'Adana Köprüsü' olarak bahsedilen yerin günümüzdeki Adana Köprüsü ile ilgisi yoktur. Muhtemelen Irak bölgesindeki bir yerin adıdır.

bir kasaba dolaylarında Osmanlı ordularına saldırmış ve onları hezimete uğratmıştır.²⁹⁹ Bu sırada Ahmed Paşa esir düşmüş,³⁰⁰ böylece Ahmed Paşa'nın yerine eski Vezirâzam Topal Osman Paşa serasker tayin edilmiştir.³⁰¹

Nadir, Bağdat'a ulaşmak için vakit kaybetmeyi göze almamıştı. Bağdat'a ulaşabilmesi için Dicle Nehri'ni geçmesi gerekiyordu. Ancak Dicle'nin zaman zaman yükselmesi Nadir'in ordularını zor duruma düşürmekteydi. Nehir yükseldiği zaman geçiş pek mümkün olmadığı için İran ordularına sürekli olarak engel teşkil etmekteydi.³⁰² Nihayetinde Nadir 10 binden fazla süvarisi ile Dicle Nehri'ni geçerek Bağdat'a yaklaşmıştı.³⁰³ Nadir, Dicle Nehri'ni geçtikten sonra ordusunu üçe böldü. Onlardan birine kendisi rehberlik etmekteydi. Ordularına çeşitli istikametlerden hareket emri veren Nadir'in kendisi de Kerkük dolaylarına hareket etmişti. Burada Tebriz Hâkimi'nin naibi Lütfeli Bey'in rehberliğindeki 6 bin kişilik Azerbaycan ordusu ile 2 bin kişilik Erdelan ordusu Nadir'e katılmıştı. Nadir bu birleşmeden sonra buradan güneye doğru yol almıştı.³⁰⁴

Nadir, askerleriyle Bağdat Kalesi'nin önüne geldiğinde Osmanlı birlikleri onları toplarla karşılamıştır. Önceleri Nadir'in ordusunda top bulunmamaktaydı. Fakat Nadir, Kazov'da bırakmış olduğu topları getirip yönünü kaleye çevirdi. Ama Osmanlıların topları Nadir'inkilerden daha büyük ve daha kuvvetliydi. Bu sebeple şehrin uzak menzillerini hedef alabiliyorlardı. Nadir'in topları kale duvarlarına bile ulaşamazken Osmanlı topları tam olarak Nadir'in ordusunun içine düşmekteydi. Bu sebeple Nadir, şehri muhasara altına almaya karar verdi. 88 gün süren muhasara sebebiyle Bağdat halkı çok zor anlar yaşadı. Açlık o kadar büyük bir seviyeye ulaşmıştı ki, artık sokak hayvanlarını bile yemeye başlamışlardı.³⁰⁵

Topal Osman Paşa Bağdat'a gelip halkın vaziyetini görünce çok üzüldü. Çünkü Bağdat halkı açlıktan tıpkı bir iskelete dönmüştü. Vücutlarının içinde adeta kemikleri sayılıyordu. Hareket ediyorlardı fakat tıpkı yaşayan ölüler gibiydiler. Topal

²⁹⁸ Bir fersah yaklaşık olarak 3 mil'dir. bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 1971, C. I, s. 609.

²⁹⁹ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 406.

³⁰⁰ Uğur Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında..." , s. 187.

³⁰¹ Mirza Mehdi Han Esterebadî, *Dürre-i Nadere*, s. 364; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 224.

³⁰² Jonas Hanway, *Zendeği-yi Nader Şah*, s. 103.

³⁰³ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 406.

³⁰⁴ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 222.

³⁰⁵ Petros di Sarkis Gilanentz, *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait...* , s. 92, 93.

Osman Paşa'nın beraberinde getirdiği sipahiler de bu duruma oldukça üzölmüşlerdi. Topal Osman Paşa ise askerlerini, daha fazla bu feci manzaraya maruz bırakmamak ve onları daha fazla üzmemek için, Bağdat halkı ile pek fazla karşılaştırmak istemiyordu.³⁰⁶

Osmanlı Devleti, Nadir'in Bağdat kuşatmasına engel olması amacıyla Diyarbakır ve Haleb Paşaları toplarıyla beraber bölgeye göndermişti. Bu esnada bölgedeki Türk birlikleri Nadir'in öncüleri ile çarpışmaya başlamıştı. Bu çarpışma sonrasında Koi sancağı zaptedilmiş ve Türkler Bağdat'a çekilmeye zorlanmıştı. Hemen akabinde, İranlılar Yenice Kasabası dolaylarında ordugâhlarını kurmuşlardır (1 Şaban 1445/19 Ocak 1733). Sonrasında Nadir Fırat Nehri'ni geçmeye niyetlenmiştir.³⁰⁷ Topal Osman Paşa ise askerlerinin bir kısmını Bağdat Kalesi'nin önüne bıraktıktan sonra kalanını hızla nehri kuşatması için harekete geçirmiştir. Topal Osman Paşa, nehri tuttuktan sonra elindeki 105 pare top ile Nadir'in üzerine yürümüştür. Fakat Nadir'in elinde top bulunmamaktadır. Nadir 2.000 tüfekli askeri ile ileri atılmıştır.³⁰⁸ Bunun üzerine Topal Osman Paşa 80.000'i bulan askeriyle³⁰⁹ Nadir'in üzerine doğru ilerlemiştir³¹⁰ ve Bağdat'a 2 saatlik mesafede bulunan Docum dolaylarında Nadir ile Topal Osman Paşa karşılaşmışlardır.³¹¹

Her iki taraf birbirlerinden başka, aynı zamanda cehennem gibi sıcakla da mücadele ediyor ve su bulmak için birbirleriyle yarışıyorlardı.³¹² Bu esnada Nadir, yabancı mühendislerinden birinin yardımı ile, hurma dallarından bir sal imâl ettirerek Dicle Nehri'nin karşı kıyısına geçmeyi başarmıştı.³¹³

Osmanlılar, sabah saat 8 sularında üç birliğe ayrılmış olan İran ordusunu gördüler. Topal Osman Paşa yaralı olmasına rağmen birliklerini kumanda etmek için atına binip savaş meydanına gelmişti.³¹⁴ Osmanlı birliklerinin sağ kanadında Kul kethüdâsı Abdullah Ağa ile birlikte yeniçeri dilâverleri yer alırken, Rumeli eyaletinin mevcutları ve Evlâd-ı Fâtihan taifesi ile bazı asker grupları ortada ve Konya valisi

³⁰⁶ Muhammed Hüseyin Meymendî Nejad, *Zendegi-yi Pormacerayî...* , s. 441.

³⁰⁷ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 406.

³⁰⁸ Petros di Sarkis Gilanentz, *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait...* , s. 93.

³⁰⁹ Osmanlı ordusunun mevcudu 250 bin olarak gösterilmektedir, bkz. Petros di Sarkis Gilanentz, *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait...* , s. 93.

³¹⁰ L. Lochart, *Nadir Shah*, s. 69.

³¹¹ 1734-1735 Osmanlı-İran Savaşı Mühimme Defteri, s. XXVI.

³¹² Mirza Mehdi Han Esterebadî, *Dürre-i Nadere*, s. 367.

³¹³ Minorsky, *İran der Zeman-e Nader Şah*, s. 29.

³¹⁴ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 410.

İbrahim Paşaların birlikleri ile Karahisar mutasarrıfı Gayûr Mehmed Paşa diğer kanatta yer almıştı. Ayrıca Osmanlı kuvvetli savaşın seyrini değiştirmek amacıyla hızla top arabalarını hazırlamışlardı.³¹⁵

Nihayetinde, 19 Temmuz 1733/6 Safer 1146'da Docum dolaylarında meydana gelen³¹⁶ ve yaklaşık dokuz saat süren savaşta³¹⁷ İran ordusundan 40.000 asker Osmanlı birlikleri tarafından öldürülmüş ve Nadir firar ederek bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır.³¹⁸ Osmanlı birlikleri, savaş esnasında ulaştıkları Dicle Nehri'nin kıyılarını tutunca İran ordusunda susuzluk hat safhaya yükselmiş ve bu durum İran ordusunun bozulmasına ve savaşın Osmanlı lehine sonuçlanmasına sebep olmuştur. Ayrıca savaş esnasında İran ordusu tarafında meydana gelen şiddetli bir bora, askerlerinin ilerlemesini oldukça güçleştirmiştir. Nadir'in dağılan askerlerin bir kısmı Mandalya, bir kısmı Kızrâbâd, kalan kısmı da Kazov taraflarına kaçmışlardır.³¹⁹ Nadir'in geride bıraktığı bir takım askeri techizata ve cephaneye ise Osmanlılar el koymuştur.³²⁰

Topal Osman Paşa, Nadir'i mağlup ettikten sonra İran ordularına ait birçok mühimmat ve ağır silahlar ele geçirmiş ve İran'a ağır zaiyat verdirmiştir. Elbette ki, bu savaşta İranlıların çok fazla zaiyat vermesi, Osmanlıların savaştan kayıpsız çıktıkları anlamına gelmiyordu. Osmanlılar da, bu savaşın sonunda yaklaşık 20.000 askerini kaybetmiştir.³²¹

Nadir ile girilen savaşta Osmanlıların bu kadar kayıp vermesi, savaşın nedenli büyük ve şiddetli olduğunu göstermektedir. Osmanlılar Bağdat'ı kuşatan İran kuvvetlerine karşı kaleden yaptıkları hücumlarla onları geri çekilmeye mecbur bırakmıştır. Böylece yedi-sekiz ay devam eden Bağdat kuşatması kaldırılmış ve şehir halkı kurtarılmıştır.³²²

³¹⁵ Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi (Sami ve Şakir Tarihleri ile Birlikte) 1730-1744*, Kitabevi Yayınları, Haz. Mesut Aydın, İstanbul 2007, s. 208.

³¹⁶ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 158.

³¹⁷ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, C. IV, s. 344.

³¹⁸ Şem'dânî-Zâde, *Mür'î't Tevârih-I*, s. 34; Muhammed Hüseyin Meymendî Nejad, *Zendegi-yi Pormacerayî...*, s. 440.

³¹⁹ Petros di Sarkis Gilanentz, *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait...*, s. 93, 94.

³²⁰ Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, s. 209.

³²¹ L. Lochart, *Nadir Shah*, s. 70, 71; Lochart Bağdat muharebesinde İranlıların kayıplarını 30 bin olarak göstermiştir.

³²² Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 158.

Bağdat'ın Nadir'in kuşatmasından kurtarılması sonrasında Ahmed Paşa'ya tekrardan İran seraskerliği teklif edilmişse de, bilinmeyen bir sebepten ötürü Ahmed Paşa bu görevi kabul etmemiştir. Bu sebeple Topal Osman Paşa İran seraskeri olarak, Ahmed Paşa ise Bağdat valisi olarak görevine devam etmiştir.³²³ Ayrıca Padişah, Bağdat kalesinin muhafazası için Diyarbakır'dan gelen askerlerin acilen bölgeye sevk edilmesi amacıyla hükümler vermiştir.³²⁴

Osmanlı Devleti'nin Bağdat'ta İranlılara karşı elde ettiği galibiyetin sonrasında, Sultan I. Mahmud bu zaferin Kırım'da top atışlarıyla herkese duyurulması ve zaferin Kırım halkı tarafından her yerde kutlanması için Kırım Han'ı Kaplan Giray'a Name-i Hümayun göndermiştir.³²⁵ Ayrıca bu zafer sonrasında Tahmasb Kulu Nadir'in kaçmış olmasına rağmen onun intikam almak amacıyla geri dönme ihtimaline karşılık önlem olarak Sultan I. Mahmud, aciliyetle Kırım'dan Tebriz bölgesine Tatar askerlerinin sevk edilmesini emretmiştir.³²⁶ Bunun üzerine Fatih Giray İran kuvvetlerine karşı önlem almak ve orayı istila etmek amacıyla Kırım'dan bölgeye 20.000 asker sevk etmiştir.³²⁷

Topal Osman Paşa'nın Nadir'i mağlup etmesi ve Bağdat'ı muhasaradan kurtarması gerçekten önemli bir hadisedir. Çünkü, eğer Nadir bu savaşı kazanmış olsaydı tüm Anadolu'yu ele geçirmeye girişebilecekti. Bu sebeptendir ki Topal Osman Paşa'nın bu başarısı Osmanlı Tarihi açısından büyük bir önem teşkil etmektedir. Topal Osman Paşa'nın bu zaferinden sonra Padişah I. Mahmud kendisine 2.000 altın ile hil'at göndermiştir.³²⁸ Buna ilaveten zafer müjdesini getirmiş olan mâbeynciye 5 kese para, savaşı kazanan Paşa'nın oğlu mâbeynci Ahmed'e samur bir hil'at verilmiştir. Ayrıca savaştan sonraki ilk Cuma Namazı'nda Sultan I. Mahmud'un adına 'Gazi şeref' unvanı eklenmiştir.³²⁹

Topal Osman Paşa'nın Nadir'e karşı elde ettiği galibiyetin sevinci çok uzun sürmemiştir. Çünkü Nadir için henüz savaş nihayete ermemiştir.³³⁰ Ordusu perişan

³²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 225.

³²⁴ 1734-1735 Osmanlı-İran Savaşı Mühimme Defteri, s. 3, 5.

³²⁵ *Kırım Hanlarına Nâme-i Hümayûn (2 Numaralı Name Defteri)*, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 123, İstanbul 2013, s. 23-25.

³²⁶ BOA. C. HR. nr. 169 / 8412.

³²⁷ L. Lochart, *Nadir Shah*, s. 64.

³²⁸ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2480.

³²⁹ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 410.

³³⁰ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2480.

olan Nadir ve adamları, tekrardan biraraya gelerek toplanmışlardır.³³¹ Nadir, 1736 senesinin Ekim ayının sonlarına doğru Musul taraflarından Osmanlı birlikleri üzerine yeniden taaruza geçmiştir. Fakat Musul Valisi Mehmed Ali Paşa'nın birlikleri Nadir'i kısa süre içerisinde geri püskürtmeyi başarmıştır.³³²

Topal Osman Paşa, Nadir'i yendikten sonra hastalığı sebebiyle artık görevinden el çekmek istiyordu. Fakat Sultan I. Mahmud bu duruma karşı çıkmış ve kendinden önemli vazifeler beklediğini bildirmişti.³³³

Nadir, yenilgiyi asla kabul etmeyen, yılmaz bir karaktere sahipti. Bu sebeple Osmanlılara her yenildiğinde tekrar toparlandı ve savaşa hazırlandı. Özellikle Topal Osman Paşa'nın hastalığını fırsat bilen Nadir, tekrar Osmanlı Devleti'ne saldırma kararı almıştı.³³⁴

Nadir, kendini toparladıktan kısa süre sonra 24 Ekim (1736) tarihinde Leylan Ovası'na gitti.³³⁵ Nadir, Kerkük'te Osmanlıların güçlü olduklarını biliyordu. Bu sebeple önce stratejik olarak Surdaş'ı ele geçirdi, çünkü orası Osmanlı askerlerinin yiyecek deposuydu.³³⁶ Mücadeleye başlamadan önce Nadir itina ile savaş hazırlıklarını gerçekleştirdi. Sonra Nadir, Topal Osman'ı hezimete uğratmak için iyi eğitilmiş askerler, güçlü ve çevik atlar ve birçok silah malzemesi toplayarak önce Hamedan'a, oradan da Kerkük'e doğru yola çıkmıştır. Kerkük'e vardığında Osmanlı birlikleri Topal Osman ile birlikte kalenin dışına çıktılar ve orada İranlılar ile büyük bir savaşa³³⁷ tutuştular. Bu esnada savaşa katılmayan sivil halktan birçoğu öldürülmüştür. Bu savaşta Topal Osman Paşa, Nadir'in Geraylıların soyuna mensup Allahyar adlı bir askeri tarafından öldürülmüştür.³³⁸

Nadir, esasında Kerkük savaşını fırsatçılığını konuşurarak kazanmıştı. Çünkü o dönemde Osmanlı birliklerinin çoğu geçici olarak terhis edilmişti. Ordunun kalanı

³³¹ Mirza Mehdi Han Esterebadî, *Dürre-i Nadere*, s. 374.

³³² Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2480.

³³³ Uğur Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında...", s. 188.

³³⁴ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 353.

³³⁵ L. Lochart, *Nadir Shah*, s. 73.

³³⁶ Minorsky, *Iran der Zeman-e Nader Şah*, s. 30.

³³⁷ Mirza Mehdi Han'ın Dürre-i Naderi'sinde ve Mufassal Osmanlı Tarihi'nde bu olay bir savaş olarak nitelendirilmektedir. Hammer da bu olayı aynı şekilde zikretmiştir. Fakat Hammer'ın Osmanlı Tarihi adlı eserindeki C. VII, 411. ve 422. sayfaların dipnot açıklama kısımlarında bu olayın katiyen bir savaş olmadığını, Topal Osman Paşa'nın Bağdat zaferinden sonra Kerkük'te hasta yatağında baskına uğrayarak öldürüldüğünü iddia edilmiştir.

³³⁸ Mirza Mehdi Han Esterebadî, *Dürre-i Nadere*, s. 376-390.

ise kış koşullarından dolayı dağınık bir halde bulunuyordu. Tüm bu koşulları iyi analiz eden Nadir, Kerkük önlerinde Osmanlı askerlerine saldırmış ve onlara karşı galibiyet kazanmıştır. Bu galibiyetten sonra Kerkük, Şehrizer ve Derne'yi ele geçiren Nadir, Osmanlı Devleti'nin kendilerinden barış isteyeceğini düşünmüştür. Ancak Osmanlı Devleti aksine, mücadeleye girişmesi için Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'yı görevlendirmiştir.³³⁹ Ayrıca Osmanlı Padişahı tarafından, Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın serasker tayin edilmesi ve Anadolu, Rumeli ve Bağdat diyarlarından bölgeye 2.000 kadar asker temin edilmesi ile ilgili Halep Valisi'ne emir verilmiştir.³⁴⁰ Ayrıca, Topal Osman Paşa'nın şahadetinin ardından İranlıların Şehrizer, Derne ve Kerkük'ü almaları Osmanlı Saray'ı tarafından duyulunca, Kırım Han'ı Kaplan Giray'a İran'a saldırmayı emri verilmiştir.³⁴¹

2. 3. 5. Kafkaslarda Mücadele

Kerkük muharebesinden sonra 1146 Şaban/1734 Ocak'ta tekrar Bağdat önlerine gelen Nadir, orada birkaç gün bekledikten sonra Ahmed Paşa'ya elçi göndererek Revan, Gence, Şirvan, Tiflis ve Kâht eyaletlerini istemiştir. Ahmed Paşa, Bağdat'ta fazla kuvveti bulunmadığı ve önceki muhasaranın eksiklerini henüz tamamlamadığı için bu teklife olumsuz bir cevap vermemiştir. Durumu hükümete bildireceğini beyan eden Ahmed Paşa, bunun için 70-80 gün müsaade istemiş ve bu süre zarfında Nadir de İran topraklarına geri dönmüştür.³⁴²

Osmanlı sadrazamının Nadir'e yazdığı mektubunda, barış görüşmelerinin Diyarbakır'daki Köprülüzâde Abdullah Paşa'ya devredildiği, bu sebeple Nadir'in kendi temsilcilerini Diyarbakır'a göndererek barış görüşmelerinin bir an önce başlatılması gerektiği yazılmıştı. Nadir, bu teklifle Osmanlıların amacının vakit kazanmak olduğunu fark etmişti. Çünkü Osmanlılar Güney Kafkas'ı boşaltmak istemiyorlardı ve bu barış görüşmeleri bahanesiyle zaman kazanarak ordularını iyileştirmek niyetindeydiler.³⁴³ Durum tam da Nadir'in düşündüğü gibi olmuştu.

³³⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 226.

³⁴⁰ BOA. C. HR. nr.24 / 1157.

³⁴¹ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VII, s.422.

³⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 227.

³⁴³ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 256.

Çünkü bu teklif daha sonra Osmanlı Hükümeti tarafından değerlendirilerek Nadir'e ret cevabı verilmiş ve durum İran seraskeri Abdullah Paşa'ya bildirilmişti.³⁴⁴

Nadir bir müddet sonra I. Mahmud'a, Vezir-i azam Hekimoğlu Ali Paşa'ya ve Şeyhülislam'a, barış teklifinde bulunduğu mektuplar göndermiştir. Bu mektuplarda Nadir; tıpkı Osmanlı hanedanının olduğu gibi kendisinin de Türk olduğunu belirtmiş ve aralarında akrabalık bulunduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Nadir'in teklifi Osmanlı sadrazamı tarafından uygun bulunmuştur. Ancak Köprülüzâde Abdullah Paşa, İran'ın Aras Nehri'nin sağ kıyısındaki tüm şehirleri almak istediğini bildiği için bu anlaşmayı kabul etmemiştir. Bunun üzerine sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa bu olumsuz şartları kabul ettiği için görevinden azledilmiştir.³⁴⁵

Osmanlılar ile İran arasında yapılan yazışmaların ardından Ruslar İran'a elçilik heyeti göndermiştir. Rusların buradaki amacı hem Osmanlı-İran münasebetlerini hem de İran-Rus münasebetlerini aydınlatmaktır. Çünkü 1732 yılında İran ile Rusya arasında gerçekleştirilen Reşt Anlaşması'na³⁴⁶ göre Derbent ve Bakü'nün Osmanlılar tarafından İran'a geri verilmesi gerekirken bunun gerçekleşmemesi İran ile Rusya arasındaki ilişkileri germekteydi. Buna bir de Rusların, zikredilen bölgeleri Osmanlı kuvvetlerinden temizlendikten sonra Nadir'e verileceğini söylemesi, Nadir'i Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmaktan başka bir şey değildi. Esasında Rusların amacı tam da buydu. Çünkü Ruslar her fırsatta Osmanlı Devleti'ni Güney Kafkas tarafından sıkıştırmak niyetindeydi.³⁴⁷

Sulh teşebbüsünden herhangi bir sonuç alamayan Nadir,³⁴⁸ Irak dolaylarını terk ettikten sonra, Şirvan Han'ının bölgede bulunmamasını fırsat bilerek, Şamahi Kızılbaşlarının da yardımıyla 24 Ağustos 1734/24 Rebiülevvel 1146'da³⁴⁹ hiçbir çaba harcamadan Şamahi'yi ele geçirmiştir.³⁵⁰ Bu sebeple Şirvan Hanı Suray Han Şamahi'yi geri almak amacıyla Tiflis ve Gence valilerinden yardım istemiştir. Bunun üzerine Suray Han'a yardım amacıyla Gence taraflarında bulunan Tatar askerleri gönderilmiştir. Bundan sonra Suray Han, 27 Eylül 1734/28 Rebiülahir 1147'de İran

³⁴⁴ Midhat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2481.

³⁴⁵ Uğur Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında...", s. 189, 190.

³⁴⁶ Reşt Anlaşmasının Maddeleri için bkz. Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 146.

³⁴⁷ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 257.

³⁴⁸ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 353.

³⁴⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 227.

³⁵⁰ Mirza Mehdi Han Esterebadî, *Dürre-i Nadere*, s. 402.

kuvvetleri ile çarpışıp onları bozguna uğratmış olsa da, bu başarıdan herhangi bir siyasî fayda sağlayamamıştır. Sonrasında iki kez mağlup olan Şirvan Hanı, Kumuk taraflarına kaçmıştır.³⁵¹

Nadir, Şirvan, Şamahi ve Dağıstan bölgelerini ele geçirdikten sonra Osmanlılardan Gence'yi almak amacıyla harekete geçmiştir. Bunun üzerine Gence valisi Genç Ali Paşa, Erzurum ve Revan valilerini acilen yardıma çağırmış ve Osmanlı Merkezi de Revan, Tiflis, Çıldır, Erzurum ve Van valilerine Gence'ye yardım etmeleri için emirler göndermiştir. Bunun üzerine kuvvetleri ile Gence bölgesine gelen Nadir, Gence'yi ve Tiflis'i kuşatmıştır.³⁵² Nadir'in Gence ve Tiflis kuşatması üzerine Revan hakimi Timurtaş Paşa bölgeye yardım için harekete geçerek, Türklerden ve Van Kürtlerinden oluşan 6.000 kişilik bir kuvvet ile Nadir'in saldırılarına maruz kalan Tiflis'e gitmiştir. Daha sonra Timurtaş Paşa Tiflis bölgesinde mahsur kalanlara acilen zahire yollatarak hayatta kalmalarını sağlamaya çalışmıştır.³⁵³ Ancak Nadir 1147/1734'te Gürcistan bölgesini ele geçirmiş ve sonrasında Azerbaycan topraklarında bulunan yaklaşık 1000 kadar Ermeni aileyi zorla Meşhed bölgesine göç ettirmiştir.³⁵⁴

Nadir'in Gence'yi kuşattığı esnada I. Mahmud, Nadir'in bölgede çıkardığı karışıklıkları önlemesi için Kırım Han'ı Kaplan Giray ve askerlerine Dağıstan ve Şirvan bölgelerine yardıma gitmesi için emir vermiştir.³⁵⁵ Ancak Ruslar yardım için harekete geçen Kırım Hanına geçit vermeyince Osmanlılar ile Ruslar arasında gerginlik yaşanmıştır. Bunun üzerine hemen harekete geçen Nadir, Osmanlı-Rus gerginliğini değerlendirmek amacıyla Rusya'dan Bakü ve Derbent'in kendisine iadesini istemiştir. Nadir Rusları, eğer istedikleri yerine getirilmezse Osmanlılar ile ittifak kurmakla tehdit etmiştir.³⁵⁶ Bunun üzerine Nadir'in şartlarını kabul eden Ruslar, Mart 1735'te yapılan Gence Anlaşmasına göre, önce Bakü'yü, anlaşmadan iki ay sonra da Derbent'i tahliye etmişlerdir.³⁵⁷ Bu anlaşmaya dayanarak Azerbaycan'ın tüm kuzey toprakları Safevîlere bırakılmaktadır.³⁵⁸ Ayrıca Sulak

³⁵¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 228.

³⁵² Uğur Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında...", s. 190.

³⁵³ Muhammed Mehdi bin Muhammed Nasir Esterebadî, *Tarih-i Cihanguşa-yı Naderî*, İntişarat-ı Âlem-i Efruz, Kaşmer 1394, s. 238.

³⁵⁴ Abolhasanebne Muhammed Emin Golestanî, *Mecmu'ul Tevarih*, s. 377.

³⁵⁵ Kırım Hanlarına Nâme-i Hümâyûn, s. 38-42.

³⁵⁶ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 171.

³⁵⁷ L. Lochart, *Nadir Shah*, s. 86.

³⁵⁸ Zezenfer Recebli, *Azerbaycan Tarixi (Oçerkler)*, Elm ve Tehsil Neşriyat, Bakü 2013, s. 191.

Kalesi Rusya ve İran Devletleri arasında sınır kabul edilirken,³⁵⁹ iki devlet herhangi bir üçüncü devletin tehdidine karşı birlikte hareket etme kararı almışlardır.³⁶⁰

Gence Anlaşmasından sonra Kars dolaylarına doğru ilerleyen Nadir, 24 Mayıs 1735/1 Muharrem 1148'de 12.000 kişilik ordusuyla³⁶¹ Van dolaylarından hareket ederek Kars yakınlarında karargâhını kurmuştur.³⁶² Nadir, nevrüz bayramından birkaç gün sonra Kars'a ulaşip orayı muhasara altına almıştır.³⁶³ Bunu haber alan Abdullah Paşa, Van valisi Timur Paşa'yı 30.000 kişilik bir kuvvetle Nadir'in üzerine göndermiştir. Ancak Osmanlı birlikleri İranlılar karşısında başarısız olmuştur. Nadir, Osmanlılara üstün geldikten sonra Kars'ı kuşatma altına almıştır. Fakat Osmanlılar kaleyi top ve tüfeklerle savunmaya başlayınca Nadir'in kayıpları artmaya başlamıştır. Kars'ı düşüremeyeceğini Anlayan Nadir, taktik değiştirerek kale önlerini terk etmiş,³⁶⁴ Abdullah Paşa da onları Arpaçay'a kadar takip etmiştir. Fakat bu mevkide Nadir'in ani bir baskısıyla savaşa girmek zorunda kalan³⁶⁵ Abdullah Paşa askerlerinin önemli bir kısmını kaybetmiş,³⁶⁶ kurtulmayı başaranların ise her biri bir tarafa dağılmışlardır.³⁶⁷

Arpaçay muharebesinden sonra Nadir Gence, Tiflis ve Revan'ı ele geçirmiştir.³⁶⁸ Nadir bu zaferlerden sonra tekrar ilk seferinde elde edemediği Kars üzerine yürümüştür. Bu sebeple Kars'ı kuşatma altına almadan önce, Erzurum'a kadar tüm yerleşim birimlerini yağmalamıştır.³⁶⁹

Nadir'in Kars'ı ikinci kez kuşatma altına almasından³⁷⁰ yaklaşık iki ay sonra ordusu bozulmaya başlamıştır. Sırrı Efendi'ye göre bunun en önemli sebeplerinden biri Ramazan ayı ile beraber meydana gelen şiddetli yağışlardı. Çünkü Nadir, kuşatmadan hemen önce Kars çayı üzerine bir set yaptırmış, yağışlarla birlikte setin yıkılmasıyla Kars çayı doğal yatağına kavuşmuş ve oluşan sel baskısıyla İran ordusu

³⁵⁹ L. Lochart, *Nadir Shah*, s. 86.

³⁶⁰ Minorsky, *İran der Zeman-e Nader Şah*, s. 33.

³⁶¹ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 172.

³⁶² Mirza Mehdi Han Esterebadî, *Dürre-i Nadere*, s. 409.

³⁶³ Edalet Tahirzade, *Nadir Şah Efşar*, s. 15.

³⁶⁴ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 172, 173.

³⁶⁵ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 353.

³⁶⁶ Edalet Tahirzade Osmanlıların Abdullah Paşa ile birlikte 50 bin kayıp verdiğini ifade etmektedir. Konu ile ilgili bkz. Edalet Tahirzade, *Nadir Şah Efşar*, s. 15.

³⁶⁷ Mirza Mehdi Han Esterebadî, *Dürre-i Nadere*, s. 413.

³⁶⁸ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 439.

³⁶⁹ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 177.

³⁷⁰ Edalet Tahirzade, *Nadir Şah Efşar*, s. 15.

perişan olmuştur. Buna ilaveten Kars halkı ile birlikte Ahmed Paşa'nın gösterdiği cesur müdafaa ve diğer taraftan da Nadir'in askerlerinin yavaş yavaş firar etmesi de bu başarısızlığın sebeplerindendi. Bu durumda Nadir, Osmanlı askerlerinin direncini kıramamış ve Kars Kale'sini almaktan vazgeçerek ikinci kez giriştiği kuşatmayı da kaldırmak zorunda kalmıştır.³⁷¹

Kars kuşatması devam ettiği esnada Bağdat valisi Ahmed Paşa evvelce Köprülüzâde Abdullah Paşa tarafından başlatılan barış görüşmeleri için görevlendirilmişti (2 ağustos 1735).³⁷² Fakat bu sırada Osmanlı kuvvetlerinin yenilgisini duyan Gence valisi Genç Ali Paşa, uzun süredir kuşatma altındaki Gence Kalesi'ni Nadir'e teslim ederek (9 Temmuz 1735)³⁷³ Kars'a çekilmişti. Tiflis valisi İshak Paşa ile Revan valisi Vezir Ali Paşalar da şehirlerini Nadir'e teslim ederek çekilmek zorunda kalmışlardı. Sonrasında ise Nadir, Genç Ali Paşa vasıtasıyla Osmanlılar ile barış yapma isteğini bildirmiş ve bu amaçla hazinedârı Mirza Mehmed'i Abdullah Paşa'ya göndermiştir. Osmanlı Devleti'nin aldığı yenilgiler ise Osmanlı'yı İran ile sulh yapmaya zorlamaktaydı.³⁷⁴ Bu olaylar gerçekleştiği sırada Nadir, Mugan Ovası'nda saltanat değişikliği ile uğraşmaktaydı.³⁷⁵

2. 4. II. Dönem Osmanlı-İran İlişkileri (1736-1743)

2. 4. 1. Mugan Kurultayı'nda Nadir'in Şah İlan Edilmesi ve Mezhep Siyaseti

Nadir, İran'a emniyeti geri getirmek ve ülkenin huzurunu sağlamak bahanesiyle II. Tahmasb ve III. Abbas adına devletin tüm maddi ve manevi imkânlarından istifade etmişti.³⁷⁶ Bu sayede Nadir, Azerbaycan topraklarının tamamını hakimiyeti altına aldıktan sonra, elde ettikleri ile halk arasında büyük bir itibar kazanmıştı. O, kendi çabasıyla tüm ülkeyi nüfûzu altına aldıktan sonra artık şahlık düşüncesini hayata geçirmenin vaktinin geldiğine karar vermiştir.³⁷⁷ Ona göre artık İran tahtının ve tacının yeni sahibi belirlenmeliydi. Nadir, bunun için en iyi

³⁷¹ Sırrı Efendi, *Risâletü't-Târîh-i Nâdir Şâh*, s. XXXI-XL.

³⁷² Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 439.

³⁷³ Edalet Tahirzade, *Nadir Şah Efşar*, s. 15.

³⁷⁴ Uğur Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında...", s. 191.

³⁷⁵ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 440.

³⁷⁶ Ali Ekber Caferî, "Berresi ve Tahlil Revabet-i Nader Şah-ı Efşar ve Erameni", *Pejuheşname-yi Encümen-i İrani Tarih*, Sal-i Evvel, Şomara-yi-I, Behar 1388, s. 10.

³⁷⁷ Cahangir Hüseyin Efşar, *Azerbaycan Nadir Efşar Dövleti*, s. 64.

aday olarak da kendisini görmekteydi.³⁷⁸ Çünkü sınırları tekrar eski haline getirilmiş olan İran'da, artık iki başlı yönetim ortadan kalkmalıydı. Nadir, Azerbaycan ve Kafkas topraklarını geri kazanırken doğal olarak günden güne halk nezdinde itibar da kazanmıştı. Bunun yanında hala ülkede Şah yanlısı Safevî taraftarları mevcuttu ve bunların sayısı hiç de azımsanacak gibi değildi. Diğer taraftan Nadir, her zerresini kendi kılıcıyla kazandığı toprakları Safevîlerin sahiplenmesini kabul edemiyordu. O sebeptendir ki Nadir, en münasip anı kollamaya başlamıştı. Bu anın da Dağıstan seferinden sonra olduğuna karar verdi. Bu sebeple Nadir bir an önce bir kurultay düzenlenmesini ve yeni şahın kim olacağını belirlenmesini istemiştir.³⁷⁹

Nadir, her ne kadar Şah III. Abbas'ın naibi olarak adlandırılrsa da esasında o, ülkenin gerçek hükümdarıydı. İran'ın sınırları onun sayesinde yeniden çizilmişti.³⁸⁰ Bu sebeple Nadir memleketteki kadınlara, ulemaya, ordu komutanlarına, valilere ve devletin ülkedeki tüm nüfuzlu beylerine bir kurultay vasıtasıyla İran'ın yeni şahının belirlenmesi için³⁸¹ 26 Aralık 1735'te Aras Nehri yakınlarındaki Mugan Ovası'nda toplanmalarını emretmiştir.³⁸² Nadir'in kendisi de 9 Ramazan 1148/23 Ocak 1736 Pazartesi günü Mugan Ovası'na geçmiştir.³⁸³

Mehman Süleymanov'un aktardığına göre, bazı tarihçiler III. Abbas'ın küçük yaşta ölmesinin Nadir'in şahlık davası için bir fırsat olarak kullandığını belirtmişlerdir. Ayrıca kimi tarihçiler de Nadir'in, III. Abbas'ın ölüm haberini Derbend'den Aksu'ya giderken yolda işitmesine rağmen, bu haberi bir müddet gizli turmayı uygun gördüğünü söylemiştir. Ancak Mehman Süleymanov bu görüşlere karşı çıkmaktadır. Çünkü, Nadir ile ilgili temel kaynaklarda Mugan Kurultay'nın

³⁷⁸ Edalet Tahirzade, *Nadir Şah Efşar*, s. 17.

³⁷⁹ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 293.

³⁸⁰ Cahangir Hüseyin Efşar, *Azerbaycan Nadir Efşar Devleti*, s. 64.

³⁸¹ L. Lochart, *Nadir Shah*, s. 96.

³⁸² Jonas Hanway, *Zendeği-yi Nader Şah*, s. 154; Cahangir Hüseyin Efşar, *Azerbaycan Nadir Efşar Devleti*, s. 65. 'Mugan' bölgesi, Meşhed'deki Nadir Şah Müzesi'nde yer alan dönemin haritalarında rahatlıkla görülebilmektedir. Konu ile alakalı Meşhed'deki Nadir Şah Müzesi'nden tarafımızca çekilen fotoğraflar tezimiz ekinde yer almıştır. Kaynaklarda "Mugan" bölgesi ile ilgili farklı ibareler yer almaktadır. Kaynakların bazılarında bölge için "Mugan Sahrası" ya da "Mugan Çölü" ibaresi yer alırken kimi kaynaklarda bölge için "Mugan Ovası" ibaresi yer almaktadır. Birinci el kaynakların büyük çoğunluğu bölge için "Mugan Ovası, (Deşt-i Mugan)" ibaresini kullandığından biz de bu bölge için "Mugan Ovası" ismini kullanmayı tercih ettik.

³⁸³ Muhammed Kâzım Mervî (Vezir-i Merv), *Alâm-ı Ara-yı Naderî*, Nakş-ı Cehan Neşriyyat, İsfahan 1364, C. II, s. 447; Nadir'in Mugan'a gelişi tarihini L. Lochart 22 Ocak 1736 olarak vermiştir. Konu ile ilgili bkz. L. Lochart, *Nadir Shah*, s. 97.

yapıldığı esnada III. Abbas'ın sağ olduğu ibaresi geçtiği geçmektedir. Bu sebeple Mehman Süleymanov diğer tüm ibarelerin anlamsız olduğunu dile getirmiştir.³⁸⁴

Mehman Süleymanov'a göre kurultayın niçin özellikle Azerbaycan topraklarında yapıldığı ile ilgili bir malumat yoktur. Bu konuda, bölgenin su ve erzak kaynaklarına yakın olduğu için tercih edildiğini gösteren ifadeler pek uygun bir yorum değildir. Çünkü o dönemde İran topraklarında hem su ve yiyecek kaynakları açısından hem de iklim koşulları açısından birçok uygun bölge bulunmaktaydı. Ancak ona göre, bu kurultay için neden özellikle Azerbaycan'ın seçildiği ile ilgili kesin bir ifade kullanmak pek doğru değildir.³⁸⁵

Kurultayın Azerbaycan topraklarında yapılmasındaki amaç kanatimizce bölgenin hem Rusya hem de Osmanlı Devleti gibi iki büyük devlete yakınlığı olabilir. Çünkü bu toprakların bir kısmı Rusya'dan bir kısmı da Osmanlı'dan alınmıştır. Kurultayın bu bölgede yapılması hem bu iki devlete karşı bir gösteriş, hem de Nadir'in kendini halk nazarında meşru olarak tanıtmaya çalışması olabilir. Belki de Nadir, Rusya ve Osmanlı gibi büyük devletlerin onayını alma düşüncesiyle kurultayın bu devletlere yakın bir alanda yapılmasını istemiş olabilir.

Mugan'da gerçekleştirilecek kurultay için aylar öncesinden büyük hazırlıklar yapılmış, çok paralar harcanmıştır. Kurultaya katılacaklar için kamışlardan ve ahşap malzemeden oluşan 12.000 çadır inşa edilmiştir.³⁸⁶ Her birinin uzunluğu 50 metre, eni ise 15 metre olan bu çadırlar Kazvin'de özel olarak imal edilmiştir. Her bir çadırın 12 direği vardı ve bu direkler 12 İmamı temsil ediyorlardı. Çadırların içi de kıymetli taşlarla ve gümüşlerle bezenmiştir. Ayrıca çadırların bulunduğu arazide hamamlar, pazarlar ve mescidler de kurulmuştur.³⁸⁷

³⁸⁴ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 292; Edalet Tahirzâde eserinde, Mugan Kurultayı'ndan önce III. Abbas'ın vefat ettiğini söylemektedir. bkz. Edalet Tahirzade, *Nadir Şah Efşar*, s. 17; Mihirdad Halegî ise Nadir'in İran hükümetini ele geçirmesinden sonra III. Abbas'ın öldürüldüğünü belirtmiştir. Aynı zamanda yazar, III. Abbas henüz bebek çağında öldürüldüğü için adına mühür basılmadığını ifade etmektedir. Konu ile ilgili bkz. Mihirdad Halegî, "Mohrname Safevî", *Peyam-ı Beharistan*, D. 2, S. 5, Ş. 19, Behar-1392, s. 419.

³⁸⁵ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 294.

³⁸⁶ L. Lochart, *Nadir Shah*, s. 96.

³⁸⁷ Cahangir Hüseyin Efşar, *Azerbaycan Nadir Efşar Devleti*, s. 65.

Nadir kurultaya Catholicos Abraham³⁸⁸ adlı bir şahsı özel olarak davet etmişti. Buna ilaveten birkaç gün sonra Nadir'in kardeşi İbrahim Han, Tahmasb Han Celayir, Pir Muhammed ve Şah Kulu Han Kaçar gibi önemli misafirler kurultaya katılmışlardı.³⁸⁹ Ayrıca daha sonraları sulh talebi hakkında görüşmek için Osmanlı Devleti'nden Genç Ali Paşa da Mugan'a ulaşmış³⁹⁰ ve hemen ardından İran'ın Kirmanşah Valisi Ebulbaki Han Zangana da kurultaya teşrif etmişlerdi.³⁹¹

Ramazan ayının 20'si/2 Şubat'a kadar tüm delegeler Mugan'a ulaşmıştı. Resmî kayıtlara göre Mugan'a 20.000'i davetli olmak üzere,³⁹² toplamda yaklaşık 100.000 kişi katılmıştır.³⁹³ Fakat Lochart'ın ifadesine göre bu sayının 100.000'i bulması pek mümkün değildir. Ona göre muhtemelen bu sayı, burada bulunan ordu mensupları ve çalışanlar da dahil edilmesiyle oluşan bir rakamdır.³⁹⁴

Nadir, davetliler Mugan'a ulaştıktan sonra temsilcileriyle çadırında bir toplantı yapmış, onlara davetliler için hiçbir harcamadan kaçınılmaması hatta onlara mümkün olduğu kadar ihtiram gösterilmesini emretmiştir.³⁹⁵

Nadir'in misafirlerinin tamamının kurultaya gelmesi bir hayli zaman almıştır. Bu süre zarfında Nadir, devlet işlerini aklından çıkarmamış, hemen hergün divanı toplayarak memleket meseleleri hakkında bilgi almaya devam etmiştir. Bu toplantılar hergün yaklaşık dört saat kadar sürerdi. Kalan vaktinde ise Nadir kendine yakın bulduğu delegeleriyle görüşmeler yapmayı tercih ederdi. Bu arada Nadir, tüm davetlilerin gelmesini bekleyene kadar oradakilerin av ile meşgul olmalarına izin vermiştir. Bu sebeple çevre bölgelerden av hayvanlarının Mugan düzlüğüne doğru kovalanmasını emretmiştir. Böylece av esnasında mevcut misafirlere de bir gösteri sunulmuş olacaktır. Nadir bu av merasimini öyle ciddiye almıştır ki, av hayvanlarını

³⁸⁸ Bu şahıs bir Ermenidir ve Mugan Kurultayı için Nadir tarafından Girit Adası'nın Candia (Kandia) Şehri'nin temsilci olarak davet edilmiştir. Konu ile ilgili bkz. Ali Ekber Caferî, "Berresi ve Tahlil Revabet-i Nader", s. 10.

³⁸⁹ L. Lochart, *Nadir Shah*, s. 97.

³⁹⁰ Muhammed Mehdi bin Muhammed Nasir Esterebadî, *Tarih-i Cihanguşa-yı Naderî*, s. 255; Ahmed Kesrevî, *Nader Şah*, (Çevrimiçi 05. 03. 2017), <http://s4.picofile.com/d/7859333545/ad817450-7e98-4641-988c-44ccef408fc/%D9%86%D8%A7%D8%AF%D8%B1%D8%B4%D8%87.pdf>, s. 135.

³⁹¹ L. Lochart, *Nadir Shah*, s. 97.

³⁹² Edalet Tahirzade, *Nadir Şah Efşar*, s. 17.

³⁹³ Muhammed Mehdi bin Muhammed Nasir Esterebadî, *Tarih-i Cihanguşa-yı Naderî*, s. 255.

³⁹⁴ L. Lochart, *Nadir Shah*, s. 97.

³⁹⁵ Jonas Hanway, *Zendeği-yi Nader Şah*, s. 155.

Mugan dolaylarına kovalamakla görevli kişiler işlerini düzgün yapmadığı takdirde onların cezalandırılacağını bildirmiştir.³⁹⁶

Nadir, muhtemelen Mugan Ovası'na gelirken, yol boyunca İran Devleti için yaptığı hizmetleri düşünmüştü. O, neredeyse hayatı boyunca devleti için hizmet etmişti. Hiçbir zaman kendi rahatını düşünmemişti. Fakat bu durum acaba gelecekte onun için bir fayda sağlayacak mıydı? Acaba o, ömrü boyunca saltanat naibi olarak mı kalacaktı? Yoksa Sultan III. Abbas büyüdüğü zaman onun hizmetkârı mı olacaktı? Ve yahut hükümet işlerini başka birisine devredip ömrünün geri kalanını gizli bir köşede mutlu bir şekilde mi geçirecekti?³⁹⁷

Nadir, kafasındaki karışık düşüncelerle Mugan'a vardikten sonra başlarda gerçek niyetini hiç kimseye belli etmemiştir. Belki de Nadir'in kendisi de düşüncelerini tam olarak netleştirmiş değildi.³⁹⁸ Ama Nadir yine de, tüm sıkıntıları kendisinin çekmesine rağmen başkasının tahta oturması fikrini kabullenemiyordu.³⁹⁹ Ayrıca Nadir de biliyordu ki küçük yaştaki III. Abbas'ın şahlığı çok uzun sürmeyecekti. Ama yine de bu durum Nadir'in gelecekte planları için elini kolunu bağlamıştı.⁴⁰⁰

Mugan Kurultayı başlamadan evvel, Nadir'e yakın olan yedi kişi davetlilere devletin yeni şahının kim olması ile ilgili görüşlerini bildirmeye başlamışlardı. Nadir başlangıçta kendisini şahlık için öne sürmek istememişti.⁴⁰¹ Fakat daha sonra Nadir yanındakilere kendisinin bu ülke için ne kadar mücadele verdiğini, fitne fesadları ülkeden def ettiğini, memleketin güçlü ve dirayetli bir şaha ihtiyacı olduğunu, kendisinin de bu görev için hazır bulunduğunu beyan etmekten geri durmamıştır. Ayrıca Nadir, ahalinin ekseriyetle Safevî Hanedanlığını devam ettirmek istemeleri ile ilgili de endişelenmiştir.⁴⁰²

Nadir, bir yandan şahlıkla ilgili açıkça fikir beyan etmezken, diğer yandan da Safevî Devleti'nin artık iyice zayıfladığını, bu sebeple saltanatın başka bir hanedana

³⁹⁶ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 295.

³⁹⁷ Muhammed Hüseyin Meymendî Nejad, *Zendegi-yi Pormacerayî...*, s. 505.

³⁹⁸ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 295.

³⁹⁹ Muhammed Hüseyin Meymendî Nejad, *Zendegi-yi Pormacerayî...*, s. 505.

⁴⁰⁰ Firidun Nurullabeyli Esedov, *Nadir Şah Efşar*, s. 24.

⁴⁰¹ Cahangir Hüseyin Efşar, *Azərbaycan Nadir Efşar Dövləti*, s. 66.

⁴⁰² Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 295.

devredilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Bu yüzden Nadir kendini Safevîlere muhtaç hissetmediği için onlara itaat etmeyi sürdürmek istememiştir.⁴⁰³

Nadir bir müddet sonra kurultayda İran şahı olma düşüncelerini açık olarak beyan etmiştir. Ancak bunun üzerine ahaliden biri Nadir'e; kendisinin Şah III. Abbas'ı saltanata erdirmesi gerektiğini, şah büyüyene kadar ona naiblik edeceğine dair söz verdiğini, kendisinin zaten istediği zaman her şeye ulaşabildiğini, bu sebeple hükümdarlığına gerek olmadığını ve bu düşüncelerini derhal terk etmesi gerektiğini söylemişti.⁴⁰⁴

Nadir kurultayda bazı muhalif görüşlere rağmen gene de adaylık düşüncesinden kendini alamamıştır. Bu sebeple Nadir, şahlığa adaylığını kurultayda dört gün boyunca müzakere ettirmiştir. Müzakerenin sonucunda çoğunluk Nadir'in şah olması yönüne karara varmıştır.⁴⁰⁵ Çünkü Nadir İran'ın saltanatını kendi kılıcıyla kurtarmıştır. Bu sebeple çoğunluk ondan başkasının şahlığa yakışmayacağı düşünmüştür. Ayrıca onların mal ve can güvenliği Nadir'in ellerindeyken kendilerini oldukça güvende hissetmişlerdir. Bunun için çoğunluk Nadir'e minnet duymaktadır. Nadir ise onlara: *“Biliyorsunuz ki ben yıllarca savaş meydanlarında yer aldım ve bu süre zarfında Allah da her zaman benim yanımda yer aldı. Siz İran ordularının başarılarına kendiniz şahit oldunuz. Benim sizi buraya davet etmemdeki amaç bana teşekkür etmeniz değildir. Siz burada istediğiniz kararı almakta özgürsünüz. Siz bana memleketi abâd etmem konusunda yardımcı olabilirsiniz. Ancak İran tahtına benim oturmamı istiyorsanız sizden bazı şartlarım olacak”* şeklinde hitap etmiştir.⁴⁰⁶ Görüldüğü üzere Nadir kurultaya katılanlara, şah olduğu takdirde bazı şartlarının olduğunu ileri sürmüş ve ancak şartları kabul edilirse şahlığı kabul edeceğini beyan etmiştir.⁴⁰⁷

Nadir'in şahlığı kabul etmek için öne sürdüğü şartlardan ilki şudur: Hiç kimse Tahmasb'ın soyundan gelenleri tahtın ve tacın varisi ve sahibi olarak görmeyecektir. Ayrıca Safevî Hanedanı'ndan her kim tahtta hak iddia etmeye kalkarsa derhal zindana atılacaktır.⁴⁰⁸ Nadir'in ikinci şartı ise; Şia mezhebinden Ehl-i Sünnet bir

⁴⁰³ Mirza Mehdi Han Esterebadî, *Dürre-i Nadere*, s. 751.

⁴⁰⁴ Muhammed Hüseyin Meymendî Nejad, *Zendegi-yi Pormacerayî...* , s. 506.

⁴⁰⁵ Cahangir Hüseyin Efşar, *Azerbaycan Nadir Efşar Dövləti*, s. 66.

⁴⁰⁶ Jonas Hanway, *Zendegi-yi Nader Şah*, s. 156.

⁴⁰⁷ M. R. Arunova, K. Z. Eşrefyan, *Dovlet-i Nader Şah-ı Efşar*, s. 131, 132.

⁴⁰⁸ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 304.

mezhebe geçiş ile alakalıydı.⁴⁰⁹ Nadir, bu konu ile ilgili düşüncelerini şu şekilde açıklıyordu: “*Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (S.A.V)’in vefatından sonra yönetime dört halife gelmişti. Hind, Rum, Türkistan diyarları ve hatta daha önceleri İran diyarları hep bu dört halifeye tâbî idiler. Fakat Şah İsmail-i Safevî başa geçer geçmez devletin salâhı adına Ehl-i Sünnet mezhebini devlet içerisinde yasaklayıp yerine Şia’yı devletin dini haline getirmişti. Üstelik Şah İsmail-i Safevî sadece Ehl-i Sünnet mezhepleri yasaklamakla kalmamış, aynı zamanda Hz. Ali dışındaki diğer üç halifeye sebbedilmesi konusunda emirler vermişti. Şah İsmail-i Safevî’nin bu hareketi halk arasında nifak tohumları ekmekten başka bir işe yaramayan, ziyadesiyle kötü ve beyhude bir iştir. Bu hükümdarlar tahttan gitmesine rağmen onların bu kötü adetleri yeryüzünde devam etmiş ve eğer bir an önce önlem alınmazsa böyle gitmeye de devam edecektir. İranlılar bu kötü durumdan ancak Ehl-i Sünnet mezhebine geri dönerek kurtulabilirler. Fakat Şiîler Hz. İmam Cafer Sadık’a bir büyük muhabbet besledikleri için onu terk etmek istemeyebilirler. Böyle bir durumda İranlılar İslam’ın temel kaideleri ile ilgili konularda Ehl-i Sünnet’e, diğer konularda ise İmam Cafer Sadık’a uyabilirler. Ne mutlu bize ki Ehl-i Sünnet mezhebi İran topraklarında tekrar özgürce yaşayabilecektir.*”⁴¹⁰

Nadir, Şah İsmail’den bu yana benimsenmiş olan Şiî itikadın senelerce Müslümanlar arasında anlaşmazlıklara sebep olduğunu ifade etmiştir. Bu yüzden o, Şiîliğin Şah İsmail döneminden farklı bir şekilde açıklanarak, yine Şia’ya ait bir mezhep olan Caferî⁴¹¹ itikadında kalınmasının İranlılar için daha doğru bulmaktaydı.⁴¹² Bu çerçevede Şah İsmail döneminden beri uygulanan Hazreti Ali dışındaki diğer üç halifeye sebbedilmesi uygulamasını yasaklamıştır.⁴¹³ Nadir ayrıca ezana eklenen ‘*Eşhedü enne Aliyye veliyullah*’ ibaresinin ezandan çıkarılması için gerekli mercilere emirler göndermişti.⁴¹⁴ Mehman Süleymanov’un eserinde aktarıldığına göre Nadir’in bunu yapmak istemesindeki sebeplerden biri mezhep ayrımcılığının tarih boyunca Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasında savaflara sebep olmasıydı. Ayrıca Kur’an-ı Kerim’de böyle bir ayırım söz konusu değildi. Nadir bunlara ilaveten Osmanlı Devleti ile savaşmanın da artık yersiz olduğunu

⁴⁰⁹ Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, s. 331.

⁴¹⁰ Muhammed Mehdi bin Muhammed Nasir Esterebadî, *Tarih-i Cihanguşa-yı Naderî*, s. 256, 257.

⁴¹¹ Caferîlik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hayreddin Karaman, “Caferîyye”, *DİA*, TDV Yayınları, C. XII, İstanbul 1993, ss. 4-10.

⁴¹² Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şiî İttifakı*, s. 61.

⁴¹³ Jonas Hanway, *Zendegi-yi Nader Şah*, s. 156.

⁴¹⁴ Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şiî İttifakı*, s. 62.

vurgulamıştı. Çünkü her iki devlet de Müslümandı ve iki Müslüman devletin birbiriyle uğraşması ancak Müslümanlığa zarar vermekteydi.⁴¹⁵ Zaten Nadir Şah'ın kendisi de Sultan I. Mahmud'a yazdığı mektubunda artık Ehl-i Sünnet'e daha yakın olduklarını ifade etmiştir. Muhtemelen bu mektubuyla, mezheplerin kurucusu olan İman Cafer'in Osmanlıların kabul ettiği Ehl-i Sünnet mezhebi olan Hanefiliğin imamı, İmam-ı Azam'ın da hocası olmasına dikkat çekilmiştir. Ehli Sünnet ifadesinin Hz. Peygamberin sünnetine tabi olmak anlamında alındığında da kendilerinin de Caferî olarak Sünnete tabi' olduklarını ifade etmeye çalışmıştır. Ayrıca Nadir Şah'ın yazdıklarından, İmam Cafer Sadık'ın İran'da çok sevildiği, onun her sözünün ziyadesiyle itibar gördüğü ve hatta neredeyse bir kanun niteliğinde olduğu ifade edilmiştir.⁴¹⁶

Nadir'in, mezhep farklılıklarından dolayı Osmanlı Devleti'ne düşmanlık beslenmemesi, Safevîlerin adet edindiği diğer halifelere sövmenin ve bid'atçılığın terk edilmesi, beş vakit namaza özen gösterilmesi ve Hz. Peygamber'in sünnetinin takip edilmesi gibi uygulamalara yönelmesini kendilerini Ehli Sünnete yaklaştırma konusundaki delilleri olarak anlayabiliriz. Böylece Nadir bir anlamda, tüm bunlara hassasiyet göstermeleriyle Caferilikte kalsalar da Ehl-i Sünnet Mezheplerden bir farklarının olmadığını ve artık mezhep düşmanlığından vaz geçilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Nadir'in, şahlığı kabulü için beyan ettiği üçüncü şartı ise; şah olduğu takdirde kendinden sonra İran tahtına onun oğullarından ve ya soyundan gelen birisinin oturabilmesidir.⁴¹⁷

Nadir'in kurultaya sunduğu şartlar oradakiler tarafından kabul edilmiş ve bir senet ile yazılı hale getirilmiştir.⁴¹⁸ Bu senete 'mehzername' (iştirak senedi) veya 'vesikaname' denmektedir. Cahangir Hüseyin Efşar'ın aktardığına göre kaynaklarda bu senedi Mirza Mehdi Han Esterabadî'nin kaleme aldığı zikredilmektedir.⁴¹⁹

⁴¹⁵ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 304.

⁴¹⁶ Muhammed Reza Nesirî, *İsnad ve Mekatubat-ı Tarihi-yi İran, Dürre-yi Efşariyye*, Naşir-i Çapî: Cihad-ı Daneşgâhi (Daneşgâh-i Tehran), Naşir-i Dicalî: Merkez-i Tahkikat-ı Rayane-yi Kaime İsfahan, s. 69.

⁴¹⁷ Cahangir Hüseyin Efşar, *Azerbaycan Nadir Efşar Devleti*, s. 66, 67.

⁴¹⁸ Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*, s. 61.

⁴¹⁹ Cahangir Hüseyin Efşar, *Azerbaycan Nadir Efşar Devleti*, s. 67.

Mugan'a katılmış olan nüfuzlu kimseler, ordu komutanları, beyler ve diğerleri bir an önce kurultayın başlamasını beklemekteydiler. Onların birçoğu gönülden isteyerek ve ağız birliği etmişcesine Nadir'e; "biz şahlık için senin seçilmeni istemekteyiz. Bu sebeple bizim senin hizmetinde olmamız bizim üzerimize vaciptir" demişler⁴²⁰ ve kurultaya katılan şahlar, hanlar, beyler, ayanlar ve din adamları Nadir'in şartlarını beyan ettiği senedi imzalamışlardır. Bu senedin imzalanması yaklaşık üç gün sürmüştür. Kurultayın kararı alınıp imza protokolü gerçekleştirildikten sonra müneccimler Nadir'in tahta çıkması için en uygun zamanı belirlemek amacıyla toplanmışlardır.⁴²¹ Nihayetinde Nadir 24 Şevval 1148/8 Mart 1736 Perşembe günü İran'ın yeni şahı olarak tahta oturmuştur.⁴²²

Nadir'in tahta oturması bir merasim eşliğinde gerçekleşmiştir. Nadir'in çadırında gerçekleştirilen merasime henüz Mugan'ı terk etmemiş olan hanlar, ayanlar ve hâkimler eşlik etmiştir. Nadir, şahlık tacını giydiği esnada Kazvin molla başı Mirza Esger hutbe okumuştur. Akabinde Fatıha Suresi okunmuş ve merasime katılanlar alınlarını yere değdirerek (secde ederek) Nadir'e itaat ettiklerini göstermişlerdir. Merasimden kısa bir süre sonra Nadir Şah adına sikkeler bastırılmış⁴²³ ve davetliler için kıymetli hediyeler dağıtılmıştır.⁴²⁴

Nadir Şah'ın tahta geçmesi ile birlikte artık Safevî Hanedanlığının egemenliği son bulmuş ve böylece İran'ın yönetimi başka bir Türk boyu olan Afşarların eline geçmiştir.⁴²⁵

Daha önceden değindiğimiz gibi Nadir, Osmanlı ordularını Kars dolaylarına çekilmeye zorladıktan sonra Azerbaycan bölgesini işgal etmiş, sonrasında ise Genç Ali Paşa vasıtasıyla Osmanlılar ile barış yapma isteğini bildirmiş ve bu amaçla

⁴²⁰ Ahmed Kesrevî, *Nader Şah*, s. 44.

⁴²¹ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 305-307.

⁴²² Muhammed Mehdi bin Muhammed Nasir Esterebadî, *Tarih-i Cihanguşa-yı Naderî*, s. 260; Mirza Mehdi Han Esterebadî, *Dürre-i Nadere*, s. 751; Muhammed Kâzım Mervî, *Alâm-ı Ara-yı Naderî*, C. II, s. 447, 448; L. Lochart, *Nadir Shah*, s. 102; Nadir'in tahta geçme tarihini Jonas Hanway 15 Mart 1736 olarak vermiştir. bkz. Jonas Hanway, *Zendeği-yi Nader Şah*, s. 158.

⁴²³ Nadir Şah tahta çıktıktan sonra, onun adına basılan bazı sikkelerin bir yüzüne yadigâr olarak ebced hesabıyla Nadir Şah'ın cülûs ettiği tarih yazılmıştır. Konu ile alakalı fotoğraflar bu çalışmanın ekinde yer almaktadır.

⁴²⁴ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 307.

⁴²⁵ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 188.

hazinedârı Mirza Mehmed'i Abdullah Paşa'ya göndermişti. Osmanlı Devleti'nin aldığı yenilgiler ise Osmanlı'yı İran ile sulh yapmaya zorlamaktaydı.⁴²⁶

Osmanlı Devleti sulh görüşmeleri için Genç Ali Paşa'yı İran'a, şahlık kurultayının yapıldığı, Mugan'a göndermişti.⁴²⁷ Fakat yapılacak olan barış için Nadir'in bazı şartları bulunmaktaydı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti de kendi şartlarını öne sürmüştü. Yapılan barış görüşmelerinde Osmanlılar IV. Murad zamanında belirlenen Osmanlı-İran sınırlarının aynen geçerli olmasını,⁴²⁸ Rusya ile İran arasında evvelce gerçekleştirilmiş olan ittifak anlaşmasının iptalini ve Rusların Dağıstan'dan çekilmesini şart koşmuştu.⁴²⁹ İran ise; kendilerinin Caferî akidesine mensup olduklarından Caferîliğin beşinci hak mezhep olarak tanınmasını ve Kâbe'de Caferîlik için bir rükn oluşturulmasını istemiştir. Ayrıca İran'ın her sene Beytullah-ı Haram'a hac emiri göndermesine izin verilmesini ve bu sayede İranlı hacıların hac vazifesini rahatça yapabilmelerini⁴³⁰ buna ilaveten İstanbul ve İsfahan'da karşılıklı elçiliklerin açılmasını ve iki tarafın esirlerinin karşılıklı olarak serbest bırakılmasını talep etmiştir.⁴³¹

Nadir Şah, barış görüşmelerinin sürdüğü dönemde hem Hz Muhammed (sav)'e hürmetini göstermek için hem de Sultan I. Mahmud'un gönlünü kazanmak amacıyla Hz. Peygamber'in türbesine elmas, pırlanta ve yakut gibi kıymetli taşlarla bezenmiş bir avize göndermiştir.⁴³²

İran'ın isteklerine karşılık Genç Ali Paşa kendisinin bu şartlara onay vermek için yetkili olmadığı söylemesi üzerine Nadir Şah, hem şahlığını tanıtmak hem de bu şartların görüşülmesini sağlamak amacıyla mektuplarla birlikte⁴³³ Abdülbâki Han-ı Zendege'yi elçi ve Müderris Molla Ali'yi de ona refaktçi olarak tayin etmiştir.⁴³⁴ Bu görüşme için İran elçisi ile birlikte İstanbul'a gelecek olan Genç Ali Paşa'nın yolda

⁴²⁶ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2483.

⁴²⁷ Uğur Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında...", s. 191.

⁴²⁸ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 189.

⁴²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 231.

⁴³⁰ *I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları (3 Numaralı Nâme-i Hümayûn Defteri)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 136, İstanbul 2014, s. 31.

⁴³¹ Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*, s. 62.

⁴³² Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1996, C. VIII, s. 30.

⁴³³ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 189.

⁴³⁴ *I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları (3 Numaralı Nâme-i Hümayûn Defteri)*, s. 27.

konaklayacakları yerlerde her gün için belli bir miktar tayinat verilmesi⁴³⁵ ve bu tayinatın geçtikleri bölge ahali tarafından karşılanması emredilmiştir.⁴³⁶

İran elçisi İstanbul'a vardığında, Nadir Şah'ın Sultan I. Mahmud için gönderdiği hediyelerle fîli Osmanlı Sultanı'na takdim etmiştir.⁴³⁷ Osmanlı Devleti'ne ayak basar basmaz gayet güzel bir şekilde ağırlanan elçiye Osmanlı Hükümeti tarafından mihamdâr tayin edilmiş⁴³⁸ ve İran elçisine Osmanlı Devleti'nde kaldığı süre zarfında tayinat sağlanmıştır.⁴³⁹ Sonrasında Osmanlı görevlileri İranlı heyetle, Rusya ile münasebetler ve Kafkasya'nın durumu hakkında bazı görüşmeler yapmaya başlamıştır.⁴⁴⁰

İran heyeti sulh görüşmeleri için İstanbul'a varduktan sonra Vezir Mehmed Paşa ve Şehülislam es-Seyyid Mustafa Efendi ile Nadir Şah'ın istekleri hakkında görüşmelere başlamışlardır. İran heyetinin Osmanlı Devleti'ne sunduğu istekler değerlendirilmiş ve bunun sonucunda Osmanlı Hükümeti, Nadir Şah'ın İran tahtına oturmasından çok memnun olduklarını ve İran'ın Safevîlerden kalma bid'atları bırakıp Ehl-i Sünnet'e yakın bir akide benimsemiş olmalarından dolayı mutluluk duyduğunu belirtmiştir. Bu vesile ile iki devlet arasında oluşan dostluğu pekiştirmek açısından Osmanlı Devleti, İranlı hacıların hacca gidiş-gelişi, esirlerin karşılıklı serbest bırakılması ve karşılıklı elçilik bulundurulması konularına icazet vermiştir. Ancak, Caferîliğin beşinci hak mezhep sayılıp Kâbe'de Caferîlik adına yeni bir rükn oluşturma konularıyla alakalı olarak şer'î sakıncalar olduğu ifade edilerek olumsuz görüş bildirilmiş ve bu durum mektuplarla Nadir Şah'a iletilmiştir.⁴⁴¹

Sultan I. Mahmud'un mektubunda ifade ettiğine göre Osmanlı Devleti Nadir Şah'ın İran'da yaptığı saltanat değişikliğini ve mezhebî faaliyetini takdirle ve sevinçle karşılamıştır. Bu sebeple Sultan I. Mahmud, İran ile yapılacak olan muahedenin olumlu bir şekilde sonuçlanması için elinden geleni yapacağını belirtmiştir. Ancak Osmanlı Sultanı'nın, Caferî Mezhebi'ni hak mezhep olarak kabul etmemesi konusunda bazı çekinceleri olduğu görülmektedir. Zira Osmanlı Devleti Caferîliği hak mezhep olarak kabul ettiği takdirde muhtemelen Güney Yemen'deki

⁴³⁵ BOA. C. HR. nr. 155 / 7715.

⁴³⁶ BOA. C. HR. nr. 173 / 8648.

⁴³⁷ BOA. C. HR. nr. 184 / 9190.

⁴³⁸ BOA. C. HR. nr. 175 / 8710.

⁴³⁹ BOA. C. HR. nr. 144 / 7178.

⁴⁴⁰ BOA. HAT. nr. 6 / 204.

⁴⁴¹ I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları (3 Numaralı Nâme-i Hümâyûn Defteri), s. 43-51.

Zeydî taifenin de benzer bir istekte bulunması ve durumun bu şekilde seyretmesi ise Kabe’de birden çok yeni rükünler oluşmasının yolunun açılması anlamına gelecektir.⁴⁴²

Arunova ve Eşrefyan’ın eserlerinde belirtildiğine göre Nadir’in Ehl-i Sünnet bir mezhebi devletin resmi dinî anlayışı haline getirmesi düşüncesi, güya ona Sunnî Osmanlı’nın sempatisini kazandıracak ve Nadir bu yolla düşmanlarını daha kolay bir şekilde dize getirebilecekti. Ayrıca Nadir bu hamlenin bir şekilde Osmanlı Devleti ile İran’ı yakınlaştıracığını düşünmüştür. Ancak tüm ülkeyi tek bir mezhep çatısı altında birleştirmek pek mümkün gözüküyordu. Çünkü İran içindeki farklı etnik grupların ne dinî anlayışları ne gelişmişlik düzeyleri aynıydı ve ne de aralarında ortak bir ilişkileri mevcuttu. Bu yüzden Nadir’in planları çok da uygulanabilir planlar değildi.⁴⁴³

Şimdiye kadar Nadir’in mezhep siyaseti ve dinî itikadı hakkında birçok farklı görüş ortaya atılmıştır. Çünkü Nadir’in İran’a hakim olup tek çatı altında birleştirmesinden sonraki en mühim mesele onun mezhep siyasetidir.⁴⁴⁴ Nadir’in mezhep siyaseti hakkında görüş bildirenlerden bazıları Nadir’i, ecdadı Türkmen ve Sünnî olduğu için Ehl-i Sünnet destekçisi, bazıları da Kerbela, Necef, Meşhed gibi yerleri ziyaret ettiği için Şia itikadına mensup olarak görmüşlerdir. Nadir’in dinî itikadı hakkındaki diğer görüşler ise, onu ya yeni bir dinî anlayışın yaratıcısı olarak ya da dinsiz olarak zikretmekteydiler. Bu son görüşlere göre Nadir, dini kendi siyasî amaçlarına ulaşabilmek için bir araç olarak kullanmıştır. Bazı araştırmacılar, Nadir Şah’ın dini, siyasî kudreti ele geçirmek için önemli bir unsur saydığını ve bu sebeple dine hem iç hem de dış politikada özel bir ilgi gösterdiğini iddia etmiştir. Bu konu ile ilgili olarak bazı Ermeni kaynaklar da benzer yorumlarda bulunmuşlardır. Onlara göre de Nadir tüm dinlere aynı toleransı göstermiş ve aynı mesafede yaklaşmıştır. Bu sebeple Nadir, Osmanlı Devleti ile İran arasındaki siyasî soğukluğu giderebilmek için gerçekçi bir siyaset izlemiştir.⁴⁴⁵ Ayrıca Nadir Şah’ın Ehl-i Sünnet’e yakın olma

⁴⁴² Saim Arı, *Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında...*, s. 58, 68.

⁴⁴³ M. R. Arunova, K. Z. Eşrefyan, *Dovlet-i Nader Şah-ı Efşar*, s. 161, 162.

⁴⁴⁴ Rıza Şabanî, “Siyaset-i Mezhebî Nader Şah-ı Efşar”, *Mecmua-yı Vahid*, Şomara-yı Nohom, Sal-i Heftom, s. 1132.

⁴⁴⁵ Murtaza Dehgan Nejad, Lokman Dehgan Neyyari, Reman Sembatyan, “Siyaset-i Mezhebî Nader Şah der Kafkas”, *Tarih-i İslam ve İran*, Fesname-yi İlmî-Pejuheşi Ulûm-ı İnsanî Daneşgâh-i El-Zehra, Sal-i Nozdehom, Dovre Cedid, Şomara: 3, Piyapi: 79, Payiz 1388, s. 67-71.

amaçlarından bir diğeri de doğuda giderek güçlenip bir tehdit haline dönüşen Afganlar ile iyi geçinme çabası olarak görülmektedir.⁴⁴⁶

Yukarıda görüldüğü gibi Nadir Şah'ın dinî siyaseti hakkında farklı yorumlar ortaya atılmıştır. Bizim kanaatimizce Nadir Şah'ın dinî siyaseti stratejik bir hamle olarak nitelendirilebilir. Onun Ehl-i Sünnet'e yakınlaşmasındaki amaç büyük bir ihtimalle dış politikada barışçıl bir dönem başlatmak istemesidir. Nadir Şah'ın; Safevîlerin yıllar önce bölgedeki varlığını ve mücadelelerini meşrulaştırmak amacıyla uyguladıkları Şia politikasının, bu zamana kadar savaştan başka bir şey getirmediğini düşünmesine yukarıda değinmiştik. Esasında İran'ın gerek Osmanlılarla gerekse doğu komşuları ile savaşmasının bahanesini daima mezhebî problemlerin oluşturması Nadir'in bu görüşünü desteklemektedir. Elbette Osmanlı ve İran arasındaki mücadelenin sebeplerini yalnızca mezhep siyasetine bağlamak yanlış olur. Fakat birbirini sürekli olarak tekfir eden iki farklı itikadı benimsemiş devletlerin bu koşullar altında sıcak ilişkiler geliştirmesi pek mümkün değildir. Nadir Şah'a göre bu farkın ortadan kalkmasıyla iki devlet arasında samimi ilişkiler gelişebilecektir. Nadir'in bu düşüncesindeki amacı ise diğer düşmanlarına karşı kendisini daha emniyette hissetmek istemesi olabilir.

2. 4. 2. İran ile Muahede

Sultan I. Mahmud, Nadir Şah'ın barış için öne sürdüğü tekliflerine karşılık görüşlerini beyan ettikten sonra bir de ahidname hazırlanmasını emretti. Bu ahidnamede Nadir Şah'ın İran'ın yeni şahı olarak tanınmasına ilâveten şu maddeler de yer almıştı:

- İran hac kervanları Şam yolunu kullanmayıp Lahza ve Necef yolunu tercih edecekler. Eğer Şam yolunu kullanırlarsa “emirü'l-hac” ünvanı taşımayacaklar.
- Osmanlı Devleti İran nezdinde üç yılda bir değişecek olan “emirü'l-hac” bulduracak. Ayrıca her iki ülkede karşılıklı elçilikler buldurulacak ve bunlar emir-i alem rütbesinde olacaklar.

⁴⁴⁶ I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları (3 Numaralı Nâme-i Hümâyûn Defteri), s. 3.

- Osmanlı Devleti İranlı esirleri serbest bırakacak ve bundan sonra İranlı esir alınıp satılmayacak.⁴⁴⁷

Bu anlaşma metnine zeyl olarak dördüncü maddede ise şu ibareler yer almaktaydı:

- a. İki ülkenin sınırları IV. Murad dönemindeki şekliyle geçerliliğini koruyacak.
- b. İran, sahabeler hakkında hakaret ve küfür içerikli kötü sözler söylemeyi terk edecek ve onlar için güzel ifadeler kullanacaktır. Buna mukabil Osmanlı Devleti iki ülke arasında mezhep farkının ortadan kalktığını onaylayacak.
- c. Osmanlı Devleti, Meşhed-i Ali'yi ve Kerbela'yı ziyaret etmek isteyen İranlılara kolaylık sağlayacak.
- d. Her iki devlet İran'a ve Türkiye'ye kaçan kaçakları karşılıklı olarak iade edecek.⁴⁴⁸

Osmanlı ile İran arasındaki muahede için şartlar belirlendikten sonra İran elçileri bu maddelerin Osmanlı uleması tarafından da imzalanması gerektiği konusunda ısrar etmişlerdir.⁴⁴⁹ Bunun üzerine Osmanlı heyeti ancak ulemanın İran'ı ziyaretinden sonra bu işe karar verebileceklerini söyleyince Nadir Şah bu şartı kabul etmiştir.⁴⁵⁰ Sonrasında İran'a gidecek olan Osmanlı elçisinin vezir rütbesinde olmasına karar verilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti tarafından İran'a gitmeleri için eski fetva emini Abdullah Efendi (daha sonra şehülislam olmuştur), Halil Efendi⁴⁵¹ ve elçi olarak Mustafa Paşa görevlendirilmişlerdir.⁴⁵² Bunun yanında Mustafa Paşa ile birlikte Nadir Şah'a gönderilmek üzere altın zincir, gümüş yular, gümüş kemer ve sırma işlemeli hırkalar gibi bir takım hediyeler hazırlanmıştır.⁴⁵³

Sultan I. Mahmud tarafından elçi Mustafa Paşa'nın önderliğinde İran'a giden heyet 9 Mayıs 1738/19 Muharrem 1151 tarihinde Nâdir-abâd'a ulaşmıştır. Osmanlı heyeti öncelikle Nadir Şah'a Sultan I. Mahmud'un mektubunu ve hediyelerini takdim etmişlerdir. Nadir Şah kendisine gönderilen mektubu okurken evvelâ mutluluk

⁴⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 233.

⁴⁴⁸ Saim Arı, *Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında...*, s. 64.

⁴⁴⁹ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 192.

⁴⁵⁰ Uğur Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında...", s. 194.

⁴⁵¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 233, 234.

⁴⁵² BOA. C. HR. nr. 106 / 5284.

⁴⁵³ BOA. AE. SAMD. I. nr. 260 / 21108; Konu ile ilgili belge örneği için bkz. Ekler.

duymuş fakat mezhebî taleplerinin yerine getirilmeyeceğini anladığında hayal kırıklığına uğramıştır. Buna rağmen Nadir Şah Osmanlı elçilerine saygıda kusur etmemiş ve ilişkileri diplomatik yolla halletmeye çalışmıştır.⁴⁵⁴

Osmanlı Sultanı, Nadir Şah'ı tanıdığını tasdik etmek için Mustafa Paşa'yı İran'a gönderdikten sonra Trabzon Valisi Mehmed Paşa'yı da Rumeli payesi ile Nadir Şah'ın tahta çıkışını tebrik için bir nâme ile beraber İran'a göndermişti. Ama hâlâ Caferîlik konusu bir açıklığa kavuşmamıştı. Fakat o dönemde Nadir Şah Hint seferleri ile uğraşırken, Osmanlı Devleti de Ruslarla muharebe halinde olduklarından iki devlet bu mezhep anlaşmazlığı yüzünden birbirlerine herhangi bir mukavemette bulunmamışlardır.⁴⁵⁵

2. 4. 3. Nadir Şah'ın Doğu'ya Yönelişi

Nadir Şah devrinde İran ordusunda çok önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Nadir, düzenli orduya oldukça önem vermiş ve bu sebeple Fransa ordusu örnek alınarak bir tophane oluşturulmuştur. İran'daki bu askerî gelişmeler ordunun gücünü arttırmış ve bu sayede Nadir Şah askerî faaliyetlerine kaldığı yerden devam edebilmiştir.⁴⁵⁶

Nadir Şah İran tahtını ele geçirdikten sonra ilk olarak Afganistan dolaylarındaki Gılzayların ve diğer Afgan tayfalarının isyanlarını bastırmıştır. Hemen akabinde Nadir büyük Moğol İmparatorluğu'nun hükümdarı Muhammed Şah'ın Afganistan'daki isyancılara yardım etmesini bahane ederek Hindistan'a saldırmıştır.⁴⁵⁷

Nadir Şah'ın Afganistan ve Hindistan seferleri dört yıl sürmüştür.⁴⁵⁸ O, Hindistan'ı yenip orayı zaptettikten sonra⁴⁵⁹ bu başarısını bildirmek amacıyla

⁴⁵⁴ Saim Arı, *Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında...*, s. 68.

⁴⁵⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 234.

⁴⁵⁶ Manizheh Sadri, "19. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar İran'da Askerî Alanda Yenileşme Hareketleri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 6, Issue: 8, October 2013, s. 485.

⁴⁵⁷ Azerbaycan Milli İlimler Akademiyası Mehemmed Füzuli Adına El Yazmalar İnstitutu, *Nadir Şah Efsarın Mektublaşması*, Farsçadan çev. Rauf Şeyxzamanlı, Bakı-Nurlan 2007, s. 4.

⁴⁵⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 301.

⁴⁵⁹ BOA. HAT. nr. 6 / 184; Melike Sarıkçıoğlu, *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 9.

Osmanlı Hükümdarı'na mektupla birlikte hediyeler göndermiştir.⁴⁶⁰ Bunun üzerine Osmanlı Sultanı, Nadir Şah'a Sefir Hacı Han-ı Horosanî Sol-Çerhacıbaşı ile birlikte Hindistan seferini tebrik eden ve yollanan hediyeler için teşekkürlerini sunan bir nâme göndermiştir.⁴⁶¹

Nadir Şah Hindistan seferine gittiği zaman büyük oğlu Rıza Kulu Mirza'yı İran naibi olarak görevlendirmişti.⁴⁶² Fakat 1739 yılında İsfahan'da, Nadir Şah'ın Hindistan'da ordusunu kaybetip öldüğü söylentisi yayılınca Rıza Kulu Han bu habere çok sevinmişti. O, bu habere inanmıştı veya inanmış gibi davranmıştı. Çünkü bu durum onun için büyük bir şans sayılırdı. Bu sebeple saltanat ve tahtı korumak düşüncesi ile ilk önce eski Şah II. Tahmasb'ın tüm ailesini Sebzevar'da tutuklatmış ve daha sonra onu ailesi ile beraber Sebzevar şehrinde öldürmüştür.⁴⁶³ Bunu duyan Nadir Şah duruma oldukça sinirlenerek oğlunun iki gözünün birden oyulmasını emretmiş ancak onun canını bağışlamıştır.⁴⁶⁴

Nadir Şah Hindistan'ın bir kısmını ele geçirip sınırlarını İndus Nehri'ne kadar ulaştırdıktan sonra,⁴⁶⁵ Hintlileri Osmanlı Devleti ile irtibatlarını kesmeye zorlamıştır.⁴⁶⁶ Sonrasında ise Nadir Şah, Osmanlı Devleti'ne bir elçi yollayarak evvelce yarım kalmış olan ahidname meselesini yeniden gündeme getirmiştir.⁴⁶⁷

Nadir Şah, Hindistan seferinden döndükten bir müddet sonra Dağıstan Beylerine kendisine tâbi olmalarını isteyen bir ferman göndermişti. Gönderdiği fermana herhangi bir cevap alamayan Nadir Şah bunun üzerine Şamahi dolaylarına doğru harekete geçti (1741).⁴⁶⁸ Fakat Nadir Şah bir senedir mücadele ettiği Dağıstanlılara karşı mağlup olmuş⁴⁶⁹ ve herhangi bir kazanç elde edememiştir. Çünkü Sünnî Dağıstanlılar Nadir Şah'a tâbi olmak istemiyorlardı ve Sultan I. Mahmud'u halife olarak tanıyorlardı. Bu sebeple, Hindistan seferinden de oldukça

⁴⁶⁰ BOA. HAT. nr. 4 / 134; Nadir Şah'ın Hindistan zaferini Osmanlı Hükümdarına bildirmek için yazdığı mektubun içeriği hakkında bkz. Nadir Şah Efşarın Mektublaşması, s. 5-8; Yine Nadir Şah tarafından Osmanlı Hükümdarına bazı hediyeler ve fil getiren Abdülkerim Bey ve maiyeti için düzenlenen tayinat defteri ve yapılan harcamalar hakkında bkz. BOA. C. HR. nr.184 / 9190; BOA. C. HR. nr.174 / 8651; BOA. C. HR. nr. 123 / 6130; BOA. C. ML. nr. 392 / 16038.

⁴⁶¹ I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları (3 Numaralı Nâme-i Hümâyûn Defteri), s. 102-106.

⁴⁶² Firidun Nurullabeyli Esedov, *Nadir Şah Efşar*, s. 46.

⁴⁶³ Janoter, *Sefernâme-i Janoter*, s. 93.

⁴⁶⁴ Mirza Mehdi Han Esterebadî, *Dürre-i Nadere*, s. 759.

⁴⁶⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 299.

⁴⁶⁶ Faruk Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, s. 83.

⁴⁶⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 300, 301.

⁴⁶⁸ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2521.

⁴⁶⁹ BOA. HAT. nr. 5 / 136.

yorulmuş olarak dönen Nadir Şah, Osmanlı Devleti ile bölgede yeni bir çarpışmayı göze alamayarak emellerine kısa bir süreliğine ara vermişti.⁴⁷⁰

2. 4. 4. İran ile Diplomatik Görüşmeler ve Osmanlı'nın Denge Politikası

Nadir Şah, Şamahi saldırısından bir sonra Osmanlı Devleti'ne Hacı Han isimli elçisini İstanbul'a göndermeyi uygun bulmuştu. Hacı Han'ın İstanbul'a girdiği esnada maiyetinde üç bin kişi ve on adet fil bulunmaktaydı.⁴⁷¹ Hacı Han'ın abartılı bir ihtişam gösterisi ile şehre girmesi Osmanlılar tarafından pek hoş karşılanmamıştı.⁴⁷² Bunun üzerine Osmanlı yetkilileri altta kalmamak için Fenerbağçe mevkiinde İran elçisi için muazzam bir karşılama töreni yaptırmıştır. Ayrıca bu karşılama töreni için Tophane'den 300 pare top atışı yapılmış ve güzel bir ziyafet verilmiştir.⁴⁷³

İran'ın elçilik heyeti 4 Nisan 1741/17 Muharrem 1154 tarihinde huzura kabul edilerek Nadir Şah'ın gönderdiği name ve hediyeler Sultan I. Mahmud'a takdim edilmişti. Kabul faslı bittikten sonra iki taraf arasında görüşmeler başlamıştı.⁴⁷⁴ Bu görüşmelerin içeriği Caferîliğin hak mezhep kabul edilmesi, Caferîlik için Kâbe'de kendilerine bir rükn tahsis edilmesi, Kâbe ötüsunün nöbetleşe olarak kendileri tarafından da yaptırılması ve İranlılara Osmanlı sınırları içerisinde ticaret serbestliliği verilmesi idi.⁴⁷⁵

Nadir Şah'ın isteklerini Sünnî bir İslam Halifesi olarak Sultan I. Mahmud'un kabul etmesi pek mümkün değildi. Ayrıca I. Mahmud bu teklifi kabul ederse ulemanın tepkisini çekip tahtını kaybetmekten de korkmaktaydı.⁴⁷⁶ Bu sebeple Osmanlı Sultanı, Nadir Şah'a bu konunun ulemaya bırakıldığını ve Caferîlik ile alakalı kabul edilmeyen maddelerin keyfi değil Şer'î esaslı olduğunu bildiren bir nâme ile birlikte⁴⁷⁷ Münif Efendi ve Mustafa Nafiz Efendi'yi İran'a göndermiştir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁰ Midhat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2521.

⁴⁷¹ Şem'dânî-Zâde, *Mür'î't Tevârih-I*, s. 102.

⁴⁷² Midhat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2521.

⁴⁷³ Şem'dânî-Zâde, *Mür'î't Tevârih-I*, s. 102, 103.

⁴⁷⁴ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 202.

⁴⁷⁵ Midhat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2522.

⁴⁷⁶ Uğur Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında...", s. 197.

⁴⁷⁷ I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları (3 Numaralı Nâme-i Hümayûn Defteri), s. 106-111.

⁴⁷⁸ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 422.

Fakat Nadir Şah isteklerinin yerine getirilmediği haberini alınca taleplerini yinelediği bir mektubunu Bağdat Valisi Ahmed Paşa'ya iletmiştir. Nadir Şah bu yeni mektubunda, isteklerinin kabul edilmediği takdirde Osmanlı Devleti ile savaşa girmekten çekinmeyeceğinin sinyallerini vermiştir. Böylece iki ülke arasındaki ilişkiler tekrar çıkmaza girmiştir.⁴⁷⁹

Nadir Şah, Osmanlı ile yaptığı muahedenin üç maddesinin kabul edilip diğer iki maddenin reddedilmesini kabullenememiştir. Çünkü o, amaçlarının sadece Ehl-i Sünnet'e yakınlaşmak olduğunu savunmaktaydı. Ayrıca son zamanlarında sürekli olarak Osmanlı Devleti ile daha yakın ilişkiler kurma niyetinde olduğundan bahseden Nadir, eğer Sultan I. Mahmud mahsur görmezse, evvelce Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmiş olan Azerbaycan topraklarının bir kısmını geri istemekteydi.⁴⁸⁰

Sultan I. Mahmud, Nadir Şah'ın tutumuna karşı sürekli olarak bir şüphe içerisindeydi. Çünkü Nadir'in iyi niyetli görünüşünün altında yatan tehdit varî ifadeleri Osmanlı Sultanını rahatsız etmiştir. Bu sebeple Sultan I. Mahmud, Nadir Şah'ın Caferîliğin resmi olarak kabulü meselesinde ısrarcı davranması halinde ulemadan Nadir Şah'a karşı harp ilan etmek için fetva almıştır. Nadir Şah'ın Osmanlı Devleti aleyhine Ruslarla ittifak yaptığını da öğrenen Sultan I. Mahmud, Nadir Şah'a karşı aldığı bu kararın doğruluğuna iyice kanaat getirmiş olmalıdır.⁴⁸¹

Sultan I. Mahmud, Nadir Şah'ın Osmanlı Devleti aleyhine Ruslarla ittifak yaptığını öğrenince önlem olarak Diyarbakır ve Bağdat valilerine İran'ın üzerine hücum etmelerini emretmiştir.⁴⁸² Olaylar bu seviyeye gelince Nadir Şah Bağdat valisi Ahmed Paşa'ya adamlarını göndermiş ve Kerkük'ü muhasara altına aldıktan sonra Bağdat'ın kendisine teslim edilmesi için bir sened istemiştir. Ahmed Paşa, senedi vermediği takdirde Nadir Şah'ın Bağdat üzerine saldıracağını bildiğinden ona istediği senedi vermiş ve durumu bir mektupla derhal Osmanlı sarayına bildirmiştir.⁴⁸³ Mektupta Nadir Şah'ın iki elçisinin Bağdat'a geldiği, Nadir'in binlerce asker ile birlikte Kerkük üzerinden Diyarbakır'a doğru yola çıktığı ve

⁴⁷⁹ Saim Arı, *Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında...*, s. 72.

⁴⁸⁰ Nadir Şah Efşarın Mektublaşması, s. 12.

⁴⁸¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 301.

⁴⁸² BOA. HAT. nr.812 / 37244.

⁴⁸³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 301, 302.

Ahmet Paşa'nın Bağdat'ı savaşız vereceğine dair bir senet imzalamak zorunda kaldığı ifade edilmiştir.⁴⁸⁴

Son yıllarda Osmanlı Devleti ile İran arasında yaşanan gerginlik sebebi ile Nadir Şah Osmanlı Devleti ile yapılan mukavelelerde bazı toprakların Osmanlılarda kalmasını kabul edemiyordu. Bu sebeple Nadir kaybedilen toprakları geri alabilmek için uygun bir fırsat kollamaktaydı.⁴⁸⁵

Sultan I. Mahmud, Nadir Şah'ın tutumuna karşılık kendisinin Safevî hanedanına mensup olduğunu söyleyen bir şehzadeyi Afşar Hanedanı'na karşılık kullanma niyetindeydi.⁴⁸⁶ Bu kişi evvelce Osmanlı Devleti'ne iltica etmiş olan ve Şah Hüseyin'in oğlu olduğunu iddia eden⁴⁸⁷ Safi Mirza lakabıyla anılan Muhammed Ali Refsencanî idi.⁴⁸⁸ Tıpkı Osmanlı Devleti'nin kendisinden yararlanmak istediği gibi Safi Mirza da emellerini gerçekleştirmek amacıyla Osmanlı Devleti'ni kullanmak istemiştir.⁴⁸⁹

Safi Mirza, Afganların İran'ı istilasını esnasında Osmanlı Devleti'ne iltica etmiş ve bir müddet Selanik'te kalmış, daha sonra Rodos Adası'na geçmiştir.⁴⁹⁰ Bu süre zarfında Safi Mirza'nın Osmanlı Devleti'nin bir misafiri olduğu vurgulanarak⁴⁹¹ kimsenin ona hürmette kusur etmemesi Sultan I. Mahmud tarafından emredilmiştir.⁴⁹² Nihayetinde Sultan I. Mahmud'un isteğiyle İstanbul'a geçen⁴⁹³ Safi Mirza'ya şahlık ünvanı verilerek ona hilâat giydirilmesi emredilmiş⁴⁹⁴ ve sonrasında Safi Mirza, İran hududu yakınlarında bulunan Erzurum bölgesine gönderilmiştir.⁴⁹⁵ Buna istinaden Diyarbakır, Kars, Musul, Erzurum, Çıldır ve Van valilerine Safi Mirza'nın tahta çıkarılması hususunda kendisine yardım etmeleri emredilmiştir. Sultan I. Mahmud'un bunu yapmaktaki amacı, devletin doğu sınırında sürekli baskı ve tedirginlik yaratan Nadir Şah'ın uğraşmak zorunda kalacağı bir problem

⁴⁸⁴ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2522, 2523.

⁴⁸⁵ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 421.

⁴⁸⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 302.

⁴⁸⁷ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 214.

⁴⁸⁸ Ali Djafar Pour, *Nadir Şah Devri'nde...*, s. 131.

⁴⁸⁹ Stanford Shaw, "Iranian Relations with the Ottoman Empire in the Eighteenth and Nineteenth Centuries", *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, Cambridge University Press-2008, s. 311.

⁴⁹⁰ Ali Djafar Pour, *Nadir Şah Devri'nde...*, s. 132.

⁴⁹¹ BOA. C. HR. nr. 90 / 4469.

⁴⁹² BOA. C. HR. nr. 72 / 3591.

⁴⁹³ Abdurrahman Ateş, s. 214.

⁴⁹⁴ BOA. YB. (21). nr. 10 / 39.

⁴⁹⁵ BOA. HAT. nr. 814 / 37266.

çıkarmaktı ve bunu kısmen de olsa başarmıştır. Bunun dışında Osmanlı Devleti aynı amaçlar doğrultusunda Nadir Şah'a karşı Dağıstan Beylerini desteklemekten de geri kalmamıştır. Böylece İran'ın Kuzeybatısında baş gösteren huzursuzluklar Nadir Şah'ı ziyadesiyle meşgul ve tedirgin etmiştir.⁴⁹⁶

2. 4. 5. Kerkük'ün Nadir Şah Tarafından İşgali

Daha önceleri Kerkük'ü kuşatmalarına rağmen başarılı olamayan ve Kerkük muhafızlarınca geri püskürtülen Nadir Şah'ın kuvvetlerinden bir kısmı savaştan kaçarak doğruca Nadir Şah'ın yanına gitmişlerdi. Nadir Şah Kerkük'teki bu durumu öğrenince oldukça sinirlenmiş ve acilen ordunun toplanmasını emretmiştir. Sonrasında top ve humbara mühimmatını hazırlatan Nadir Şah, Kerkük üzerine harekete geçmiştir.⁴⁹⁷ 14 Cemaziyelahir 1156/5 Ağustos 1743'de Kerkük'e ulaşan Nadir Şah,⁴⁹⁸ Kerkük Kalesi üzerine şiddetli bir saldırı gerçekleştirmiştir. Nadir, yanında getirttiği bir kaç yüz top ve humbara ile Kerkük Kalesi'nin surlarını dövmeye başlamıştır. Gerçekleştirilen saldırının şiddeti ile Kerkük Kalesi birkaç gün içinde harabeye dönmüştür.⁴⁹⁹ Nadir Şah, Kerkük'ü bir süre muhasara ettikten sonra nihayet şehir halkına aman vererek şehri teslim almıştır. Ancak Nadir daha sonra verilen amanı yok saymış, halkın büyük çoğunluğunu katletmiştir.⁵⁰⁰ Nihayetinde 21 Cemaziyelahir 1156/12 Ağustos 1743'de Kerkük Nadir Şah'ın eline geçmiştir.⁵⁰¹

Bu arada Nadir Şah'ın Osmanlı Devleti'ne saldırılarda bulunacağı Osmanlı Hükümeti tarafından bilinmekteydi. Ancak hedefin neresi olacağı tam olarak bilinmemekteydi. Bu sebeple Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa, Nadir Şah'ın üzerine gitmekten başka çaresi olmadığı düşünerek Nadir Şah'ı Osmanlı Devleti ile barış yapmaya zorlamayı amaçlamıştır. Ancak Kızlar Ağası Beşir Ağa, Sadrazamın niyetinin esasen Padişahın gözüne girmek olduğunu düşünmüştür. Beşir Ağa durumun kendi nüfuzu açısından tehdit oluşturabileceğini düşünerek Sultan I. Madmud'a; Nadir Şah'ın birkaç aydır Osmanlı üzerine saldırıya geçeceğini

⁴⁹⁶ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 214, 215.

⁴⁹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 303, 304.

⁴⁹⁸ Muhammed Kâzım Mervî (Vezir-i Mervî), *Alâm-ı Ara-yı Naderî*, Nakş-ı Cehan Neşriyyat, İsfahan 1364, C. III, s. 890.

⁴⁹⁹ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2524.

⁵⁰⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 304.

⁵⁰¹ Muhammed Kâzım Mervî, *Alâm-ı Ara-yı Naderî*, C. III, s. 890.

Sadrazamın bildiğini fakat yeterli tedbirleri almakta geciktiği fitnessini vermiştir. Bunun üzerine Osmanlı Padişahı derhal Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'yı görevinden azl etmiştir. Hekimoğlu Ali Paşa'nın yerine Yeniçeri Ağası Hasan Paşa atanmış ve eski sadrazam Midilli Adası'na sürülmüştür.⁵⁰²

2. 4. 6. Musul Muharasası

Osmanlı sadaretinde değişikliklerin baş gösterdiği esnada Nadir Şah şehri ele geçirmek amacıyla 24 Receb 1156/13 Eylül 1743 tarihinde Musul'a gelmiş bulunuyordu.⁵⁰³ Bunun üzerine Osmanlı Devleti Musul Valisi Hüseyin Paşa'ya, Nadir Şah ile savaşmasında bir sakınca olmadığına dair fetvalar göndermiştir.⁵⁰⁴

Nadir Şah'ın harekâtına karşılık şehri müdafa etmek amacıyla Musul Valisi Hüseyin Paşa, Musul Kale'sini güçlendirip şehrin etrafına hendekler kazdırmıştır. Hüseyin Paşa'nın asker sayısı Nadir Şah ile boy ölçüşecek seviyede değildi. Buna rağmen Hüseyin Paşa, Nadir Şah'a Musul'u sonuna kadar müdafa edeceklerine dair haberler göndermiştir.⁵⁰⁵ Bunun üzerine Nadir Şah, Ali Kulu Han'ın öncülüğünde 1200 askerini Musul üzerine göndermiş⁵⁰⁶ ve 2 Şaban 1156/26 Eylül 1743'de şehri muhasara ettirmiştir. Nadir Şah şehri kuşattıktan sonra kalenin etrafına 160 top ve 230 havan topundan oluşan ondört batarya yerleştirmiştir. Bu toplarla aralıksız Musul Kale'sini bombalamaya başlamıştır.⁵⁰⁷ Hüseyin Paşa'nın kuvvetleri Musul'u canları pahasına savunmuşlardır. Karşısında kararlı bir mukavemet gören Nadir Şah çareyi şehrin sularını kesmekte aramıştır.⁵⁰⁸ Buna karşılık Osmanlı Devleti de İran üzerine saldırmak amacıyla bölgeye şahi topları göndermiş⁵⁰⁹ ve bu topların geçeceği yolların acilen temizlenmesi emredilmiştir.⁵¹⁰

Nadir Şah, Musul muhasarasının sekizinci gününde beş adet lağım açtırarak Musul Kalesi'ne çıkmak amacıyla 1700 merdiven hazırlatmıştır. Musul Kalesi Nadir

⁵⁰² Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2524, 2525.

⁵⁰³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 304.

⁵⁰⁴ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 47.

⁵⁰⁵ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 216, 217.

⁵⁰⁶ Muhammed Kâzım Mervî, *Alâm-ı Ara-yı Naderî*, C. III, s. 908.

⁵⁰⁷ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 48.

⁵⁰⁸ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2525.

⁵⁰⁹ BOA. C. HR. nr. 65 / 3220.

⁵¹⁰ BOA. C. AS. nr. 515 / 21529.

Şah'ın bu son saldırısı üzerine oldukça zor bir durumdayken patlayan lağımlardan birinin alevleri rüzgarın yön değiştirmesiyle İran ordusunun üzerine gelince yaklaşık beş bin İran askeri orada yanarak can vermiştir.⁵¹¹ Mücadelenin devamında, yedi saat süren dişe diş bir çarpışmadan sonra Nadir Şah geri çekilmeye mecbur kalmıştır.⁵¹² 48 gün süren muhasaranın⁵¹³ sonunda Nadir Şah Musul'u alamayarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. O, bu sırada Safi Mirza'nın Erzurum'dan Kars'a yöneldiğini haber alıp, harap haldeki askerleriyle beraber Kars'a doğru harekete geçmiştir.⁵¹⁴ Bunun üzerine Osmanlı Merkezi tarafından tahriratlarla Kars seraskerine Nadir Şah'ın sınırdan geri döndüğüne dair malumat verilmiştir.⁵¹⁵

2. 5. III. Dönem Osmanlı-İran İlişkileri (1743-1747)

2. 5. 1. Nadir Şah'ın Necef Toplantısı

Nadir Şah, İslam Halifesi Osmanlı Hükümdarına Caferîliğin resmi meşru mezheplerden biri olarak kabul ettirememesinden olsa gerek, Şîî ve Sünnîlerden oluşan ulemayı Necef'te toplamış ve bu alimlere Ceferîliği hak mezhep olarak kabul ettirmek istemiştir. Nadir Şah, toplantıya başlamadan evvel 2 Ekim 1743'te Kazımeyn'de Musa Kâzım'ın türbesini, sonrasında da İmam-ı Âzam Ebu Hanife'nin türbesini ziyaret etmiştir.⁵¹⁶ Ayrıca Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in de kabirlerini ziyaret eden Nadir Şah, Kerbela Camisi'nin kubbelerini altın ile kaplatmıştır.⁵¹⁷

Nadir Şah, Caferîlik Mezhebi'ne meşruluk kazandırmak amacıyla Necef Toplantısı'na Ardalan'ın Şafîî Müftüsü hariç yaklaşık 70 İranlı Şîî ile Maveraünnehir civarından yedi Buharalı Hanefî ve yedi Afgan Hanefî âlimini davet etmiştir.⁵¹⁸ 1743 yılının sonlarında gerçekleşen bu toplantının başkanlığını ise Bağdat Valisi Ahmet Paşa'nın görevlendirdiği Abdullah b. Hüseyin es-Süveydî Efendi üstlenmiştir.⁵¹⁹

⁵¹¹ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 370.

⁵¹² Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2525.

⁵¹³ Şem'dânî-Zâde, *Mür'î't Tevârih-I*, s. 112.

⁵¹⁴ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 48.

⁵¹⁵ BOA. HAT. nr. 813 / 37257.

⁵¹⁶ Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünnî-Şîî İttifakı*, s. 64.

⁵¹⁷ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 54.

⁵¹⁸ Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünnî-Şîî İttifakı*, s. 64.

⁵¹⁹ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 220.

Nadir Şah ve davetli alimlerin Necef Toplantısı'nda varılan sonuç, Caferîliğin beşinci hak mezhep olarak kabul edilmesi yönünde olmuştur.⁵²⁰ Ayrıca toplantının sonunda yayımlanan bir fermanla Ashab-ı Kiram'a sebbetmenin yasaklandığı ve Rafiziliğin terk edildiği belirtilmiştir. Sünnîliğe aykırı görüşleri ortaya atan ve Müslümanlar arasında ikilik çıkartanın Şah İsmail olduğu vurgulanmıştır.⁵²¹ Hatta Nadir Şah, daha sonra Osmanlı Devleti'ne yolladığı mektubunda Safevîlerden kalma Rafizî görüşleri tamamen terk ettiklerini bildirmiş ve Ehl-i Sünnet mezhebini daha iyi öğrenebilmeleri için Osmanlı Devleti'nin Bağdat bölgesinden âlimler talep etmiştir.⁵²²

Necef Toplantısı'nda Nadir Şah'ın ve ulemanın ortak kararına göre şu konular acilen bir çözüme kavuşturulmalıdır:

- İranlılar, diğer dört mezheple münasebette olan Caferîliği kabul ettiğinden Osmanlı Devleti'nin Caferîliği beşinci hak mezhep olarak onaylanması,
- Hem İran hem Osmanlı esirleri karşılıklı olarak serbest bırakılacak ve esir alım satımları yasaklanması,
- Her sene İran tarafından bir emirü'l-hac tayin edilmesi ve hürmetle Kâbe'yi ziyaret etmesinin kabul edilmesi,⁵²³
- Kâbe'de Caferîlerin, Şafîilerin rüknünü kullanmaları fakat sonrasında kendi usüllerine göre namaz kılabilmeleleri,
- Hem İran'da hem de Osmanlı Devleti'nde karşılıklı birer konsolosluk bulundurulması istenmiştir.⁵²⁴

Cemil Hakyemez'in ifadesine göre Necef Toplantısı'nda dikkat çeken en önemli olay toplantıya katılmış olan Sünnî alimlerin de Caferîliği hak mezhep olarak kabul etmesidir. Nadir Şah, bu toplantıda isteklerini ulemaya kabul ettirdikten sonra sıra Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmeye gelmiştir. Bunun için Osmanlı Devleti'ne bir heyet gönderen Nadir Şah, olumsuz bir cevapla karşılaşınca Osmanlı Devleti'ne hücum etme kararı almıştır.⁵²⁵ Bu sebeple Nadir Şah M. 1743 yılının kış aylarında Dağıstan dolaylarından ayrılmış ve M. 1743'ün yaz mevsimine geldiğinde Osmanlı Devleti'ne saldırmak amacıyla hazırlıklarına başlamıştır. Nadir Şah her ne kadar

⁵²⁰ BOA. HAT. nr. 3 / 92.

⁵²¹ Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünnî-Şii İttifakı*, s. 65.

⁵²² BOA. HAT. nr. 5 / 151. Belgenin sureti için bkz. Ekler.

⁵²³ BOA. HAT. nr. 3 / 92.

⁵²⁴ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 220, 221.

⁵²⁵ Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünnî-Şii İttifakı*, s. 65.

Osmanlı Devleti ile mezhep birliği sayesinde barış içinde yaşamak istiyormuş gibi gözükse de yeri geldiğinde Osmanlı Devleti ile savaşıma fırsatını kollamaktan hiçbir zaman vaz geçmemiştir.⁵²⁶

2. 5. 2. Nadir Şah'ın Kars Kuşatması

Osmanlı Devleti, Safi Mirza'yı İran Şahı olarak tanıyıp Nadir Şah ile taht mücadelesine girişmesi amacıyla Erzurum'a gönderince, Nadir Şah Arpaçayı'nı geçerek Kars'a saldırmaya karar vermiştir.⁵²⁷ Sultan I. Mahmud ise bu durumu umursamayarak eski vezir-i âzam Şehla Ahmed Paşa'yı Kars seraskerliğine getirmiş ve Osmanlı Hükümeti tarafından şah ilân edilmiş olan Safi Mirza adına İran'da propagandalar yapılmasını emretmiştir.⁵²⁸ Bunun üzerine endişelenen Nadir Şah, hem Bağdat Valisi'ne hem de Kars Seraskerliğine birer mektup göndererek barış talebinde bulunmuştur. Fakat Kars Seraskeri Şehla Ahmed Paşa, böyle bir karara yetkisi olmadığını söyleyerek Nadir Şah'ın teklifini geri çevirmiştir.⁵²⁹ Barış teklifinin geri çevrilmesi üzerine Nadir Şah Osmanlı Hükümeti'nin adamı olan ve İran tahtında hak iddia eden Safi Mirza'yı yakalatarak onun bir gözünü çıkarttırmış ve birkaç görevli ile beraber onu Kars Seraskeri Ahmed Paşa'ya göndermiştir.⁵³⁰ Bu durum Nadir Şah'ın yine Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçeceğinin ve yeni bir İran-Osmanlı savaşı baş göstereceğinin bir işaretidir.⁵³¹ Ancak Osmanlı Devleti yine de Safi Mirza'yı İran tahtına oturtma kozundan vaz geçmemiş, bu hususta Sultan I. Mahmud ferman bile yayınlamıştır. Fakat daha sonra Safi Mirza'ya ne olduğula ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.⁵³²

Nadir Şah, Safi Mirza meselesini halletikten sonra hızlıca⁵³³ 18 Cemaziyelahir 1157/29 Temmuz 1744'de Revan şehri üzerinden,⁵³⁴ Ermenistan hududundaki Gugce Tengiz Yaylağı'ndan⁵³⁵ Kars'a doğru harekete geçmiştir.⁵³⁶

⁵²⁶ M. R. Arunova, K. Z. Eşrefyan, *Dovlet-i Nader Şah-ı Efsar*, s. 160.

⁵²⁷ Edalet Tahirzade, *Nadir Şah Efsar*, s. 35.

⁵²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 305.

⁵²⁹ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 226.

⁵³⁰ Muhammed Mehdi bin Muhammed Nasir Esterebadî, *Tarih-i Cihanguşa-yı Naderî*, s. 380; Muhammed Kâzım Mervî, *Alâm-ı Ara-yı Naderî*, C. III, s. 1042.

⁵³¹ Muhammed Hüseyin Meymendî Nejad, *Zendegi-yi Pormacerayı...*, s. 964.

⁵³² M. R. Arunova, K. Z. Eşrefyan, *Dovlet-i Nader Şah-ı Efsar*, s. 201.

⁵³³ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 226.

Kars diyarı en seçkin Osmanlı birliklerinin olduğu mevki idi.⁵³⁷ Bu sebeple Nadir Şah askerlerini bir gün boyunca iyice dinlendirdikten sonra gece karanlığında sessiz bir şekilde ilerleyerek gizlice Osmanlı siperlerinin yakınlarına ulaşmıştır. Kars Seraskeri Ahmed Paşa ise, Nadir Şah'ın Kars'a ulaştığını haber almıştır. Bu yüzden Ahmed Paşa, askerlerinin uyumasına müsaade etmemiş ve ellerinde silahlarla Nadir Şah'ın saldırmasını beklemişlerdir.⁵³⁸

Nadir Şah, Kars'a vardığı esnada yöre halkını zor duruma düşürmek amacıyla bölgedeki su kaynaklarını kesmiş ve Karslıları, su ihtiyaçlarını karşılamaları için, nehre mahkum etmiştir.⁵³⁹

Bir müddet sonra her iki ordu henüz güneş doğmamışken savaşımaya başlamışlardır.⁵⁴⁰ Kısa süre sonra Nadir Şah bulunduğu bölgeyi terk ederek ordusunu Erzurum dolaylarındaki Kümbet Kazası'na nakletmiştir. Bu esnada Osmanlı ve İran askerleri 30 gün içerisinde yaklaşık 10 kez çarpışmışlar ancak herhangi bir sonuca ulaşamamışlardır.⁵⁴¹

Nadir Şah, Kümbet Kasabası'na yerleştikten bir müddet sonra Kemssur ve Azadköy Kasabaları dolaylarına Osmanlı ordugâhının karşısında mevzilenmiştir. Daha sonra Osmanlı orduları ile İran askerleri arasında kanlı bir çarpışma başlamıştır. Yaklaşık sekiz saat süren bu savaşta binlerce asker hayatını kaybetmiştir. Durumu iyice kötüye giden Nadir Şah ise Osmanlı Devleti'nden defalarca barış talebinde bulunmuştur.⁵⁴² Ancak Nadir Şah'ın Osmanlı Devleti'nden barış istemesinin hile ve yalandan başka bir şey olmadığı Osmanlı Hükümeti'nce bilinmekteydi. Bu sebeple Osmanlı Hükümeti tarafından Şark Seraskeri Yeğen Mehmed Paşa'ya Nadir Şah'ın üzerine saldırmaktan geri durulmaması ile ilgili emir

⁵³⁴ Sırrı Efendi, *Risâletü't-Târih-i Nâdir Şâh*, s. 15; Muhammed Hüseyin Meymendî Nejad'ın eserinde Nadir'in Kars üzerine doğru harekete geçtiği tarih '19 Cemaziyelahir 1157 Perşembe' olarak verilmiştir. bkz. Muhammed Hüseyin Meymendî Nejad, *Zendegi-yi Pormacerayî...*, s. 969.

⁵³⁵ Aynı 'Gugce Tengiz (گوجه تنگیز)', *Tarih-i Cihanguşa-yı Naderî*'de Ermenistan sınırındaki bir gölün adı olarak belirtilmiştir. bkz. Muhammed Mehdi bin Muhammed Nasir Esterebadî, *Tarih-i Cihanguşa-yı Naderî*, s. 381.

⁵³⁶ Muhammed Mehdi bin Muhammed Nasir Esterebadî, *Tarih-i Cihanguşa-yı Naderî*, s. 381.

⁵³⁷ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 55.

⁵³⁸ Muhammed Hüseyin Meymendî Nejad, *Zendegi-yi Pormacerayî...*, s. 969.

⁵³⁹ Sırrı Efendi, *Risâletü't-Târih-i Nâdir Şâh*, s. 19.

⁵⁴⁰ Muhammed Hüseyin Meymendî Nejad, *Zendegi-yi Pormacerayî...*, s. 969.

⁵⁴¹ Sırrı Efendi, *Risâletü't-Târih-i Nâdir Şâh*, s. 19.

⁵⁴² Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 55.

verilmiştir.⁵⁴³ Fakat Osmanlı birliklerinin savaşmaktan yorulması ve düzenbâz Defterdâr Kesriyeli'nin ısrarları, Kars Seraskeri'ni Nadir Şah'ın teklifleri üzerinde durmaya mecbur bırakmıştır.⁵⁴⁴ Bu sebeple Kesreliyeli Ahmed Efendi'nin önderliğinde ordu ağaları Camus Hasan Ağa, Murteza Paşa ve Sarı Abdurrahman Paşa müzakereci olarak Nadir Şah'a gönderilmişlerdir.⁵⁴⁵ Kesreliyeli Ahmed Efendi, Nadir Şah'ın yanına vardığında onu barış için Sultan ile doğrudan görüşmek gerektiğine inandırmıştır. Çünkü bu işin Seraskere veya Vezir-i âzama bırakılması, süreci uzatacaktı. Bu sebeple Nadir Şah ile görüştüktan sonra Kars'a geri dönmesi gereken Kesreliyeli, tıpkı Nadir Şah'ın istediği gibi sürecin uzamaması için durumu Osmanlı Sultanı'na bildirmek amacıyla İstanbul'a doğru yola çıkmıştır.⁵⁴⁶ Bu durumun Osmanlı Hükümeti tarafında duyulması pek hoş karşılanmayınca Kesreliyeli Samsun dolaylarında iken tutuklanarak zindana atılmıştır.⁵⁴⁷ Bu durumu öğrenen Nadir Şah sinirlenerek Kars kuşatmasını daha da kuvvetlendirmiştir.⁵⁴⁸

Nadir Şah'ın Kars Kale'sine hiddetle saldırmasının üzerine Serasker Ahmed Paşa karşılık vermek istemiş, ancak bir müddet sonra İran ordusuyla bu şekilde başa çıkamayacağını anlamıştır.⁵⁴⁹ Bu esnada savaşmaktan bitab düşen Osmanlı askerleri yavaş yavaş ordudan firar etmeye başlamışlardır.⁵⁵⁰ Bunun üzerine Serasker Ahmed Paşa evvelâ Nadir'in ordusundan korkup firar eden piyadelerin büyük bir kısmını savaşmaya ikna etmiş,⁵⁵¹ daha sonra Kars Kale'sini muhafazaya almak amacıyla şehrin etrafında hendekler kazdırmıştır.⁵⁵² Sırrı Efendi, Serasker Ahmed Paşa'nın bu hendekleri kazdırmayı akıl etmeseydi Kars Kalesi muhtemelen çok kısa bir süre içerisinde kaybedilmiş olacağını ifade etmiştir.⁵⁵³

Fakat Serasker Ahmed Paşa bir müddet sonra hendek yönteminin de savunma işlevini daha fazla sürdürmeyeceğini anlamıştır. Bunun üzerine Ahmed Paşa, Nadir Şah'a adam yollayarak Kars Kalesi'nin teslimi için Osmanlı Sarayı razı olana kadar kuşatmanın kaldırılmasını teklif etmiştir. Başlangıçta bu teklife sıcak bakmayan

⁵⁴³ BOA. C. HR. nr. 43 / 2121.

⁵⁴⁴ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 55.

⁵⁴⁵ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 230.

⁵⁴⁶ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 56.

⁵⁴⁷ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 230.

⁵⁴⁸ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 56.

⁵⁴⁹ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 436.

⁵⁵⁰ Muhammed Mehdi bin Muhammed Nasir Esterebadî, *Tarih-i Cihanguşa-yı Naderî*, s. 382.

⁵⁵¹ Sırrı Efendi, *Risâletü't-Târîh-i Nâdir Şâh*, s. 17.

⁵⁵² Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 436.

⁵⁵³ Sırrı Efendi, *Risâletü't-Târîh-i Nâdir Şâh*, s. 17.

Nadir Şah, daha sonra teklifi kabul etmiştir. Ancak bölgedeki ağır kış koşulları ve ordunun ihtiyaçlarının artması sebebiyle⁵⁵⁴ Nadir Şah 73 gün süren Kars kuşatmasından vaz geçmek zorunda kalmıştır.⁵⁵⁵

2. 5. 3. Revan Muharebesi

Nadir Şah Kars bölgesinde çok fazla durmamış ve 1744 yılının sonlarına doğru Dağıstan'a doğru harekete geçmiştir. 1745 yılında ise Nadir bölgede baş kaldıran isyancıları dize getirmiş ve bölgeyi tamamen itaati altına almıştır. Fakat 1745 yılının yaz mevsimi geldiğinde Nadir Şah ile Osmanlı kuvvetleri arasında yeni bir savaş baş göstermiştir.⁵⁵⁶

Osmanlı Devleti, Kars kuşatması kalkmasına rağmen savaş hazırlıklarına devam etmekteydi.⁵⁵⁷ Bu sebeple Sultan I. Mahmud, Kırım Hanı Selim Giray Han'a Sivas'ta toplanan orduya katılmak üzere 10.000 Tatar askerinin gönderilmesini emretmiştir.⁵⁵⁸ Hatta Süleymanov'un ifadesine göre, Osmanlı Devleti Nadir Şah'ın karşısına çıkmak için o güne kadarki en büyük ordusunu toplamıştır.⁵⁵⁹ Osmanlı ordusunun harekete geçtiğini öğrenen Nadir Şah, oğlu Nasrullah Mirza'yı Musul'dan hareket etmiş olan Osmanlı kuvvetlerine karşı göndermiş, kendisi de Kars Seraskeri Yeğen Mehmed Paşa ile karşılaşmak için Revan'a altı fersah uzaklıkta bulunan Murat Tepe mevkiine geçmiştir.⁵⁶⁰

Yeni Kars ve Şark Seraskeri olarak tayin edilen Yeğen Mehmed Paşa, elindeki kuvvetlerin gücüne güvenerek 26 Cemaziyevvel 1158/26 Haziran 1745'de Erzurum'dan İran'a doğru harekete geçmiş ve 12 Receb 1158/11 Temmuz 1745 tarihinde de Revan'a ulaşmıştır. Osmanlı kuvvetleri Revan'a ulaştıklarında Nadir Şah'ın ordusu kendilerini orada beklemekteydi. İki ordunun bu bölgede çarpışmaya başlamasından bir müddet sonra Osmanlı kuvvetleri İranlıları sıkıştırmaya

⁵⁵⁴ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 437.

⁵⁵⁵ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 230, 231.

⁵⁵⁶ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 438.

⁵⁵⁷ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 231.

⁵⁵⁸ Kırım Hanlarına Nâme-i Hümayûn, s. 91, 92; Gönderilen Tatar askerleri 5'er bin, 5'er bin olmak üzere iki seferde bölgeye ulaştırılmıştır. Konu ile ilgili olarak bkz. Şem'dânî-Zâde, *Mür'î't-Tevârih-I*, s. 117.

⁵⁵⁹ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 438.

⁵⁶⁰ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 232.

başlamıştır.⁵⁶¹ Nihayetinde Ağustos 1745'te Murat Tepe Mevkii'nde Osmanlı birlikleri ile İran askerleri arasında gerçek mücadele başlamıştır.⁵⁶²

Osmanlı ordusu savaş başladıktan bir süre sonra taktiğini değiştirerek metrisler kazmaya başlamıştır. Bu çeşit muharebede oldukça uzman olan Osmanlı birlikleri, İranlılarla 14 gün savaştıktan sonra gerçek hücumun bir gün sonra yapılmasını kararlaştırılmıştı.⁵⁶³ Fakat Osmanlı birlikleri tam savaşı kazanacakları esnada, altı aylık ücretlerini peşin alan levendlerin savaştan firar etmeleri sebebiyle Osmanlı birlikleri 20.000'den fazla zaiyat vererek Kars'a geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine Şehla Ahmed Paşa intizamı tekrar ele almış ve yeniden Kars Seraskeri görevine getirilmiştir.⁵⁶⁴ Ahmed Paşa Kars Seraskeri olarak göreve geldikten sonra Osmanlı Hükümeti tarafından kendisine, İran'ın yeniden saldırma ihtimaline karşı önlem olarak Çıldır ve Van dolaylarında askerî tedbirlerin alınması emredilmiştir.⁵⁶⁵

Cahangir Hüseyin Efşar'ın ifade ettiğine göre bu muharebe Nadir Şah'ın son görkemli zaferi olmuştur. Ona göre Nadir Şah, üstün taktik bilgisini kullanarak neredeyse sayıca kendilerinden iki kat daha büyük olan Osmanlı ordusunu dize getirmiş, büyük bir zafer kazanmıştır. Fakat gene de Nadir Şah'ın muharebenin sonunda Osmanlı sınırlarına tecavüz etmemesinin sebebi, artık mezhep farklılığı sebebiyle geçmişten beri süre gelen savaflara bir son vermek istemesindedir.⁵⁶⁶

2. 5. 4. Nadir Şah'ın Osmanlı Devleti'nden Yeni Talepleri

Nadir Şah, Revan muharebesinden sonra Osmanlı Devleti ile uğraşmanın pek akıl kârı olmadığını anlamıştı. Eğer Osmanlı birlikleri birden çok cephede hücumla geçerse onları durdurmak pek mümkün olmazdı. Bunun için Nadir Şah, savaşa son

⁵⁶¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 305.

⁵⁶² Cahangir Hüseyin Efşar, *Azerbaycan Nadir Efşar Devleti*, s. 109.

⁵⁶³ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 371.

⁵⁶⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 306.

⁵⁶⁵ BOA. C. AS. nr. 192 / 8273.

⁵⁶⁶ Cahangir Hüseyin Efşar, *Azerbaycan Nadir Efşar Devleti*, s. 109, 110.

vermek amacıyla İran'ın lehine olacak şekilde bir barış yapmak istemiştir.⁵⁶⁷ Bu sebeple Nadir, Osmanlı Devleti'ne taleplerini bildirdiği mektuplar yollamıştır.⁵⁶⁸

Yollanan mektuplarından birinde Nadir Şah, İran'da Caferiliğin hakim olmasının sebeplerinden ve barış için kendi attıkları adımlardan bahsetmekteydi. Ayrıca mektupta Nadir Şah'ın mezhebî taleplerinin ne kadar masumane ve barışçıl olduğu dile getirilmişti. Ancak Nadir Şah, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmediği için, Caferîliğin hak mezhep olarak kabulü ve kendileri için Kâbe'de bir rûkn oluşturulması isteklerinden daha fazla kan dökülmemesi amacıyla vaz geçtiğini bildirmiştir.⁵⁶⁹ Nadir Şah, Mustafa Han aracılığıyla İran Cephesi Seraskeri Ahmed Paşa'ya gönderdiği mektubunda ise esasında Osmanlı Devletine karşı kötü niyet beslemediklerini belirtmiştir.⁵⁷⁰ Daha sonra Sultan I. Mahmud'a gönderilen diğer bir mektupta ise İran'da Ehl-i Sünnet mezhebine uygun uygulamaların nüfuz ve istikrar kazanmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin bunu kabul etmemesi ile ilgili daha fazla ısrar edemeyeceklerini bildirmişlerdir. Ayrıca Nadir Şah, taleplerinden vaz geçmiş olmasına karşılık, Türkmen şahlarının malı iken Safevîler yüzünden elden çıkmış olan Irak veya Azerbaycan topraklarından herhangi birinin kardeşlik hukukuna dayanarak kendilerine verilmesini talep etmiştir. Nadir, ancak bu şekilde Osmanlı Devleti ile helalleşmiş olacaklarını fakat bu isteklerinde bir zorlama bulunmadığını dile getirmiştir.⁵⁷¹

Osmanlı Sultanı, Nadir Şah'ın Caferîlikle ilgili taleplerinden vaz geçip, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler geliştirmek istediğini söylemesine rağmen, her ihtimale karşı İran hududuna asker takviyesi yaptırmıştır.⁵⁷²

Nadir Şah'ın çok uzun süredir Osmanlı Devleti'ne yapmış olduğu Caferîliğin hak mezheplerden biri olarak kabul edilmesi tekliflerini İslam Halifesi Sultan I. Mahmud'un ısrarla reddetmesinin elbette bir sebebi vardı. Eğer Sultan I. Mahmud, Nadir'in teklif ettiği gibi Caferiliği Ehl-i Sünnet mezhebi olarak onaylamış olsaydı muhtemelen kendisinin şer'i ayrıcalıkları elinden alınmış olacaktı. Çünkü Caferilik mezhebine göre haifenin (İmamın) Hz. Ali soyundan gelmesi esas zorunluluktadır.

⁵⁶⁷ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2529.

⁵⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 306.

⁵⁶⁹ I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları (3 Numaralı Nâme-i Hümâyûn Defteri), s. 134-136.

⁵⁷⁰ BOA. HAT. nr. 4 / 126.

⁵⁷¹ I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları (3 Numaralı Nâme-i Hümâyûn Defteri), s. 137, 138; Şem'dânî-Zâde, *Mür'it Tevârih-I*, 118.

⁵⁷² Ali Djafar Pour, *Nadir Şah Devri'nde...*, s. 149.

Dolayısıyla Osmanlı halifeliği de geçersiz, mesnetsiz olarak kabul edilmekteydi. Böylece İran'ın yüzyıllardır devam eden ve imamet üzerinden meşruiyet kazanmayı sağlayan stratejik planları da güç kazanmış olacaktı.

Sultan I. Mahmud'un, Caferiliği hak mezhep olarak onaylamamasının sebeplerinden biri de belki, İran'ın tarih boyunca siyasi çıkarları adına takıyye hamlelerinde bulunmasıdır. Geçmişte bunun örnekleri mevcuttur. Örneğin Hasan Sabbah'ın kurduğu tarikatın liderlerinden Celaleddin Hasan çıkarları uğruna Sünnî itikada yakınlık göstermeye başlamış ve görünüşte, İslâm Şeriatı'na uygun bir anlayış benimsediklerini iddia etmiştir. Hatta Celaleddin Hasan bu amaç uğruna özel olarak davet ettiği Sünnî ulemaya Alamut Kalesi'ndeki Sünnî İslam'a aykırı tüm kitapları yaktırmıştır.⁵⁷³ Sonrasında da Müslüman ve Sünnî olduğunu ilân etmek amacıyla⁵⁷⁴ Abbasî Halifesi'ne, Sultan Muhammed Harzemşah'a ve etraftaki meliklere elçiler göndermiştir. Onlar da Celaleddin Hassan'ın sözüne itimad edip ona inanmışlardır. Hatta Halife bu durumu memnuniyetle karşılayıp Celaleddin Hasan hakkında övgü dolu sözler sarf etmiştir.⁵⁷⁵

Yukarıda ifade edildiği üzere İran tarih boyunca bu tür hamlelere başvurmuş fakat sonrasında daima kendi çıkarlarına uygun bir anlayışla eski düşüncelerine geri dönmüşlerdir. Bu durumlar muhtemelen Sultan I. Mahmud'u temkinli davranmaya itmiş ve bu sebeple Nadir Şah'ın mezhep ile ilgili teklifini geçiştirmiştir.

Nadir Şah ise son zamanlarda Ceferiliğin beşinci meşru mezhep olarak kabul edilmesi taleplerinden vaz geçmiştir. Bunun en büyük sebeplerinden biri İran'da ortaya çıkan iç isyanlardan dolayı Nadir Şah'ın dış politikayı emniyete almak istemesi olmalıdır.⁵⁷⁶

Sultan I. Mahmud, Nadir Şah'ın göndermiş olduğu bu mektupları değerlendirmiş ve Nadir'in hem Caferilik ile alakalı taleplerinden vaz geçmesi hem de arazi talebini Osmanlı Devleti'nin arzusuna bırakması sebebiyle samimi bir

⁵⁷³ Adnan Adıgüzel, "Mehmet Şerefeddin Yaltkaya'nın Fatimiler ve Hasan Sabbah Başlıklı Makalesinin Sadeleştirilmesi", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı: XII, Kasım 2014, s. 219.

⁵⁷⁴ Ayşe Atıcı Arayancan, *Hasan Sabbâh ve Alamût*, Yedipe Yayınları, İstanbul 2016, s. 95.

⁵⁷⁵ Alaaddin Ata Melik Cüveynî (ö. 1283), *Tarih-i Cihangüşa*, Kültür Bakanlığı Yayınları, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1998, s. 559.

⁵⁷⁶ M. R. Arunova, K. Z. Eşrefyan, *Dovlet-i Nader Şah-ı Efşar*, s. 160.

barışçıl siyaset izlediklerine kanaat getirmiştir. Bu sebeple İstanbul'a gelen İran elçisi Fethi Ali Bey, Ragıp Paşa konağında özenle misafir edilmiştir.⁵⁷⁷

Sultan I. Mahmud Nadir Şah'ın niyetini anladıktan sonra, İran ile barışa karar vermiştir. Sonrasında Osmanlı Sultanı, mektupları iletmek üzere gelen İran elçisi ile beraber gitmek üzere, Mustafa Nafiz Efendi'yi Maliye tezkireciliği rütbesi ile İran elçiliğine görevlendirmiştir.⁵⁷⁸ Sultan I. Mahmud, Nadir Şah'ın talebine binaen elçisiyle beraber yolladığı mektubunda barış tekliflerine sıcak baktıklarını ifade etmiş ve sınırların IV. Murad dönemindeki durumuna göre belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁷⁹

13 Haziran 1746'da İstanbul'dan hareket eden Mustafa Nafiz Efendi, 24 Ağustos 1746'da Kazvin ile Tahran arasında bulunan Nadir Şah'ın ordugâhına varmış ve Sultan I. Mahmud'un mektubunu Nadir Şah'a ulaştırmıştır. Mustafa Nafiz Efendi, doğrudan aldığı talimat gerekçesi ile Nadir Şah'a barış müzakereleri için hazır bulunduğunu bildirmiştir.⁵⁸⁰

2. 5. 5. Nadir Şah ile Son Muselaha

Sultan I. Mahmud, başlarda Nadir Şah'ın barış teklifini ciddiye almasa da, ilerleyen zamanda onun gerçek niyetini anlayarak İran ile barışa karar vermiştir.⁵⁸¹ Bu sebeple Bağdat Valisi Ahmed Paşa ile Nazif Mustafa Efendi iki devlet arasındaki barış görüşmeleri için görevlendirilmişlerdir.⁵⁸²

Nadir Şah İran'daki iç problemlerden dolayı bir an önce Osmanlı Devleti ile barış yapma niyetindeydi. Ayrıca Nadir Şah muhaliflerce öldürülmekten o kadar korkmuştu ki, birçok adamını bu sebeple idam ettirmişti. Hatta kendisi korkudan

⁵⁷⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV. s. 307, 308.

⁵⁷⁸ Faruk Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, s. 84.

⁵⁷⁹ I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları (3 Numaralı Nâme-i Hümâyûn Defteri), s. 153.

⁵⁸⁰ Faruk Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, s. 85.

⁵⁸¹ M. Münir Aktepe, "Nadir Şah'ın Osmanlı Padişahı I. Mahmud'a Gönderdiği Taht-ı Tâvus Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 28-29, 1974, s. 114, 115.

⁵⁸² BOA. HAT. nr. 6 / 193.

payitahtta bulunmayıp, Osmanlı elçisini Tahran ve Kazvin arasında bir bölgede huzuruna kabul etmişti.⁵⁸³

Nadir Şah, Osmanlı heyetinin mektubunu aldıktan sonra, Sultan I. Mahmud'a gönderilmek üzere Mirza Mehdi Han'ı elçi tayin etmiş ve ona bir name-yi hümayun vermiştir. Ayrıca Nadir, Mustafa Han Şamlu'ya Hindistan dolaylarından getirdiği iki adet dansçı fil ile altından bir taht⁵⁸⁴ ve bazı hediyeler emanet ederek bunların Sultan I. Mahmud'a iletilmesini buyurmuştur. Hediyeleri ve nameyi Osmanlı Sultanı'na iletmek amacıyla görevliler 10 Muharrem 1160/22 Ocak 1747'de İsfahan'dan yola çıkmışlardır.⁵⁸⁵

Hükümdarların karşılıklı hediyeleri takdim edildikten sonra barış için müzakereler başlanmıştır.⁵⁸⁶ Beş celsede sona eren görüşmelerin sonunda⁵⁸⁷ yapılacak olan barış anlaşmasının 1639 Kasr-ı Şirin Anlaşması'nın esaslarına göre belirlenmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁸⁸ Bunun üzerine: Barış ve huzurun temin edilmesi şartıyla,

- İran hacıları sağ salim bir şekilde hac görevlerini yerine getirebilecek ve onların güvenlikleri sağlanacak,
- Her iki devlet üç yılda bir değişmek üzere karşılıklı konsolos bulunduracak,
- Mevcut esirler karşılıklı olarak serbest bırakılacaktır.⁵⁸⁹

Nadir Şah ile Osmanlı Devleti arasında yapılan anlaşma 4 Eylül 1746'da Nadir Şah tarafından imzalanmıştır. Daha sonra Nazif Efendi anlaşmayı Bağdat Valisi ve Seraskeri Ahmed Paşa'ya tasdik ettirmiş ve Nadir Şah'ın bir mektubu ile beraber İstanbul'a dönmüştür.⁵⁹⁰

Sultan I. Mahmud, İran ile yapılan barış anlaşmasından çok memnun kalmış idi. Bunun için Osmanlı Devleti, bazı hediyelerle birlikte imzalı barış metnini Nadir

⁵⁸³ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2530.

⁵⁸⁴ Nadir Şah'ın Osmanlı Sultanı I. Mahmud'a gönderdiği altından taht ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Münir Aktepe, "Nadir Şah'ın Osmanlı Padişahı I. Mahmud'a Gönderdiği Taht-ı Tâvus Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 28-29, 1974, ss. 113-122.

⁵⁸⁵ Muhammed Kâzım Mervî, *Alâm-ı Ara-yı Naderî*, C. III, s. 1181.

⁵⁸⁶ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 243.

⁵⁸⁷ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2530.

⁵⁸⁸ Faruk Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, s. 85.

⁵⁸⁹ I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları (3 Numaralı Nâme-i Hümayûn Defteri), s. 181.

⁵⁹⁰ Faruk Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, s. 85.

Şah'a göndermek amacıyla⁵⁹¹ maiyetine birkaç asker vererek Kesriyeli Ahmed Efendi'yi elçi olarak görevlendirmiştir.⁵⁹²

2. 5. 6. Nadir Şah'ın Öldürülmesi

Nadir Şah, hükümdarlık hayatı boyunca birçok kez suikaste uğramış ve hepsinden bir şekilde kurtulmayı başarmıştır. Fakat uğradığı son suikaste diğerlerindeki kadar şanslı olamamıştır.⁵⁹³

Nadir Şah'ın dış politikası sonucu İran Devleti uzun süre diğer devletlerle savaşmak zorunda kalmıştır. Bunlardan biri de Osmanlı Devleti'dir. Nadir Şah, her ne kadar hükümdarlığının son zamanlarında dış politikada barış siyaseti izlemeye çalışsa da, uzun süren savaşların İran Devleti'ne verdiği tahribatları göz ardı etmek mümkün değildir. Nadir Şah, savaşların bir getirisi olan ekonomik bunalımlardan kurtulmak için halktan yüksek miktarda vergi alma yolunu seçmişti. Bu durum zaten uzun süredir savaşlardan ve ağır vergilerden bitâb düşmüş olan halkın isyan etmesine sebep olmuştur. Bu isyan hareketleri kısa sürede İran'ın geneline yayılmış ve halkı Nadir Şah'ın aleyhine kıskırtmıştır.⁵⁹⁴

Mehman Süleymanov'a göre; İran'da isyanların baş göstermesinin en önemli sebeplerinden birisi Nadir Şah'ın beden ve akıl sağlığını yitirmeye başlaması sonucu halka zalimce davranmasıdır. Nadir Şah'ı bu illetlerden kurtarmak için yerli hekimler yetersiz kalınca, Avrupalı hekimlere başvurmak zorunda kalınmıştır. Bu sebeple İngiliz ticaret temsilcilerinin rehberi Pirson'dan yardım istenmiştir. Pirson da, o dönemde İsfahan'da bulunan keşiş Bazen'i Nadir Şah'a hekim gibi takdim etmiştir. Bir müddet sonra keşiş Bazen'in tecrübelerine inanmaya başlayan Nadir Şah onu baş hekim olarak tayin etmiştir. Çünkü Nadir Şah artık hastalığının ızdıraplarına dayanamaz hale gelmiştir ve tüm ümidini baş hekimine bağlamıştır.⁵⁹⁵

İran'ın içerisinde bulunduğu iç karışıklıklar ve Nadir Şah'ın sağlık problemleri ülkeyi kaosa sürüklemekteydi. Çünkü Nadir Şah'ın etrafına karşı asabi

⁵⁹¹ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 245.

⁵⁹² Ebû Sehl Nu'mân Efendi, *Tedbirât-ı Pesendide*, s. 143; L. Lochart, *Nadir Shah*, s. 256.

⁵⁹³ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 502.

⁵⁹⁴ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 251, 252.

⁵⁹⁵ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 503-505.

tavırları giderek artmıştı. Bu durum halk arasında onun delirdiği söylentisine sebep olmuştu.⁵⁹⁶ Nadir Şah'ın akıl sağlığını yitirdiğine yönelik söylentilerine sebep olarak oğlu Rıza Kulu Mirza'yı kör ettirdiği için dayanılmaz bir vicdan azabı çekmesi gösterilmekteydi. Bu durum onun ruh yapısını iyice tahrip etmişti. Hatta Nadir Şah ilerleyen dönemlerde halisülasyonlar görmeye başlamıştı.⁵⁹⁷

Nadir Şah, İran'ın doğusunda meydana gelen olumsuz olaylardan haber alması üzerine İsfahan ve Kirman yoluyla Meşhed'e gitmek zorunda kalmıştır. Fakat 1746 yılı Aralık ayının başlarında tekrar İsfahan'a gelen Nadir Şah'ın aklı dengesizlikleri baş göstermiştir. Nadir Şah burada 7 hafta kadar kalmıştır. O, sadece İsfahan'da değil, neredeyse tüm İran'da ağır vergi politikasını uygulamaya da devam etmiştir. Hatta bu politikayı kendi aile bireylerine bile uygulayan Nadir Şah, yeğenlerinden İbrahim Han'ın mallarına el koymuş ve diğer yeğeni Ali Kulu Han'ı da 100.000 Tümen vergiye mahkum etmiştir. Ardından da Tahmasb Kulu Han Celayir'i de 50.000 Tümen vergi vermeye mecbur etmiştir.⁵⁹⁸

Nadir Şah'ın zalimâne tavırları Sistan bölgesinde büyük bir isyana sebep olmuştur. Bu isyanı Nadir Şah'ın kardeşinin oğlu Ali Kulu Han idare etmekteydi.⁵⁹⁹ Mart ayında başlayan isyana kısa süre içinde, sayısız Sistanlının yanı sıra birçok Beluçlu kabile de katılmıştı.⁶⁰⁰

Nadir Şah esasında Sistan isyanını bastırması için Tahmasb Kulu Han Celayir ile beraber kardeşinin oğlu Ali Kulu Han'ı da görevlendirmiştir. Fakat Ali Kulu Han Sistan'a vardıktan sonra Sistan halkıyla birlikte Nadir Şah'a karşı birlik olmuştu. Fakat Tahmasb Kulu Han Celayir hiçbir zaman Nadir Şah'a ihanet etme düşüncesinde olmamıştır. Ancak Nadir Şah'ın öz yeğeni, onunla aynı fikirde değildi. Saltanat ve şahlık hayalleri ile sarhoş olan Ali Kulu Han Sistan'da isyanın başlamasından bir müddet sonra, kendisine engel olarak gördüğü Tahmasb Kulu Han

⁵⁹⁶ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 252.

⁵⁹⁷ Mehman Süleymanov, *Nadir Şah*, s. 506.

⁵⁹⁸ L. Lochart, *Nadir Shah*, s. 257, 258.

⁵⁹⁹ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 253, 254.

⁶⁰⁰ L. Lochart, *Nadir Shah*, s. 253.

Celayir'i zehirleyerek öldürmüştür.⁶⁰¹ Bu durumu öğrenen Nadir Şah ise derhal şehzade aşçılarından birkaçının öldürülmesini emretmiştir.⁶⁰²

Cahangir Hüseyin Efşar'e göre Nadir Şah'ın akıl sağlığını yitirmesi ile beraber sergilediği sıkıntılı davranışların sonucu olarak mensup olduğu Afşar Boyu'nda bile itibarı kalmamıştır. Bu sebeple kendisinin bir tehlike altında olduğunu sezinleyen Nadir Şah, dört bin kişilik bir Afgan grubunun lideri olan Ahmed Han Abdali'yi kendisini koruması için görevlendirmiştir. Nadir Şah'ın bu görev için Afganları tercih etmesinin sebebi, onların kendisine daha çok itibar ettiklerini düşünmesidir.⁶⁰³

Nadir Şah, Mart ayının sonlarına doğru Meşhed'e gitmek için Kirman'dan hareket etmiş, zorlu Lût Çölü'nü geçmiş, Nisan ayının sonlarına Meşhed'e ulaşmıştır. Bu arada Nadir Şah'ın zalimce politikalarının sonucu olarak isyan hareketleri İran'ın diğer bölgelerine de yayılmıştır. Nadir Şah'ın Meşhed'de devam ettirdiği uygulamaları da artık dayanılmaz bir hal almıştı. Daha sonra Nadir Şah hem isyancı yeğeni Ali Kulu Han'ı, hem de Habuşan Kürdlerini cezalandırmak amacıyla 16.000 kişilik bir kuvvetle Meşhed'den ayrılmıştır. Meşhed'den ayrılmadan önce ailesini güvenlik amacıyla Kelat'a gönderen Nadir Şah, 10 Cemaziyelahir 1160/19 Haziran 1747 tarihinde⁶⁰⁴ Habuşan'a iki fersah mesafedeki Fethabad dolaylarında ordugâhını kurmuştur. Fakat burada bile ordu içerisinde bazı huzursuzluklar ve isyan hareketleri baş göstermiştir.⁶⁰⁵

İran'ın içinde bulunduğu sıkıntılı durum ve Nadir Şah'ın tutumundan dolayı halkın ve ordunun memnuniyetsizliği, Nadir Şah'ın tahtta daha fazla kalamayacağını sinyallerini verir gibiydi. Bu yüzden de Nadir'e karşı olumsuz tavırlar giderek artmıştı. Nadir Şah'a karşı tahammüllerin tükenmesi neticesinde 11 Cemaziyelahir 1160 Pazar günü Fethabad bölgesinde Nadir Şah'ın yeğeni Ali Kulu Han'ın emri ile Nadir Şah'a suikast düzenlenmiştir. Muhammed Han Kaçar İrevanî, Musa Bey İrlevî-i Efşar Koca Bey Gündüzlü, Tahmasb Muhammed Kulu Han Efşarî, Salih Han ve beraberindekiler, gece yarısı Şah'ın çadırına girerek onu katletmişlerdir.⁶⁰⁶

⁶⁰¹ Muhammed Mehdi bin Muhammed Nasir Esterebadî, *Tarih-i Cihanguşa-yı Naderî*, s. 394.

⁶⁰² Muhammed Kâzım Mervî (Vezir-i Merv), *Alâm-ı Ara-yı Naderî*, Nakş-ı Cehan Neşriyyat, İsfahan 1364, C. I, s. Çehel.

⁶⁰³ Cahangir Hüseyin Efşar, *Azerbaycan Nadir Efşar Dövləti*, s. 161, 162.

⁶⁰⁴ L. Lochart, *Nadir Shah*, s. 259-261.

⁶⁰⁵ Muhammed Kâzım Mervî, *Alâm-ı Ara-yı Naderî*, C. III, s. 1195, 1196.

⁶⁰⁶ Muhammed Mehdi bin Muhammed Nasir Esterebadî, *Tarih-i Cihanguşa-yı Naderî*, s. 395.

Nadir Şah'ın katledilmesi, Jonas Hanway'in eserinde daha ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Buna göre; bir gün Nadir Şah ve ordusu Fethabad'da bulunurlarken Özbek ve Türkmen komutanlardan birkaçı Nadir Şah'ın yanına giderek ona diğer askerlere itimat etmemesi gerektiğini ve kendileri dışında diğer tüm askerlerin öldürülmesini teklif etmişlerdir. Nadir Şah ve komutanlar bu konu hakkında konuşurlarken Nadir Şah'ın çadırında bulunan bir Gürcü gulam bu konuşulanları duymuştur. Bunun üzerine hiç vakit kaybetmeden bu sırrı Nadir'in kurcubaşısına iletmiştir. O da derhal ordu komutanlarını uyarmış ve böylece Nadir Şah'a karşı bir plan hazırlamışlardır. Nadir Şah, dinlenmek için çadırına geçtiği esnada, Afşarlardan muhafız albayı Salih Han ve beraberindekiler derhal harekete geçmişlerdir. Komutanlar korumalara, Şah için bir mesaj getirdiklerini söyleyip Nadir Şah'ın çadırlarının olduğu bölgeye gitmiş ve onu aramaya başlamışlardır. Nihayetinde çadırı bulduklarında Nadir Şah'ın yaşlı karısı onları fark etmiş ve çığlık atmıştır. Bunun üzerine derhal uyanan Nadir Şah, kılıcını çekerek onlara niçin orada bulduklarını sormuştur. Herhangi bir cevap alamayan Nadir Şah, hızla suikastçilerin üzerine atlamış ve dışarı doğru çıkmak için hamle yaptığı esnada ayağı çadırın ipine takılarak düşmüştür. Bunu gören Salih Han, derhal Nadir Şah'a bir darbe indirmiştir. Bunun üzerine Nadir Şah aman dilemiş ancak Salih Han bunu dikkate almayarak Şah'ın kafasını bedeninden ayırmıştır.⁶⁰⁷

Nadir Şah'ın öldürülmesi, İran'da adeta bir otorite boşluğuna sebep olmuştur. Ali Kulu Han, amcası Nadir'in ölüm haberini alır almaz onun hazinelerine el koydurmuş ve amcasının çocuklarını öldürtmüştür. Artık hükümdarlık yolunda önünde bir engel kalmadığını düşünen Ali Kulu Han, 27 Cemaziyelahir 1160/6 Temmuz 1747 tarihinde Adil Şah unvanıyla kendisini şah ilan etmiştir.⁶⁰⁸

⁶⁰⁷ Jonas Hanway, *Zendeği-yi Nader Şah*, s. 313-315.

⁶⁰⁸ Ali Djafar Pour, *Nadir Şah Devri'nde...*, s. 168.

SONUÇ

Osmanlı Devleti ve İran yüzyıllar boyunca birbirleri ile mücadele etmişlerdir. Her iki devletin başında da Türkler bulunmakla birlikte, her iki gücün de bölgede hakim güç olarak söz sahibi olmak istemesi onları sık sık karşı karşıya getirmiştir. İki devlet arasındaki mücadeleler İran'da Safevilerin hakimiyetine kadar genel olarak toprak mücadelesi şeklinde tecelli etmiş ancak Safevilerle beraber Osmanlı-İran ilişkileri farklı bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde İran'da mezhep siyaseti ile ön plana çıkmış, Osmanlı Devleti ile sürekli olarak mezhep mücadelelerine girilmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nde Safeviler tarafından Kızılbaşlık propagandası yapılması ve Kızılbaşların Osmanlıya karşı kışkırtılması, Osmanlı Devleti'nin iç huzurunu da tehdit eder hale gelmiştir. Böylece Osmanlı-İran ilişkileri sadece siyasi olarak değil, aynı zamanda mezhebî olarak da şekillenmiştir.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti hem içeride hem de dışarıda mücadeleler vermeye başlamıştı. Bu mücadelelerin önemli bir kısmı doğuda İran ile gerçekleşmiştir. O devirde İran tahtında bulunan Safevilerin son Şah'ı II. Tahmasb sürekli olarak Osmanlı Devleti ile sınır mücadelelerine girmiştir. Ancak İran'da meydana gelen saltanat değişikliği Osmanlı-İran mücadelelerine farklı bir boyut getirmiştir. Bu devirde İran tahtına Afşar Türk'ü Nadir Şah geçmiştir. Onun İran tahtını ele geçirme süreci hiç kolay olmamıştır. Bu sebeple kendi soyunun İran tahtında kalabilmesi için bazı güvencelere ihtiyaç duyan Nadir Şah, Mugan Kurultayı vesilesi ile kendisini resmi olarak İran Şah'ı seçtirmiş ve kendisinden sonra gelecek olan hükümdarın da kendi soyundan olmasını garanti altına almak istemiştir. Böylece Afşarların İran tahtında kısa süreli olmayacağını sinyallerini vermiştir.

Nadir Şah'ın İran tahtına geçmesi ile beraber Osmanlı ve İran arasındaki yüzyıllardır süre gelen mezhep mücadeleleri de farklı bir boyut almıştır. Bu devirde sık sık Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak toprakları için mücadeleler veren bu iki devlet, mezhebî problemlerini daha çok diplomasi yoluyla halletmeye çalışmıştır. Çünkü Nadir Şah, Safevilerden farklı olarak Osmanlı Devleti ile mezhebî farklılıkları gündeme getirmek yerine, iki devlet arasındaki temel problemi bu mezhep farklılıklarının oluşturduğunu düşünerek daha ılımlı bir mezhep politikası izlemiştir.

Böylece Nadir Şah Sünnî Osmanlı Devleti ile daha iyi ilişkiler kurmayı hedeflemiştir.

Nadir Şah'ın Osmanlı Sultanı ve İslam Halifesi olan Sultan I. Mahmud'dan Caferiliğin hak mezhep olarak kabul edilmesi talebi esasında Nadir Şah'ın dış politikasına yönelik stratejik bir hamledir. Bu durumu fark eden Osmanlı Padişahı, Nadir'in bu taleplerini sürekli olarak geçiştirmiştir. Sultan I. Mahmud'un bu talepleri geçiştirmesindeki amacı muhtemelen, Nadir Şah'ın yeni siyasi düşüncelerine zemin hazırlamak amacıyla dinî bir hamlede bulunduğunu sezmiş olmasıdır. Nadir Şah'ın gerçek planları her ne kadar bilinemese de, onun artık mezhep farklılıkları üzerinden bir siyaset geliştirmek istemediği aşikârdır. Buradan yola çıkacak olursak, muhtemelen Nadir Şah, etrafını saran Sünnî devletlerle iyi geçinme politikası güderek hayalini kurduğu büyük hükümdar olma düşüncesi için zemin hazırlamıştır. Çünkü her fırsatta gerek doğuda gerekse batıda ilerlemeye çalışan Nadir Şah'ın mezhebî taleplerinin sadece Sünnî dünya ile daha yakın ilişkiler kurmak amacı taşımadığı inancındayız.

Nadir, sanki daha bir komutanken kendisine büyük hedefler çizmiş ve birgün devletin başına geçeceğini amaçlamıştır. Nihayetinde yıllarca bir komutan olarak görev yapmış ve bu dönemde de defalarca Osmanlılarla savaşmıştır. Ancak gücü ele geçirince kendisini Şah ilan ettirmeyi başarmıştır. Nadir Şah'ın bundan sonraki hedefi ise topraklarını olabildiğince genişletmek olmuştur. Bu amaçla Nadir dini kullanmaktan çekinmemiştir. İran içerisindeki gayrimüslimlere karşı ılımlı bir din politikası izlemiş ve bu sayede onlarla iyi ilişkiler geliştirmiştir. Osmanlı Devleti ise Nadir Şah'ın Ehl-i Sünnet'e karşı yeni, oldukça ılımlı tutumunu olumlu karşılamış, ancak onun mezhebî taleplerini reddederek her ihtimale karşı mesafeli bir tutum sergilemiştir. Bunun sebebi olarak Şiiilikteki takiiye anlayışı ve geçmişte de benzer şekilde Ehli Sünnete geçme gibi eğilimler olduğu halde ilk fırsatta yine Şia anlayışının hayata geçirilmiş olması tecrübesi olduğu düşünülebilir.

Uzun seneler mezhep çatışmaları ile gündeme gelen Osmanlı-İran ilişkileri İran'da meydana gelen saltanat değişikliği ile beraber yumuşamıştır. Amaç her ne kadar politik olsa da, bundan sonra iki ülke arasında büyük problemler yaşanmamıştır. II. Ahmed döneminde başlayarak, I. Mahmud dönemi boyunca da devam eden Osmanlı-İran mücadelesinde gerek Bağdat ve gerekse Azarbeycan

bölgelerinde defalarca savaş yapılmış, binlerce asker kaybı ortaya çıkmış, şehirler yağmalanmış ve el değiştirmiş, yine binlerce kişi iki tarafça esir olarak alınmış ve en sonunda iki devlet de yaklaşık yüz yıl önceki sınırları resmi sınır olarak kabul ederek barış sağlama yolunu seçmişlerdir. 4 Eylül 1746'da İstanbul'da yapılan anlaşmayla İran-Osmanlı sınırı 1639'daki Kasr-ı Şirin anlaşmasıyla çizilen sınır olarak kabul edilmiştir. Bu tarihten sonraki I. Abdulhamid (1774-1789) döneminde 1775-1779 yıllarında ve II. Mahmut (1809-1839) döneminde 1821-1823'de yeni Osmanlı-İran savaşları olsa da I. Mahmud döneminde 1746'da yapılan İstanbul anlaşmasına atıf yapılarak sınırların aynı kalması kabul edilmiştir.

Osmanlı Devleti, Balkanlardaki ya da Rusya'yla olan savaşları söz konusu olduğunda, ya da bir şekilde Osmanlı Devleti'nin zayıf kabul edildiği bir anda İran tarafından saldırıya uğramıştır. I. Mahmud döneminde de Nadir Şah ile bir anlaşma yapılmışken Osmanlı Devleti'nin 1735-1739 Avusturya ve Rusya ile savaşa tutuşmasını fırsat bilen Nadir, yeniden Osmanlı topraklarına karşı tecavüz ve işgale girişmiştir. İran bu savaşları esnasında Osmanlı Devleti'ne karşı gerek Rusya ile gerekse diğer batılı Hıristiyan devletlerle de işbirliği yaparak topraklarını genişletmeye çalışmıştır. Ancak özellikle 1639 sonrasında defalarca yapılan savaşlar, iki ülkeyi de yıpratmaktan başka bir sonuç getirmemiştir. Bugün de İranla olan doğu sınırimız 1639 Kasr-ı Şirin Anlaşmasındaki sınırdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

1734-1735 Osmanlı-İran Savaşı Mühimme Defteri, Çamlıca Yayınları, Haz. Kemal Erkan, İstanbul 2011.

A. De Lamartine, *Aşiretten Devlete (Türkiye Tarihi)*, Tercüman Yayınları, haz. M. R. Uzmen, C. I, bty, byy.

A. de Lamartine, *Cihan Hâkimiyeti (Türkiye Tarihi)*, Tercüman Yayınları, haz. M. R. Uzmen, C. III, bty, byy.

A. de Lamartine, *İmparatorluk Yolu (Türkiye Tarihi)*, Tercüman Yayınları, haz. M. R. Uzmen, C. II, bty, byy.

Abdi (ö. 1764), *Abdi Tarihi (1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser)*, Haz. Faruk Reşit Unat, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, FEY Vakfı Yayınları, C. III, İstanbul 1991.

Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, C. II, İstanbul 1994.

Akyol, Taha, *Osmanlı ve İran'da Mezhep ve Devlet*, Doğan Kitap, İstanbul 2013.

Alaaddin Ata Melik Cüveynî (ö. 1283), *Tarih-i Cihangüşa*, Kültür Bakanlığı Yayınları, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1998.

Allouche, Adel, *Osmanlı-Safevi İlişkileri*, Anka Yayınları, çev. Ahmet Emin Dağ, İstanbul 2001.

Anonim Osmanlı Tarihi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, haz. Şerif Baştav, Ankara 1973.

Arayancan Atıcı, Ayşe, *Hasan Sabbâh ve Alamût*, Yedipe Yayınları, İstanbul 2016.

Arunova, M. R. ; Eşrefyan, K. Z. , *Dovlet-i Nader Şah-ı Efşar*, Farsçaya çev. Hamid Emin, Şebgir Neşriyat, Tahran bty.

Âşık Paşaoğlu (ö. 1484) , *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, MEB Yayınları, haz. Atsız, İstanbul 1992.

Âşık Paşazâde Derviş Ahmed Aşıkî (ö.1484), *Âşık Paşazâde Tarihi*, Mostar Yayınları, haz. Cemil Çiftçi, İstanbul 2008.

Ateş, Abdurrahman, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, Altınpost Yayınları, Ankara 2002.

Atik, Kayhan, *Lütfi Paşa ve Tevarih-i Âl-i Osman*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî (ö. 15. YY), *Târih-i Kebîr*, TTK Yayınları, Farsçadan çev. İsmail Aka, Ankara 2011.

Celâl-Zade Mustafa (ö. 1567), *Selim-Nâme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, haz. Ahmet Uğur, Ankara 1990.

Celâl-Zâde Sâlih Çelebi (ö. 1565), *Hadîkatü's Selâtîn*, haz. Hasan Yüksel, H. İbrahim Delice, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Cezar, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C. II, Ankara 2011.

Cezar, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C. III, Ankara 2011.

Cleveland, L. William; Bunton, Martin, *A History of the Modern Middle East*, Westview Press, Philadelphia 2009.

Ebû Sehl Nu'mân Efendi (ö. 18. yy.), *Tedbîrât-ı Pesendîde*, TTK Yayınları, Haz. Ali İbrahim Savaş, Ankara 1990.

Edirneli Oruç Bey (ö. 16. YY), *Oruç Bey Tarihi*, Tercüman Yayınları, haz. Atsız, bby, bty.

Efendiyev, Oktay, *Azerbaycan Safeviler Dövləti*, Şerg-Qerb Yayınları, Bakü 2007.

Efşar, Cahangir Hüseyin, *Azerbaycan Nadir Efşar Dövləti*, Nadir Şah'ın 325 ve Efşar Dövləti'nin 280 İlliyine Hars Edilir, Bakü 2014.

Esedov, Firidun Nurullabeyli, *Nadir Şah Efşar*, İqtisad Üniversitesi Neşriyatı, Bakı 2011.

F. Giese Neşri, *Anonim Tevarih-i Al-i Osman*, Marmara Üniversitesi Yayınları Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992.

Gelibolulu Mustafa Âli (ö. 1600), *Künhü'l-Ahbar*, TTK Yayınları, haz. M. Hüdayi Şentürk, C. II Ankara 2003.

Golestani, Abolhasanebne Muhammed Emin, *Mecmu'ul Tevarih*, İntişarat-ı Daneşgâh-ı Tehran, Tahran-Çap-ı Sevvom.

Hadîdî, *Tevarih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, Marmara Üniversitesi Yayınları, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991.

Hakyemez, Cemil, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

Hammer Purgstall, Baron Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, C. VII, İstanbul 1991.

Hammer Purgstall, Baron Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, C. VIII, İstanbul 1996.

Hammer Purgstall, Baron Joseph Von, *Osmanlı Devleti Tarihi-9*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985.

Hanway, Jonas (ö. 1786), *Zendegi-yi Nader Şah*, Farsçaya çev. İsmail Dovletşahi, Şirket-i İntişarat-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran 1365.

Hasan-ı Rumlu (ö. 1577), *Ahsenü't-Tevarih*, TTK Yayınları, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2006.

Haydar Çelebi Ruznamesi, Tercüman Yayınları, haz. Yavuz Senemoğlu, byy, bty.

Hayrullah Efendi (ö. 1898), *Devlet-i Âliyye-i Osmaniye Tarihi*, Haz. Zuhuri Danışman, Son Havadis Yayınları, C. III, İstanbul 1971.

Hayrullah Efendi (ö. 1898), *Devlet-i Âliyye-i Osmaniye Tarihi*, Son Havadis Yayınları, Haz. Zuhuri Danışman, C. V, İstanbul 1972.

Hinz, Walther, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, TTK Yayınları, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992.

Hoca Sadettin Efendi (ö. 1599), *Tacü't Tevarih*, Kültür Bakanlığı Yayınları, haz. İsmet Parmaksızoğlu, C. III, 1992 Ankara.

İdris-i Bitlisî (ö. 1520), *Heşt Behişt-VII. Ketibe (Fatih Sultan Mehmet Devri)*, Yay. M. İbrahim Yıldırım, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Janoter, *Sefernâme-i Janoter (Asr-ı Nader Şah)*, Farsçaya çev. Doktor Ali Ekbali, Sazman-ı Entişarat-ı Cavidan, İran-Zemistan 1363.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeditepe Yayınları, C. IV, İstanbul 2009.

Kantemir, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, çev. Özdemir Çobanoğlu, C. I, Ankara 1979.

Kantemir, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, çev. Özdemir Çobanoğlu, C. II, Ankara 1979.

Kemal Paşa-zâde (ö. 1534), *Tevarih-i Âl-i Osman*, X. Defter, TTK Yayınları, Haz. Şerafettin Severcan, Ankara 1996.

Kevserânî, Vecih, *Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi*, Denge Yayınları, Çev. Muhlis Canyürek, İstanbul 1992.

Kılıç, Remzi, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasî Antlaşmaları*, Tez Yayınları, İstanbul 2001.

Kreutel, F. Richard, *Haniwaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bayezid-i Veli*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, çev. Necdet Öztürk, İstanbul 1997.

Kutlu, Sönmez; Parlak, Nizamettin, *Makâlât-Şeyh Safi Buyruğu*, Horasan Yayınları, İstanbul 2008.

Kütükoğlu, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fatih Cemiyeti, İstanbul 1993.

Lockhart, L. , *Nadir Shah*, Luzac and Co. , London 1938.

Maksutoğlu, Mehmet, *Osmanli History 1289-1922: Based on Osmanli Sources*, Publisher: International Islamic University Malaysia, Malaysia 1999.

Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Sultan Bayezid*, Arvana Yayınları, Haz. Reha Bilge, İstanbul Eylül 2015.

Mehmed Neşri (ö. 1520), *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, TTK Yayınları, haz. Faruk Reşit Unat, Mehmet Altan Köymen, C. I, Ankara 1995.

Mehmed Neşri (ö. 1520), *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, TTK Yayınları, haz. Faruk Reşit Unat, Mehmet Altan Köymen, C. II, Ankara 1995.

Minorsky, Viladimir, *İran der Zeman-e Nader Şah*, Telif: Ali Esger Abdullahî, Farsçaya çev. Reşid Yasmi, Donya-yı Ketab Neşriyat, Tahran 1383.

Minorsky, Viladimir, *Tarih-i Tebriz*, Farsçaya çev. Abdülali Kareng, Aydın Neşriyat, Tebriz 1389.

Mirza Mehdi Han Esterebadî, *Dürre-i Nadere: Tarih-i Asr-ı Nader Şah*, Naşir-i Çapî: Vezaret-i Ferheng ve Amuşeş-i Âlî Neşriyat, Naşir-i Dicalî: Merkez-i Tahkikat-ı Rayane-yi Kaimiye İsfahan.

Morgan, David, *Medieval Persia (1040-1797)*, Longman Group, London 1988.

Muhammed Kâzım Mervî (Vezir-i Merv), *Alâm-ı Ara-yı Naderî*, Nakş-ı Cehan Neşriyyat, C. I, İsfahan 1364.

Muhammed Kâzım Mervî (Vezir-i Merv), *Alâm-ı Ara-yı Naderî*, Nakş-ı Cehan Neşriyyat, C. II, İsfahan 1364.

Muhammed Kâzım Mervî (Vezir-i Merv), *Alâm-ı Ara-yı Naderî*, Nakş-ı Cehan Neşriyyat, C. III, İsfahan 1364.

Muhammed Mehdi bin Muhammed Nasir Esterebadî (ö. 18. yy), *Tarih-i Cihanguşay-ı Naderî*, İntişarat-ı Âlem-i Efruz, Kaşmer 1394.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic Ül-Vukuat*, TTK Yayınları, C. I-II, Ankara 1979.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic Ül-Vukuat*, TTK Yayınları, C. III-IV, Ankara 1980.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah (ö. 1702), *Camiü'd-Düvel*, İnsan Yayınları, haz. Ahmet Ağırakça, İstanbul 1995.

Müneccimbaşı Ahmet Dede (ö. 1702), *Müneccimbaşı Tarihi*, Tercüman Yayınları, çev. İsmail Erünsal, C. I, 1974 İstanbul.

Müneccimbaşı Ahmet Dede (ö. 1702), *Müneccimbaşı Tarihi*, Tercüman Yayınları, çev. İsmail Erünsal, C. II, byy, bty.

Nağıyev, Sadiq Firudin oğlu, *Qızılbaşlıq Haqqında*, Ebilev Zeynalov Neşriyatı, Bakı 1997.

Namık Kemal, *Evrak-ı Perişan*, Tercüman Yayınları, haz. Raif Karadağ, Ömer Faruk Harman, byy, bty.

Nejad, Muhammed Hüseyin Meymendî, *Zendegi-yi Pormacerayi Nader Şah-ı Efşar*, İntişarat-ı Bedrege Cavidan ve Donya-yı Daniş, Tahran 1393.

Nesirî, Muhammed Reza, *İsnad ve Mekatubat-ı Tarihi-yi İran, Dürre-yi Efşariyye*, Naşir-i Çapî: Cihad-ı Daneşgâhi (Daneşgâh-i Tehran), Naşir-i Dicitali: Merkez-i Tahkikat-ı Rayane-yi Kaime İsfahan.

Nişancı Mehmet Paşa (ö. 1728), *Hadisât*, Kamer Yayınları, Sadeleştiren: Enver Yaşarbaş, İstanbul 1983.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, C. I, İstanbul 1971.

Peçevi İbrahim Efendi (ö. 1650), *Peçevi Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, C. I, Ankara 1981.

Peçevi İbrahim Efendi (ö. 1650), *Peçevi Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, haz. Bekir Sıtkı Baykal, C. II, Ankara 1982.

Petros di Sarkis Gilanentz, *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak (I. Petros di Sarkis Gilanentz'in Kronolojisi / II. Nadir Şah Devrine Ait Bir Anonim Kronoloji)*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ter. ve Haz. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1974.

Rasim, Ahmet, *Osmanlı Tarihi*, Meydan Neşriyat, haz. Hakkı Dursun Yıldız, BYY, 1966-67.

Recebli, Qezenfer, *Azərbaycan Tarixi (Oçerkler)*, Elm ve Tehsil Neşriyat, Bakü 2013

Saray, Mehmet, *Türk-İran İlişkileri*, AKDITYK, Ankara 2006.

Sarıçioğlu, Melike, *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Sefakiş, Hamid Rıza, *Safeviyan der Gozargâh-ı Tarih*, Sohan Neşriyyat, Tahran 1390.

Sertoğlu, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C. V, Ankara 2011.

Sırrı Efendi, *Risâletü't-Târîh-i Nâdir Şâh (Makâle-i Vâkı'a-ı Muhâsara-i Kars)*, Kitabevi Yayınları, Haz. Mehmet Yaşar Ertaş, İstanbul 2012.

Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebî (ö. 1657), *Solak-Zâde Tarihi*, Haz. Vahid Çubuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, C II, Ankara 1989.

Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi (Sami ve Şakir Tarihleri ile Birlikte) 1730-1744*, Kitabevi Yayınları, Haz. Mesut Aydın, İstanbul 2007.

Süleymanov, Mehman, *Nadir Şah*, Nigâr Endişe Neşriyat, Tahran 2010.

Sümer, Faruk, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK Yayınları, Ankara 1999.

Sykes, Percy, *A History of Persia*, Routledge and Kegan Paul Publisher, Vol. II, London 1969.

Şafak, Sadık Rezazâde, *Nader Şah*, Behzad Neşriyat, Tahran 1395.

Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, Anka Yayınları, Giriş ve çev. Hicabi Kırlangıç, İstanbul 2001.

Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't Tevârih-I*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, Haz. M. Münir Aktepe, İstanbul 1976.

Şen, Adil, *İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem*, TDV Yayınları, Ankara 1995.

Şeriati, Ali, *Ali Şiası Safevi Şiası*, Fecr Yayınları, Çev. Hicabi Kırlangıç, Ankara 2014.

Şeriati, Ali, *İran ve İslam*, Fecr Yayınları, Çev. Kenan Çamurcu, Ankara 2012.

Tahirzade, Edalet, *Nadir Şah Efşar (Tercüme-yi-hal oçerki)*, Çırağ Neşriyat, Bakü 2005.

Tansel, Selahattin, *Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999.

Tursun Bey (ö. 1499), *Fatih'in Tarihi*, Tercüman Yayınları, Haz. Ahmet Tezbaşar, byy, bty.

Tursun Bey (ö. 1499), *Târîh-i Ebü'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, Baha Matbaası, İstanbul 1977.

Unat, Faruk Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK Yayınları, Ankara 1992.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara 1984.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C. IV, Ankara 1982.

Woods, E. John, *Akkoyunlular, Milliyet Yayınları*, çev. Sibel Özbudun, İstanbul 1993.

Yücel, Yaşar Sevim, *Ali Klâsik Dönemin Üç Hükümdarı Fatih-Yavuz-Kanuni*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Makale ve Ansiklopedi Maddeleri

Adıgüzel, Adnan, “Mehmet Şerefeddin Yaltkaya’nın Fatimiler ve Hasan Sabbah Başlıklı Makalesinin Sadeleştirilmesi”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı: XII, Kasım 2014, ss. 187-220.

Aktepe, M. Münir, “Mahmud I.”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, C. VII, İstanbul bty, ss. 158-165.

Aktepe, M. Münir, “Nadir Şah’ın Osmanlı Padişahı I. Mahmud’a Gönderdiği Taht-ı Tâvus Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 28-29, 1974, ss. 113-122.

Axworthy, Michael, “Nader Shah and Persian Naval Expansion in the Persian Gulf, 1700-1747”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, Vol. 21, Issue 01, Cambridge Journals January 2011, ss. 31-39.

Aydoğmuşoğlu, Cihat, “16. Yüzyılda Safevi Devleti’nde Ekili Olan Dört Türkmen Aşireti”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 5, Issue: 6, December 2012, ss. 17-25.

Caferî, Ali Ekber, “Berresi ve Tahlil Revabet-i Nader Şah-ı Efşar ve Erameni”, *Pejuheşname-yi Encümen-i İranî Tarih*, Sal-i Evvel, Şomara-yi-I, Behar 1388, ss. 1-27.

Çakmak, Mehmet Ali, "Akkoyunlu-Karakoyunlu Mücadeleleri", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. XXV, S. 3 (2005), ss. 75-105.

Çelenk, Mehmet, “Safevilerin Din Politikası ve İran’ın Şiîleşme Seyri”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, S. IV. ss. 7-35.

Emecen, M. Feridun, "Fatih Sultan Mehmed ve Etrafındaki Dünya: Osmanlı Devleti'nin Doğu Komşuları", *Osmanlı Araştırmaları XXXIII*, Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı-I, İstanbul 2009, ss. 65-85.

Erdem, İlhan; Uyar, Mustafa "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", *TÜRKLER*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, Ankara 2002, ss. 861-868.

Erdem, İlhan; Uyar, Mustafa, "Akkoyunlular-Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı", *TÜRKLER*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, Ankara 2002, ss. 873-881.

Ervacı, H. Mustafa, "Safevi Hanedanı", *TÜRKLER*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. VI, ss. 882-892.

Gündüz, Tufan, "Safevîler", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2008, C. XXXV, ss. 451-457.

Halegî, Mihirdad, "Mohrname Safevî", *Peyam-ı Beharistan*, d. 2, S. 5, Ş. 19, Behar-1392, ss. 400-420.

İnalçık, Halil, "Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 17, Kasım-Aralık-Ocak 2001-2002, ss. 10-36.

Karaman, Hayreddin, "Caferîyye", *DİA*, TDV Yayınları, C. XII, İstanbul 1993, ss. 4-10.

Kılıç, Remzi, "Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. XIV, Yıl: 2003/1, ss. 95-118.

Kurtaran, Uğur, "Yeni Kaynakların Işığında Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı İnan İlişkileri (1731-1747)", *History Studies*, Vol. 3/3 2011, ss. 177-213.

Küçükdağ, Yusuf, "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çabalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri", *OSMANLI*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. I, ss. 269-281.

Masters, Bruce, "Nader Shah", *Encyclopedia of The Ottoman Empire*, Facts On File Publisher, Newyork 2009, ss. 415-416.

Memmedov, Süleyman, "Karakoyunlular ve Batı Azerbaycan", *TÜRKLER*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. VI, ss. 869-872.

Merçil, Erdoğan, "Serbedâriler", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2008, C. XXXVI, ss. 549-550.

Minorsky, Vilademir, "Nâdir", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, C. IX, İstanbul 1964, ss. 21-31.

Mosaheb, Gulamhoseyn, "Nader Şah", *Dairet'ül Maarif-i Farsi*, Emirkebir Neşriyat, C. II, Tahran 1381, s. 2975.

Mosaheb, Gulamhoseyn, "Safevîye", *Dairet'ül Maarif-i Farsi*, Emirkebir Neşriyat, C. II, Tahran 1381, s. 1570.

Nejad, Murtaza Dehgan; Neyyari, Lokman Dehgan; Sembatyan, Reman, “Siyaset-i Mezhebî Nader Şah der Kafkas”, *Tarih-i İslam ve İran*, Feslname-yi İlmî-Pejuheşi Ulûm-ı İnsanî Daneşgâh-i El-Zehra, Sal-i Nozdehom, Dovre Cedid, Şomara: 3, Piyapi: 79, Payiz 1388, ss. 67-94.

Osman Gazi Özgüdenli, “Tarih”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2011, C. XXXX, ss. 54-58.

Öngören, Reşat, “Safeviyye”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2008, C. XXXV, ss. 460-462.

Öngören, Reşat, “Safıyyüddîn-i Erdebîlî”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2008, C. XXXV, ss. 476-478.

Öz, Mustafa, “Musa Kazım”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2006, C. XXXI, ss. 219-221.

Özcan, Abdülkadir, “Patrona İsyanı”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, C. XXXIV, ss. 189-192.

Perry, J. R. , “The Last Safavids (1722-1773)”, *Iran*, Journal of the British Institute of Persian Studies, Vol. IX, London 1971, ss. 59-69.

Rota, Giorgio, “Safevi İmanı İle Venedik Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilere Genel Bir Bakış”, *TÜRKLER*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, Ankara 2002, ss. 899-906.

Sadri, Manizheh, “19. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar İran’da Askerî Alanda Yenileşme Hareketleri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 6, Issue: 8, October 2013, ss. 483-497.

Sarıkaya, M. Saffet, “Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri”, *Türk Kültürü*, S. 363, Yıl: XXXI, Ankara Temmuz-1993, ss. 406-422.

Savory, S. M. , “Safawids”, *The Encyclopaedia of Islam*, E. J. Brill Editions, Vol. VIII, Leiden 1995, ss. 765-774.

Shaw, Standford, “Iranian Relations with the Ottoman Empire in the Eighteenth and Nineteenth Centuries”, *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, Cambridge University Press-2008, ss. 297-313.

Sümer, Faruk "Kara-Koyunlular", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, C. XI, ss. 292-305.

Sümer, Faruk, "Akkoyunlular", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1989, C. II, ss. 270-274.

Sümer, Faruk, "Karakoyunlular", *DİA*, TDV Yayınları, C. XXIV, İstanbul 2001, ss. 434-438.

Şabanî, Rıza, “Siyaset-i Mezhebî Nader Şah-ı Efşar”, *Mecmua-yı Vahid*, Şomara-yı Nohom, Sal-i Heftom, ss. 1132-1156.

Şakul, Kahraman, “Mahmud I” *Encyclopedia of The Ottoman Empire*, Gábor Agoston and Bruce Masters, Facts On File Publisher, Newyork 2009, ss. 344-345.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “XVIII. Asırda Osmanlı-İran Münasebetleri”, *TÜRKLER*, Yeni Türkiye Yayınları, C. XII, Ankara 2002, ss. 512-524.

Üzüm, İlyas, “Kızılbaş”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2002, C. XXV, ss. 546-557.

Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin, “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, *TÜRKLER*, Yeni Türkiye Yayınları, C. XII, Ankara 2002, ss. 479-511.

Yinanç, Mükrimin Halil, "Akkoyunlular", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, C. I, ss. 251-270.

Arşiv Kaynakları

Azerbaycan Milli İlimler Akademiyası Mehemmed Füzuli Adına El Yazmalar İnstitutu, Nadir Şah Efşarın Mektublaşması, Farsçadan çev. Rauf Şeyxzamanlı, Bakı-Nurlan 2007.

BOA. AE. SAMD. I. nr. 260 / 21108.

BOA. AE. SAMD. III. nr. 226 / 21756.

BOA. C. AS. nr. 192 / 8273.

BOA. C. AS. nr. 388 / 16011.

BOA. C. AS. nr. 515 / 21529.

BOA. C. AS. nr. 750 / 31599.

BOA. C. AS. nr. 94 / 4317.

BOA. C. HR. nr. 106 / 5284.

BOA. C. HR. nr. 123 / 6130.

BOA. C. HR. nr. 144 / 7178.

BOA. C. HR. nr. 155 / 7715.

BOA. C. HR. nr. 169 / 8412.

BOA. C. HR. nr. 173 / 8648.

BOA. C. HR. nr. 175 / 8710.

BOA. C. HR. nr. 184 / 9190.

BOA. C. HR. nr. 24 / 1157.

BOA. C. HR. nr. 40 / 1958.

BOA. C. HR. nr. 43 / 2121.

BOA. C. HR. nr. 65 / 3220.

BOA. C. HR. nr. 72 / 3591.

BOA. C. HR. nr. 90 / 4469.

BOA. C. HR. nr.174 / 8651.

BOA. C. ML. nr. 392 / 16038.

BOA. C. SM. nr. 118 / 5934.

BOA. HAT. nr. 3 / 92.

BOA. HAT. nr. 4 / 126.

BOA. HAT. nr. 4 / 134.

BOA. HAT. nr. 5 / 136.

BOA. HAT. nr. 5 / 151.

BOA. HAT. nr. 6 / 184.

BOA. HAT. nr. 6 / 193.

BOA. HAT. nr. 6 / 204.

BOA. HAT. nr. 812 / 37244.

BOA. HAT. nr. 813 / 37257.

BOA. HAT. nr. 814 / 37266.

BOA. YB. (21). nr. 10 / 39

I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları (3 Numaralı Nâme-i Hümayûn Defteri), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 136, İstanbul 2014.

Kırım Hanlarına Nâme-i Hümayûn (2 Numaralı Name Defteri), T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 123, İstanbul 2013.

Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dâir Arşiv Belgeleri-I (1578-1914), haz. Komisyon, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 4, Ankara 1992.

Tezler

Arı, Saim, *Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Nadir Şah - I. Mahmut Dönemi Ehl-i Sünnet - Şiî Diyalogu*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 2001.

Kurtaran, Uğur, *Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2012.

Özer, Alâettin, *Vekâyi Nâme-i Nâder Şah Der-Mezâhib-i Şi'yye-i Ca'feriyye*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Tarih Bölümü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1990.

Pour, Ali Djafar, *Nadir Şah Devri'nde Osmanlı-İran Münasebetleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarih Kürsüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1977.

Teber, Ömer Faruk, *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklaşması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (İslam Mezhepleri Tarihi) Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2005.

Ürkündağ, Ayhan, *Ahmet Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon Eylül 2006.

Valiyev, Elvin, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya: Osmanlı, Safevi ve Rusya Kısacasında*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2014.

Sempozyum Bildirileri

Şabânî, Rızâ, "Efsâriye ve Zendiye Döneminde (H. 1135-1210/M. 1723-1796) İran-Osmanlı İlişkileri", *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu (16-17 Aralık 2002 Konya)*, TTK Yayınları, Ankara 2003.

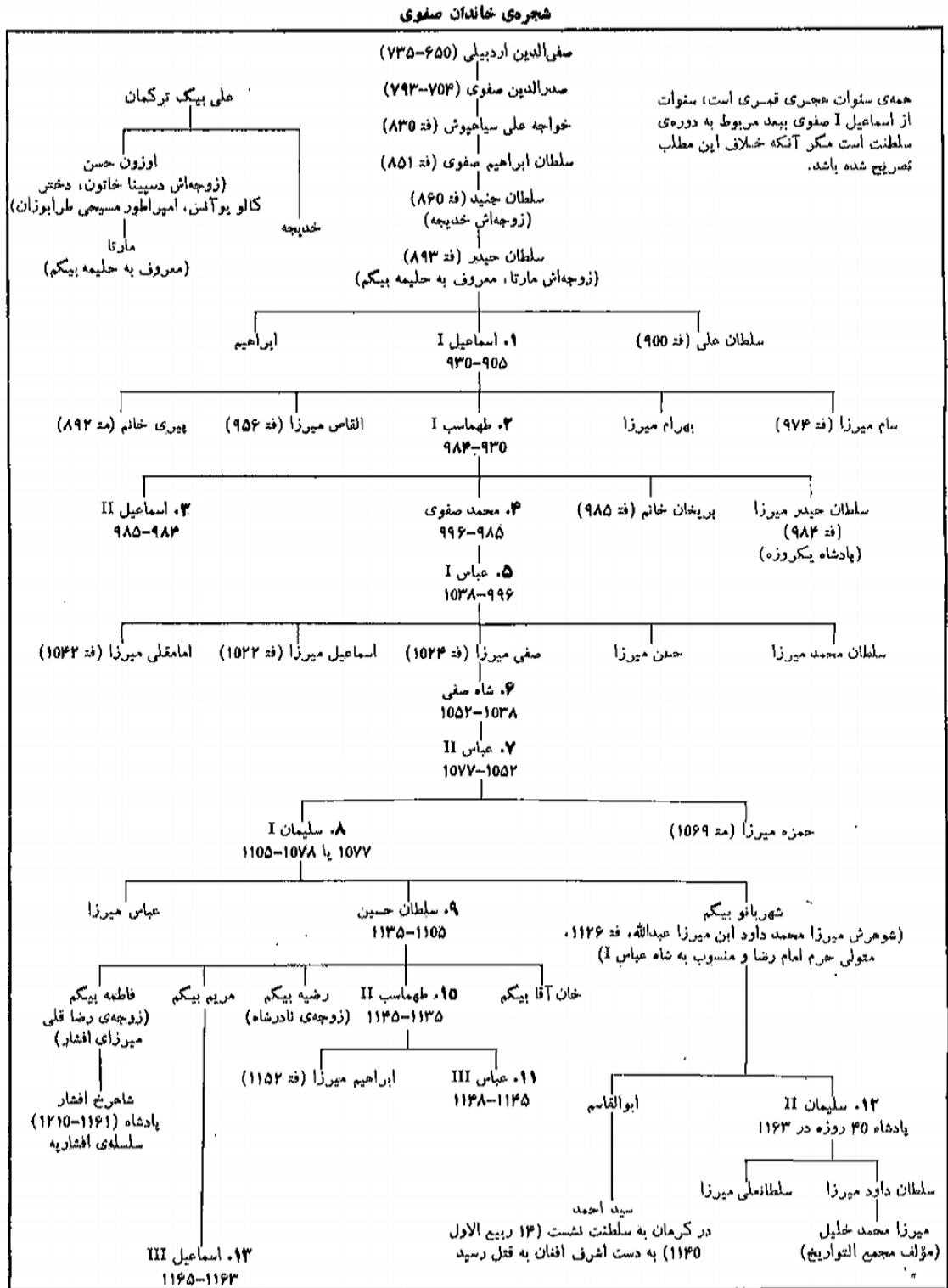
İnternet Kaynakları

Çelebizade Asım Tarihi, (Çevrimiçi 13. 01. 2017),
https://archive.org/stream/CelebizadeAsımTarihi-Www.yazoku.net/CelebizadeAsımTarihi_metni#page/n0/mode/2up

Kesrevî, Ahmed, *Nader Şah*, (Çevrimiçi 05. 03. 2017),
<http://s4.picofile.com/d/7859333545/ad817450-7e98-4641-988c-44ccef408fc/%D9%86%D8%A7%D8%AF%D8%B1%D8%B4%D8%A7%D9%87.pdf>

EKLER VE HARİTALAR

Ek-1: Safevî Hanedanı'nın şeceresi. bkz. Gulamhoseyn Mosaheb, "Safeviye", *Dairet'ül Maarif-i Farsi*, Emirkebir Neşriyat, C. II, Tahran 1381, s. 1570.

جنگ چالدران بین شاه اسماعیل اول صفوی و سلطان سلیم فرمانروای عثمانی به سال ۹۲۰ ه.ق که به دلیل دستور شاه اسماعیل مبنی بر عدم استفاده از سلاح گرم به شکست صفویان انجامید

این تابلو، معرف حالت قشون ایران در آن زمان و در سال وقوع این جنگ، ۹۲۰ هجری است که بیشتر آن‌ها مجهز به اسلحه سرد مانند شمشیر و تیر و کمان بودند در حالی که قشون عثمانی مجهز به سلاح گرم و توپخانه و سپاهیان بی شمار بوده‌اند و این کیفیت در تابلوی مزبور مجسم شده است. قهرمان این صحنه نبرد، خود شاه اسماعیل است که سوار بر اسب سفید با تاج قزلباش نمایش داده شده است و با شمشیر می‌جنگد، در قسمت دورتر این تابلو، سلطان سلیم عثمانی نیز نمایش داده شده است.

چنان شهرت دارد که تابلو جنگ چالدران توسط صادق نقاش باشی در سال ۱۲۱۶ قمری تصویر شده و تابلوی روبروی آن که معرف فتح هند توسط سپاه ایران به فرماندهی نادر شاه افشار است توسط همین نقاش بازسازی گردیده است.

The battle of Chaldiran between Shah Esmā'el Safavid the first and Sultan Salim the Ottoman ruler ended in defeat for the Safavids because of the order of Shah Esmā'el Safavid not to use firearms.

The painting depicts the Persian army at the time of the war in 1518 A.D in which most men were only armed with such weapons as swords and bows and arrows. On the contrary, the innumerable Ottoman army was equipped with firearms and artillery. This condition has been vividly shown in the picture. The champion of the battle scene was of course Shah Esmā'el who is depicted riding a white horse wearing the Qezelbash crown and fighting with sword. In the background, Sultan Salim can also be seen. Apparently, the Chaldiran Battle painting was drawn by Sadegh Naqqash Bashi in 1823 A.D The painting opposite it which shows the conquest of India by the Persian army under the command of Nader Shah Afshar has been restored by the same painter.

Ek-2: Safevîlerin, Osmanlı Devleti ile gerçekleştirdikleri Çaldıran Savaşı'nda yenilmelerini Osmanlıların ateşli silahlar kullanmalarına; kendilerinin ise kılıç, ok ve yay gibi silahlar kullanmasına bağladıklarını gösteren İsfahan Çehel Sütun Sarayı Müzesi'ndeki gravür ve onun açıklaması. Fotoğraf: Alper YILDIRIM.

خانان نادر شاهان نظر علیخان با انبار والی و وزیر قلم احمد با اسرار
و در وادیه تازان لفظاً بلفظ ترجمه شده

دای و الوارنه انما اولی و شاه حضرت نیرنگ بوزن قدم صحیح غایه جلوسیت
مانوسازنه شاه اسمعیل ابتداء ظهور زنده رو مالک ابرازنه شیوع بولای مذنب
رضخان عدم حقیقی اهل ابرازان مجسمه نعیم و آنرا دخی اول ملکن و طریق
مبتدعون کول و خلفای راندرین رضوان الله علیهم حضرتان حقیقی خواجه قزاقی
قول ایوب هر چه تبت و رضی زن ابتداء ایوب و باوقانه دخی اسمعیل
تأکید و اول مذهبک نشیبه ایچون کافه مالک محوسه شاهنای ای برانام
ها برانای عز اصدر و فیصله حق جملة انظار و امصادره روح و انتقاد برین
و هر باده انقاد و موافقت کلیه بین الاسلام اصول مذهب حاصل انظلم هیج
بر وجه راه شیه و اختلاف باقی و کلاذ لکن چونک شاه حضرت نیرنگ جناب کرم
شفقت مخصوصه و اردور هوش که صلاح بلکه مخلصه اعلام برین کرم
ان شاه تعلق با سر بر شاهی عرض و سز و خطا با سزا و اولی اوزده رقم
اصدار اول که بغداد دار کشا و نوز عالی کزده اولی علما عظامدن ایچو نیمی
بوجانیه ارسال الیسز و باخود دولت علیه عتباتیه بر عرض سوره که اولی
شومند اول اقدان عظامدن ایچو نیمی مامور برین بود و بر حود و کجا کجا
علما کرم و ائمه الهام الله مباحثه ایله لر اصل عقاید و اصول مذهب
مخالفت و مناقضت بودر فروعات با بنده او که حضرت امام جمع صاردن
و منقاید ملت حنیف حنیفی تا بعد ای قائل اوله لر بود ایزده اول نظریان اختیار
بورولک علما سیله بحث ایزه لر که بعضی جزئیات فی الجملة اشتباه اولش اوله
نواب هارون حضرت شاه بالنفس کدی متوجه شخص اوله لر نانت مجتهدین
بالکلیه عبارته ازاله و حجاب اختلاف رفع اولوب انقاد ملت علمایه منتض
و منتض اوله او بیکر بخصوصه الزم بلیه لر احمد بقه تعالی مالک ابرازنه
کامل و میناور و بخارا و سمرقند و خلیفه دن جملا اسلام بر بر ایله بخنور
و اتقان مذهب و رفع اختلاف و بیخ معلوم و مهم نزدیک و دور و کافه
جمهور اولوب علمای اهل سنت و جماعت رکاب نصرت انساب هارون و مالک
محوسه ده جو قدر مقرر اولسه کردر که فروعک بعضی جزئیات اوله
باشنیه باقی قائلنایسه اولدی مرفیع و ماده تشکیل مذهب اوله
اعلان و اعلامدن عرض قلوب عارفی تألیف و کلاذ بلکه جناب شاهی
الهام ربانی و تأیید سبحانی الله عن صمیم قلب خلفای راشدینک مجتهدین

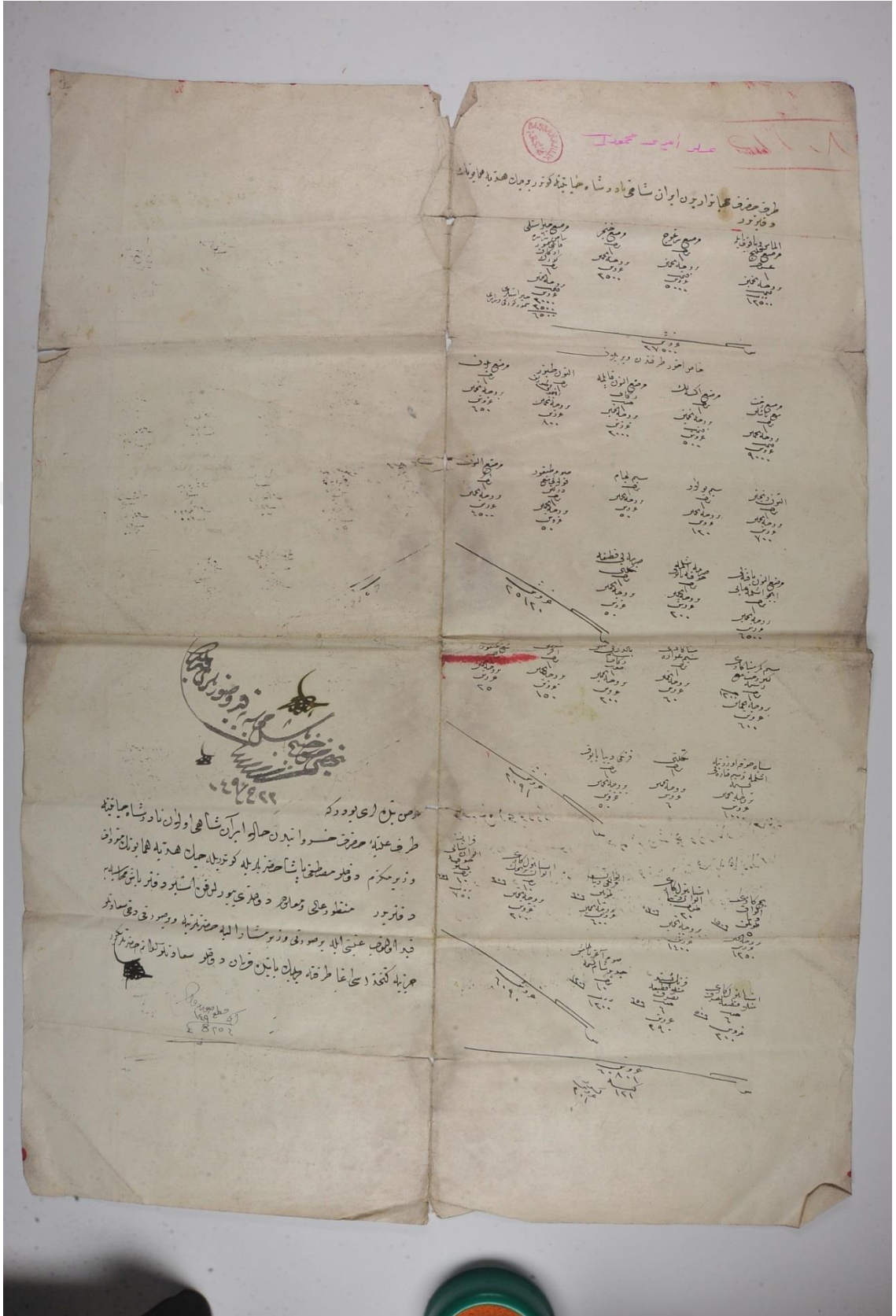

HAT. 0005

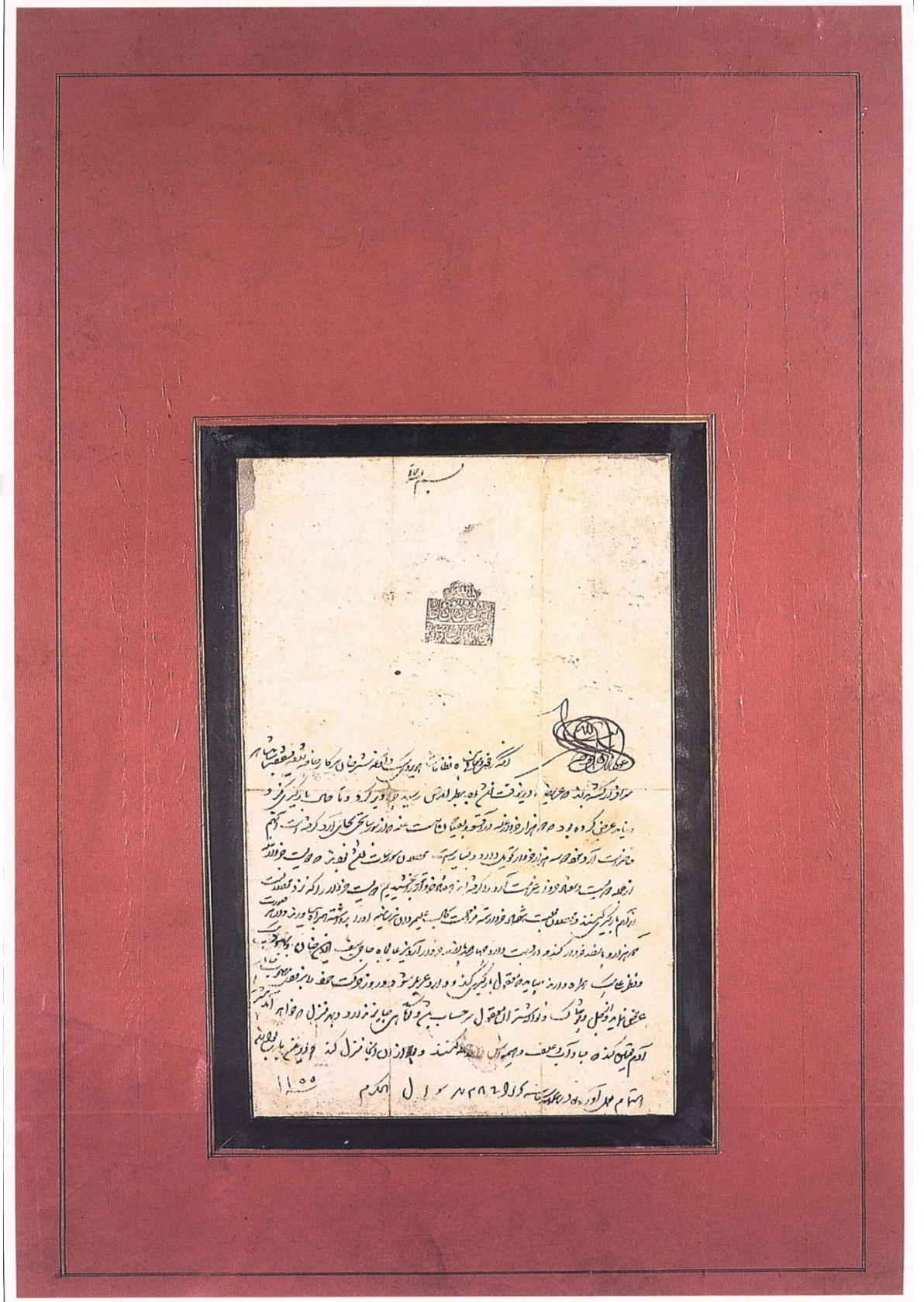

HAT. 5/ 151

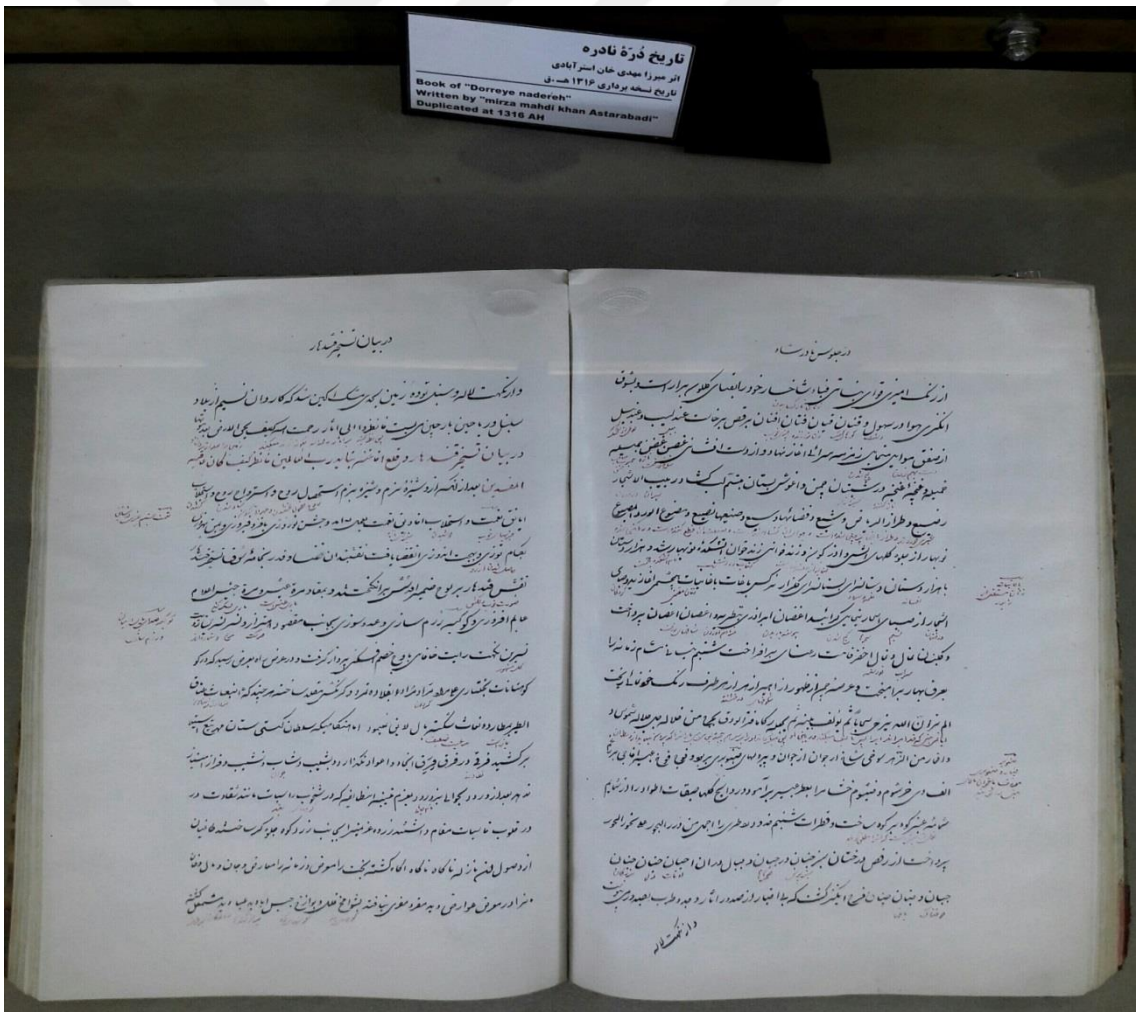
EK-3: BOA. HAT. nr. 5 / 151. Nadir Şah'ın, Rafizîliği terk ettiklerini ve mezheb-i Ehl-i Sünnet'i daha iyi öğrenebilmeleri amacıyla Osmanlı Devleti'nin Bağdat bölgesinden âlim talep ettiklerini ifade eden nâmenin suretidir.

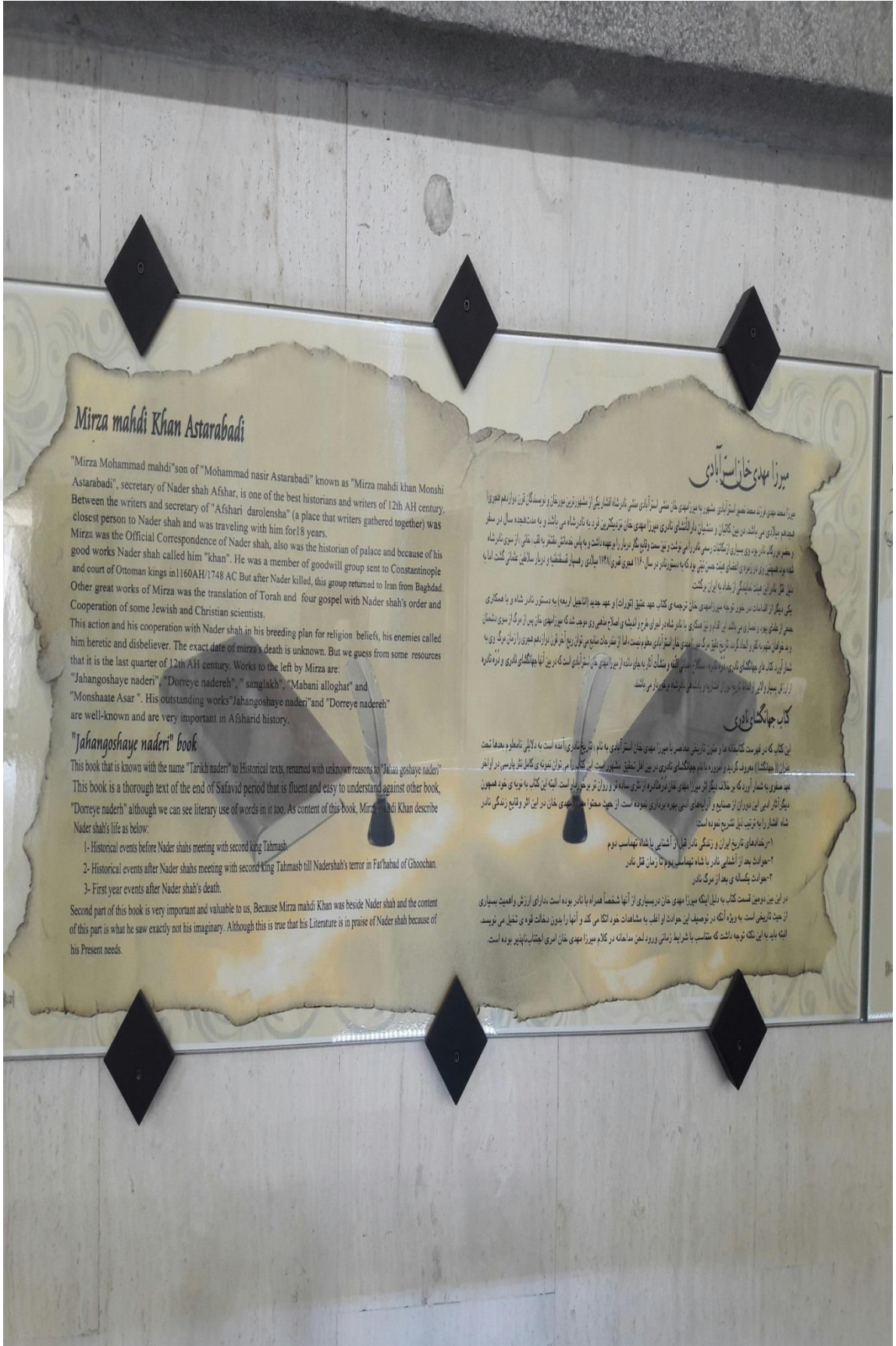
Ek-4: BOA. AE. SAMD. I. nr. 260 / 21108. Vezir Mustafa Paşa marifetiyle İran Şahı Nadir Şah canibine gönderilecek hediye-i hümayunun müfredat defteridir.

Ek-5: Meşhed'deki Nadir Şah Müzesi'nde yer alan, Nadir Şah'a ait bir ferman. Fotoğraf: Alper YILDIRIM.

Ek-6: Meşhed'deki Nadir Şah Müzesi'nde yer alan, Mirza Mehdi Han Münşi Esterebadî'nin "Tarih-i Cihanguşa-yı Naderî" ve "Dürre-i Nadere" adlı eserlerinin orijinal el yazmaları. Fotoğraf: Alper YILDIRIM.

Mirza mahdi Khan Astarabadi

"Mirza Mohammad mahdi" son of "Mohammad nasir Astarabadi" known as "Mirza mahdi khan Monshi Astarabadi", secretary of Nader shah Afshar, is one of the best historians and writers of 12th AH century. Between the writers and secretary of "Afshari darolensha" (a place that writers gathered together) was closest person to Nader shah and was traveling with him for 8 years. Mirza was the Official Correspondence of Nader shah, also was the historian of palace and because of his good works Nader shah called him "khan". He was a member of goodwill group sent to Constantinople and court of Ottoman kings in 1160AH/1748 AC But after Nader killed, this group returned to Iran from Baghdad. Other great works of Mirza was the translation of Torah and four gospel with Nader shah's order and Cooperation of some Jewish and Christian scientists.

This action and his cooperation with Nader shah in his breeding plan for religion beliefs, his enemies called him heretic and disbeliever. The exact date of mirza's death is unknown. But we guess from some resources that it is the last quarter of 12th AH century. Works to the left by Mirza are:

- "Jahangoshaye naderi", "Dorreye nadereh", "sanglakh", "Mabani alloghat" and "Monshaate Asar". His outstanding works "Jahangoshaye naderi" and "Dorreye nadereh" are well-known and are very important in Afsharid history.

"Jahangoshaye naderi" book

This book that is known with the name "Tarikh naderi" to Historical texts, renamed with unknown reasons to "Jahangoshaye naderi". This book is a thorough text of the end of Safavid period that is fluent and easy to understand against other book, "Dorreye naderih" although we can see literary use of words in it too. As content of this book, Mirza mahdi Khan describe Nader shah's life as below:

- 1- Historical events before Nader shahs meeting with second king Tahmasb
- 2- Historical events after Nader shahs meeting with second king Tahmasb till Nader's terror in Fat'habad of Ghoochan.
- 3- First year events after Nader shah's death.

Second part of this book is very important and valuable to us. Because Mirza mahdi Khan was beside Nader shah and the content of this part is what he saw exactly not his imaginary. Although this is true that his Literature is in praise of Nader shah because of his Present needs.

میرزا مهدی خان استرابادی

میرزا محمد مهدی خان بن محمد نصیر استرابادی مشهور با غیر اسمی خان شمس لسن آبادی بنش نادر شاه افشار یکی از مشهورترین نویسندگان و مؤسسان دوران قاجاریه و عصر پهلوی است. میرزا مهدی خان در سال ۱۱۶۰ هجری قمری در شهر استراباد (محل کنونی مشهد) متولد شد و به مدت هجده سال در خدمت نادر شاه بود. وی بسیاری از اشکات و مسائل را در راه نادر شاه و نیز در خدمت و دربار نادر شاه و به پاس خدماتش مقرب به قید خان استراباد شد. شاه و در خدمت نادر شاه و در راه نادر شاه و به پاس خدماتش مقرب به قید خان استراباد شد. شاه و در خدمت نادر شاه و در راه نادر شاه و به پاس خدماتش مقرب به قید خان استراباد شد.

یکی دیگر از اقدامات در حوزه میرزا مهدی خان ترجمه ی کتاب عهد عتیق (تورات) او عهد جدید (انجیل) (همه) به دستور نادر شاه و با همکاری حکمرانان استراباد بود. میرزا مهدی خان در سال ۱۱۶۰ هجری قمری در شهر استراباد (محل کنونی مشهد) متولد شد و به مدت هجده سال در خدمت نادر شاه بود. وی بسیاری از اشکات و مسائل را در راه نادر شاه و نیز در خدمت و دربار نادر شاه و به پاس خدماتش مقرب به قید خان استراباد شد. شاه و در خدمت نادر شاه و در راه نادر شاه و به پاس خدماتش مقرب به قید خان استراباد شد.

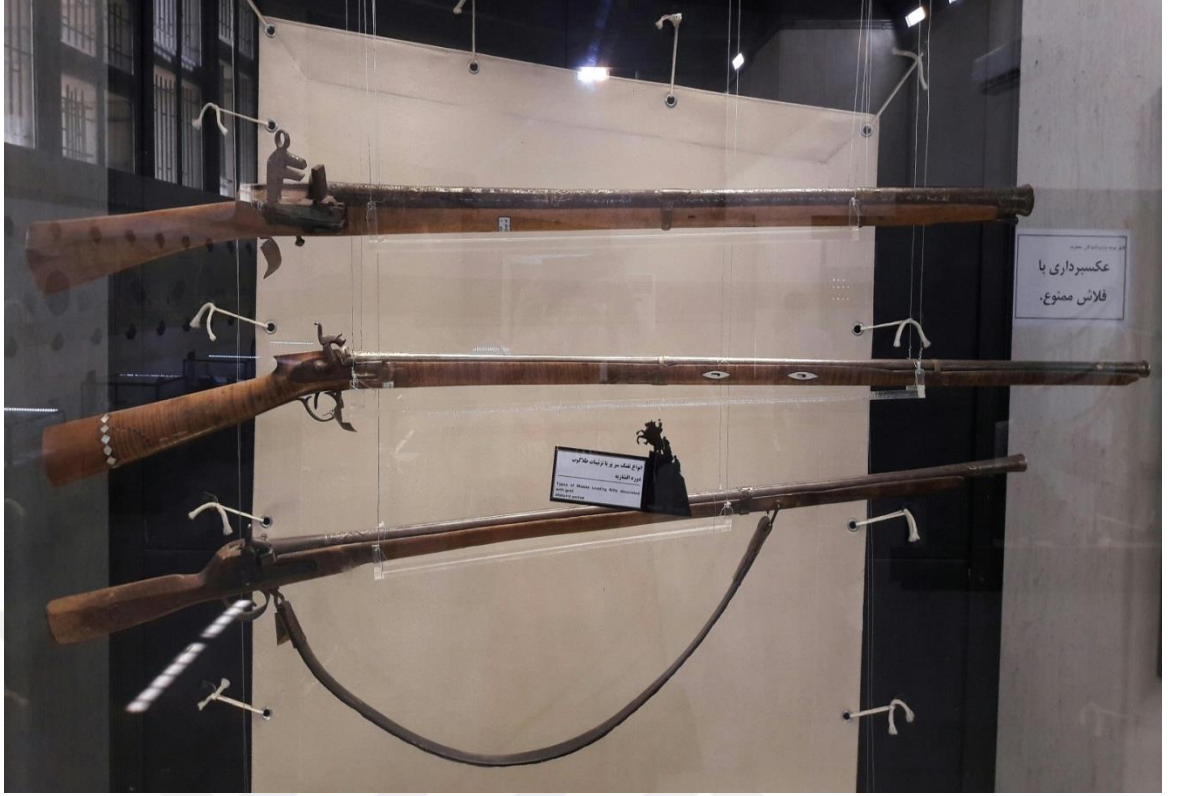
کتاب جهانگشای نادری

این کتاب که در قسمت کتابخانه دارستان تاریخ معاصر با میرزا مهدی خان استرابادی به نام «تاریخ نادری» آمده است به دلایل نامناسب و مداخلات غیرانگیز (جهانگشا) معروف گردید و امروزه با نام جهانگشای نادری در بین اهل تحقیق مشهور است. این کتاب که همزمان نویسنده ی کامل نیز به نام او اثر عهد صفوی به شمار آید که در خلاف دیگر آثار میرزا مهدی خان پورقنداره از نثری ساده تر و روان تر برخیزد. البته این کتاب به نوبه ی خود همچون دیگر آثار امینی دوران از ارزش و اصناف و از اهمیت ادبی مهمی برخوردار است. از جهت محتوا و اهمیت خان در این اثر و وقایع زندگی نادر شاه افشار را به ترتیب بیان شرح نموده است.

- ۱- مرزاهای تاریخ ایران و زندگی نادر قبل از آشنایی با شاهان تیماسب دوم
- ۲- حوادث بعد از آشنایی نادر با شاه تیماسب دوم تا زمان قتل نادر
- ۳- حوادث یکساله ی بعد از مرگ نادر

در این بین دومین قسمت کتاب به دلیل اینکه میرزا مهدی خان در بسیاری از آنها شخصاً همراه با نادر بوده است دارای ارزش و اهمیت بسیاری از جهت تاریخی است. به ویژه آنکه در توصیف این حوادث این طبقه به مشاهدات خود اتکا می کند و آنها را بدون دخالت قوه ی تخیل می نویسد. البته باید به این نکته توجه داشت که متناسب با شرایط زمانی و روحی و ذهن معادله در کلام میرزا مهدی خان امیری اجتناب ناپذیر بوده است.

Ek-7: Meşhed'deki Nadir Şah Müzesi'nde yer alan, Nadir Şah'ın Münşî'si Mirza Mehdi Han Esterebadi hakkında malumat veren tablo. Fotoğraf: Alper YILDIRIM.

EK-8: Meşhed'deki Nadir Şah Müzesi'nde yer alan, Afşarlar dönemine ait çeşitli silahlar. Fotoğraf: Alper YILDIRIM.

Ek-9: Meşhed'deki Nadir Şah Müzesi'nde yer alan, Afşarlar dönemine ait bazı savaş malzemeleri. Fotoğraf: Alper Yıldırım.

Ek-10: Meşhed'deki Nadir Şah Müzesi'nde yer alan, Afşarlar dönemine ait toplar. Fotoğraf: Alper YILDIRIM.

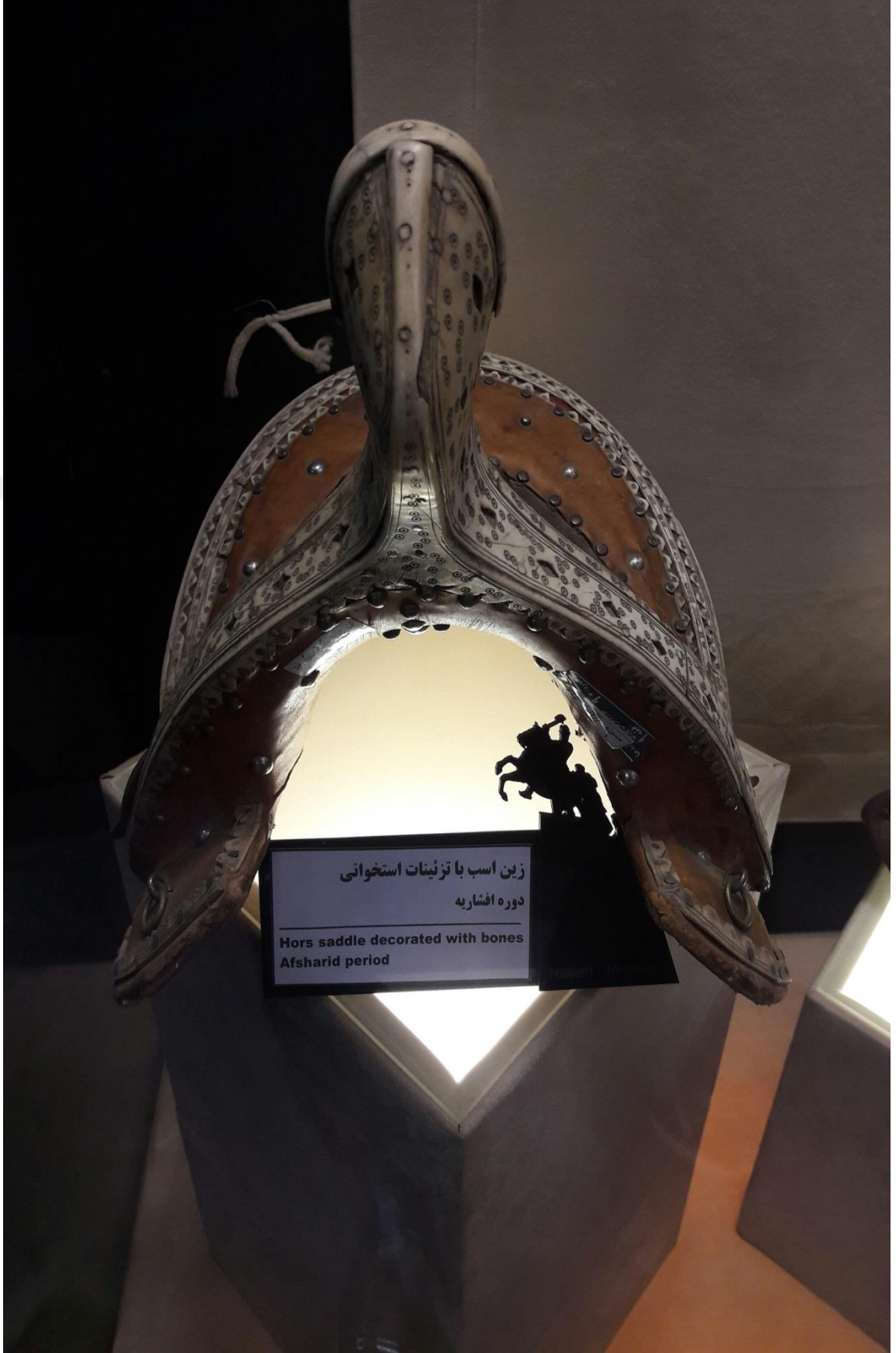
Ek-11: Meşhed'deki Nadir Şah Müzesi'nde yer alan; biri öküz derisinden, diğeri gergedan derisinden yapılmış Afşarlar dönemine ait iki adet kalkan. Fotoğraf: Alper YILDIRIM.

Ek-12: Meşhed'deki Nadir Şah Müzesi'nde yer alan; Kaçarlar ve Afşarlar dönemine ait el tabancaları ve barut kutuları ile Safevîler ve Afşarlar dönemine ait hançerler. Fotoğraf: Alper YILDIRIM.

Ek-13: Meşhed'deki Nadir Şah Müzesi'nde yer alan, Afşarlar döneminde kilim üzerine işlenmiş Nadir Şah'ın tasviri. Fotoğraf: Alper YILDIRIM.

Ek-14: Meşhed'deki Nadir Şah Müzesi'nde yer alan, Afşarlar dönemine ait kemik üzerine işlemeli bir at eyeri. Fotoğraf: Alper YILDIRIM.

Ek-15: Meşhed'deki Nadir Şah Müzesi'nde yer alan, Safevîler ve Afşar dönemine ait çeşitli sikkeler. Fotoğraf: Alper YILDIRIM.

Ek-16: Meşhed'deki Nadir Şah Müzesi'nde yer alan, Afşarlar döneminde yapılmış Nadir Şah tablosu. Fotoğraf: Alper YILDIRIM.

Ek-17: Meşhed'deki Nadir Şah Müzesi'nde yer alan, Afşarlar dönemine ait metal bir miğfer ve top gülleleri. Fotoğraf: Alper YILDIRIM.

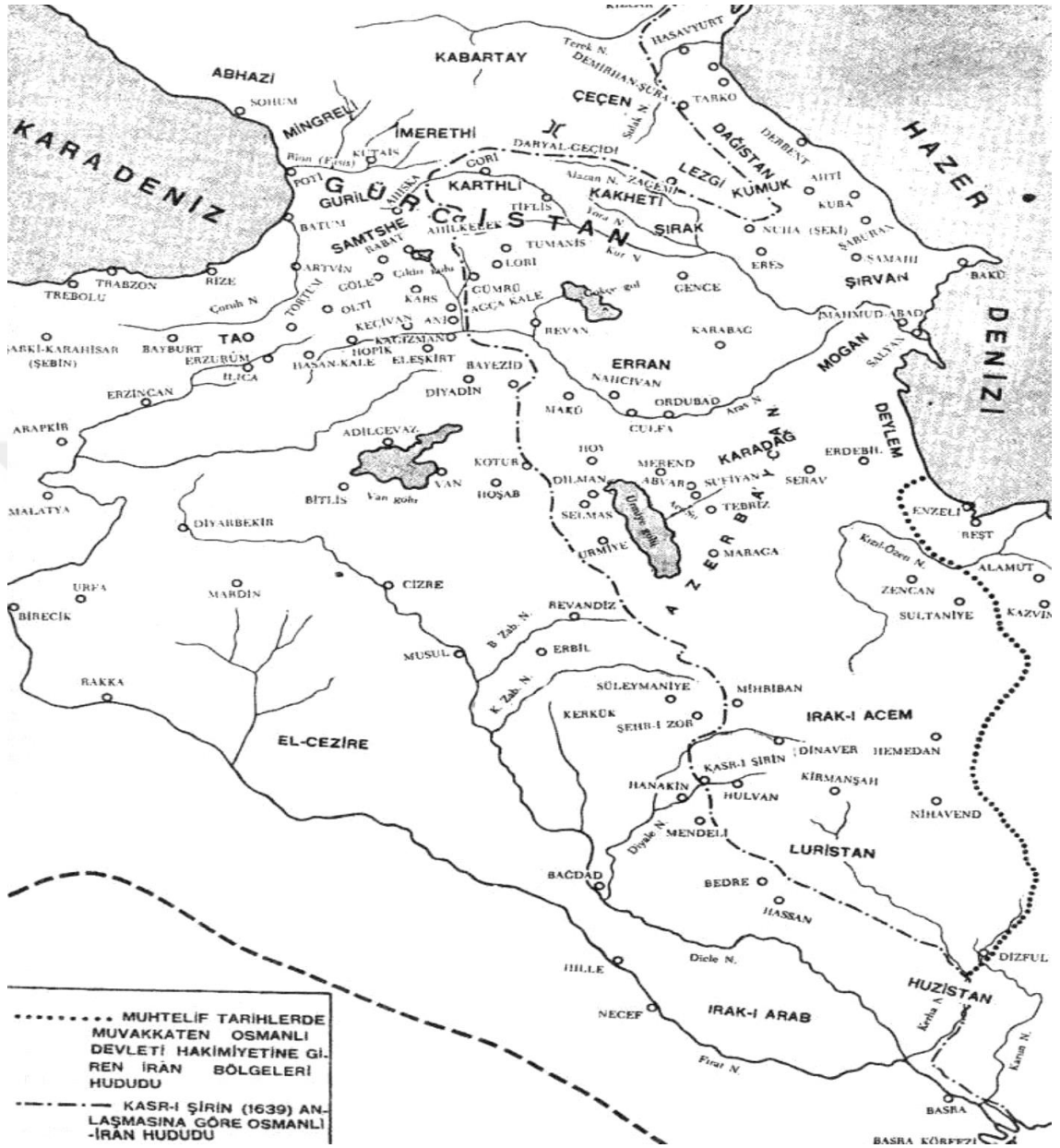

Ek-18: Meşhed'deki Nadir Şah Müzesi'nde yer alan, Mughan Kurultayı'ndan hemen sonra Nadir Şah'a hediye edilmiş olan kılıç. Fotoğraf: Alper YILDIRIM.

Ek-19: Nadir Şah'ın Meşhed'deki kabri. Fotoğraf: Alper YILDIRIM.

Haritalar

Harita:1: 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'na göre Osmanlı-İran Sınırı. bkz. Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2011, C. IV, s. 1949.

Haritalar-2: Meşhed'deki Nadir Şah Müzesi'nde yer alan, Nadir Şah'ın ulaştığı sınırları gösteren haritanın fotoğrafıdır. Fotoğraf: Alper YILDIRIM.